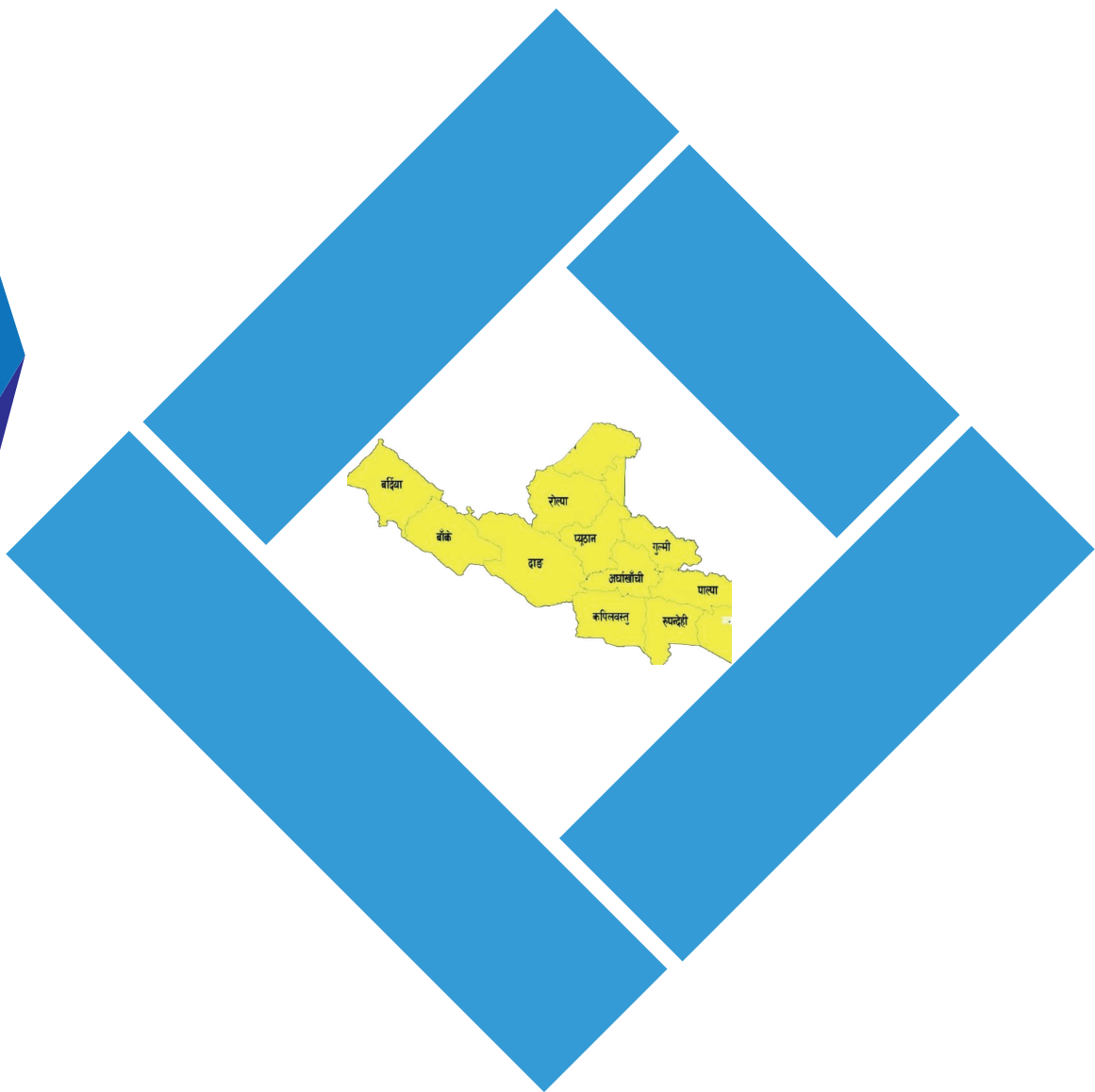

लुम्बिनी प्रदेशमा निर्यात प्रवर्द्धन तथा आयात
प्रतिस्थापन र अन्तरप्रदेश व्यापार संभावना
भएका वस्तु तथा सेवाहरूको प्रोफाइल

२०८१

नेपाल सरकार
उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र

विषय-सूची

क्र.स.	विवरण	पेज नं
१.	पृष्ठभूमि	१
२.	नेपालको समग्र आर्थिक परिदृश्य	३
३.	लुम्बिनी प्रदेशको संक्षिप्त परिचय	१०
४.	लुम्बिनी प्रदेशको आर्थिक परिदृश्य	१५
५.	लुम्बिनी प्रदेशका केहि प्रमुख वस्तुहरुको उत्पादन स्थिति	१७
६.	लुम्बिनी प्रदेशका उद्योगहरुको स्थिति	२३
७.	सेवा व्यापार	२४
८.	लुम्बिनी प्रदेशबाट आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने तथा अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको विश्लेषण	२७
९.	लुम्बिनी प्रदेशमा निर्यात भैरहेका र निकासी सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको विश्लेषण	३७
१०.	निष्कर्ष	४३
११.	सुझाव	४४
१२.	व्यापार सम्बद्ध सरोकारका विषयहरु	४७
१३.	अनुसूची १ : कृषिजन्य उत्पादनको समग्र वस्तुस्थिति	५२
१४.	अनुसूची २ : प्रादेशीक तथ्यांक	५८
१५.	अनुसूची ३ : वैदेशिक व्यापार	७७
१६.	अनुसूची ४ : नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति २०८० को वस्तुस्थिति	८१

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान अनुसार मुलुक संघीय संघरनामा प्रवेश गरे सँगै प्रादेशिक सरकारको अवधारणा अनुसार मुलुकमा सातवटा प्रदेशहरुको व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्था अन्तर्गत प्रदेशभित्रको व्यापार प्रदेशभित्रको राष्ट्रिय वन, जल उपयोग तथा वातावरण व्यवस्थापन, कृषि तथा पशु विकास, कलकारखाना, औद्योगिकीकरण, व्यापार व्यवसाय, यातायात, उद्योग तथा खनिज र भौतिक पूर्वाधार पर्यटन, औद्योगिकीकरण अन्तरप्रादेशिक रूपमा फैलिएको जंगल, हिमाल, वन संरक्षण क्षेत्र जल उपयोग जस्ता विषयहरु प्रदेश सरकार संलग्न हुने क्रियाकलापका रूपमा संविधानको अनुसूचिमा व्यवस्था गरिएको छ ।

समानुपातिक विकास, प्रदेशभित्रका संभावनाहरुलाई उजागर गर्दै ती संभावनालाई कार्यान्वयनयोग्य बनाई आर्थिक वृद्धिबाट सम्वृद्धि हासिल गर्ने मुल मर्म प्रादेशिक संरचनाको व्यवस्थाभित्र अन्तरनीहित छ । यसकारण व्यवस्थित अध्ययनमा आधारित संभावनाको पहिचान गरी सोलाई मूर्त रूप दिने व्यवहारिक कार्यक्रमको आवश्यकता

देखिन्छ । एकातिर कुनै प्रदेशका उत्पादनहरुले बजार पाई नरहेको अवस्था छ भने अर्कोतिर अन्य प्रदेशहरुमा ती वस्तुहरुको आपूर्तिमा न्युन हुन गई विदेशबाट हुने आयातबाट पूर्ति गरिरहनु परेको अवस्था विद्यमान छ । प्रदेशस्तरमा रहेको उत्पादनको यथार्थ अवस्था, उत्पादन वृद्धिका संभावनाहरु, नयाँ उत्पादन क्षेत्रको पहिचान र विद्यमान समस्याहरु तथा उत्पादन वृद्धिका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दा प्रदेश अनुसार अपनाउनु पर्ने विधिको पहिचानको आवश्यकताका पनि त्यत्तिकै टड्कारो रूपमा देखा परेको छ ।

मुलुककको आयात दिनानुदिन तीव्रगतिमा बढिरहेको छ भने निर्यातमा भिनो र स्थीर प्रकृतिको वृद्धिले गर्दा मुलुकको व्यापारघाटा चिन्ताजनक रूपमा बढिरहेको छ । यसरी बढ्दो व्यापारघाटालाई न्युन गर्न नयाँ सम्भावनाहरुको पहिचान गर्न जरुरी भइसकेको छ ।

उपरोक्त पृष्ठभूमिमा प्रदेशमा उत्पादन हुने प्रमुख वस्तु तथा सेवाहरुको पहिचान गर्ने, सो का आधारमा आयात प्रतिस्थापन गर्न सक्ने तथा निकासी संभावना भएका भएका वस्तु तथा सेवाहरुको प्रोफाइल तयार गर्ने र अन्तरप्रादेशिक व्यापारको सम्भावना समेत पहिचान गर्नु पर्ने देखिन्छ । यही विषयलाई सम्वोधन गर्न नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा यस सम्वन्धी अध्ययन गरी प्रतिवदेन तयार गर्न कार्यक्रम वार्षिक बजेटमा समावेश गरेको परिप्रेक्ष्यलाई समेत दृष्टिगत गर्दै प्रदेशस्तरमा उपलब्ध निर्यात सम्भाव्य, आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने र अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको प्रोफाइल तयार गर्न लागिएको हो ।

अध्ययनको उद्देश्य र अपेक्षित उपलब्धी

उपरोक्त पृष्ठभूमिमा प्रदेशस्तरमा विद्यमान सम्भावनाहरुको खोजी र ती संभावनाहरुलाई व्यवहारमा उतारी विशेष गरी प्रदेशको आर्थिक उन्नति र समग्रमा देशकै आर्थिक समुन्नतिका लागि पहल थाल्नु आवश्यक देखिन्छ । यही पलहकदमीको एउटा पाटोको रूपमा प्रदेशस्तरमा निर्यात सम्भावना भएका, आयातप्रतिस्थापन गर्न सकिने र अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तुहरु तथा सेवाहरुको प्रोफाइल तयार गर्न अध्ययनको थालनी गरिएको हो । यस अध्ययनको उद्देश्य र अध्ययनबाट प्राप्त उपलब्धी देहाय बमोजिम रहेको छ ।

उद्देश्य :

यस अध्ययनको उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- (१) प्रदेशलाई आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर बनाई निर्यात अभिवृद्धि मार्फत मुलुकको बढ्दो व्यापारघाटालाई कम गर्न सहयोग पुर्‍याउने

- (२) अन्तर प्रादेशिक व्यापारलाई अभिवद्धि गर्ने
- (३) आयातित मालवस्तुहरूलाई प्रदेशमा उत्पादित मालवस्तुहरूले प्रतिस्थापन गर्ने,
- (४) प्रदेशस्तरमा सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवा व्यापारका अवसरहरूलाई पहिचान गरी व्यापार प्रवर्द्धन तथा नीतिहरू तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- (५) भविष्यमा गरिने अध्ययनका लागि आधार दस्तावेजको रूपमा विकास गर्ने ।

उपलब्धी :

यो अध्ययन प्रतिवेदनबाट समग्रमा सिंगो मुलुकलाई र विशेषतः यस प्रदेशलाई देहाय बमोजिमका उपलब्धी हुने देखिएको छ ।

- (१) प्रदेशका निर्यात सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरूको जानकारी हुने,
- (२) प्रदेशमा आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने वस्तु तथा सेवाहरूको पहिचान हुने
- (३) अन्तर प्रदेश व्यापारका सम्भावित वस्तु तथा सेवाहरूका सूचि तयार हुने
- (४) उपरोक्त सूचिका आधारमा निर्यात सम्भावना भएका, आयात प्रतिस्थापन हुने र अन्तर प्रदेश व्यापार सम्भावनाका बारेमा प्रदेशलाई नीति तर्जुमा गर्न उपयोगी हुने
- (५) भविष्यमा समान प्रकृतिका अध्ययन गर्न सन्दर्भ सामाग्री रूपमा प्रयोग गर्न सकिने

अध्ययनको विधि:

यो अध्ययन गर्दा सर्वप्रथम विभिन्न श्रोतहरू जस्तै कृषि तथा पशुपंक्षी मन्त्रालय, प्रदेश सरकारबाट प्रकाशित दस्तावेजहरू, उद्योग विभाग, कम्पनी रजिष्टारको कार्यालय, कृषि विभाग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वन विभागबाट विद्युत विकास विभाग, खाद्य तथा कृषि संगठन, आईटिसी, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र लगायतका विभिन्न उपलब्ध द्वितीयक तथ्याङ्क (Secondary Data) उपयोग गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा संख्यात्मक (Quantitative) र गुणात्मक (Qualitative) तथ्याङ्कहरू दुवै प्रयोग गरिएको छ । संख्यात्मक तथ्याङ्कहरू उपलब्ध हुन नसकेको अवस्थामा गुणात्मक तथ्याङ्कलाई समेत प्रयोग गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्कबाट प्राप्त उत्पादन सम्बन्धी विवरण, उद्योग सम्बन्धी विवरण, खानी सम्बन्धी विवरणलाई तालिकिकरण तथा वर्गिकरण गर्ने कार्य गरियो । तत्पश्चात उक्त तथ्याङ्क तथा विवरणहरू उपर प्रदेश स्थित विभिन्न उद्योग वाणिज्य संघ, उद्यमी, व्यवसायीहरूसँग अन्तरक्रिया गरी रुजु गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो । त्यसबाट प्राप्त निष्कर्षहरूबाट प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गरी उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेखित विषयहरू उपर सरोकारवाला सरकारी निकायहरू, प्रदेश स्थित उावा। संघको सहभागितामा प्रदेशको राजधानीमा प्रस्तुतिकरण गर्नुका अतिरिक्त राय सुझाव संकलन गर्ने कार्य गरियो । सम्पूर्ण राय सुझावलाई समेटी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

अध्ययनका सीमाहरू

यस अध्ययनका क्रममा देहाय बमोजिमका सीमाहरू रहेका छन् । यी सीमाहरूभित्र रही अध्ययनलाई सम्पन्न गरिएको छ ।

- (१) द्वितीयक (Secondary) तथ्याङ्कको अधिक प्रयोग
- (२) म्यानुफ्याक्चरिङतर्फ उत्पादनको तथ्याङ्क कमीले सूचनामा बढी निर्भर हुनु

- (३) कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथ्याँक २०७८/७९ मा सीमित रहनु
- (४) सेवा व्यापारतर्फको क्षेत्रगत तथ्याँक उपलब्ध हुन नसक्नु
- (५) प्रदेशस्तरमा उपभोगको तथ्याँक उपलब्ध नहुनु

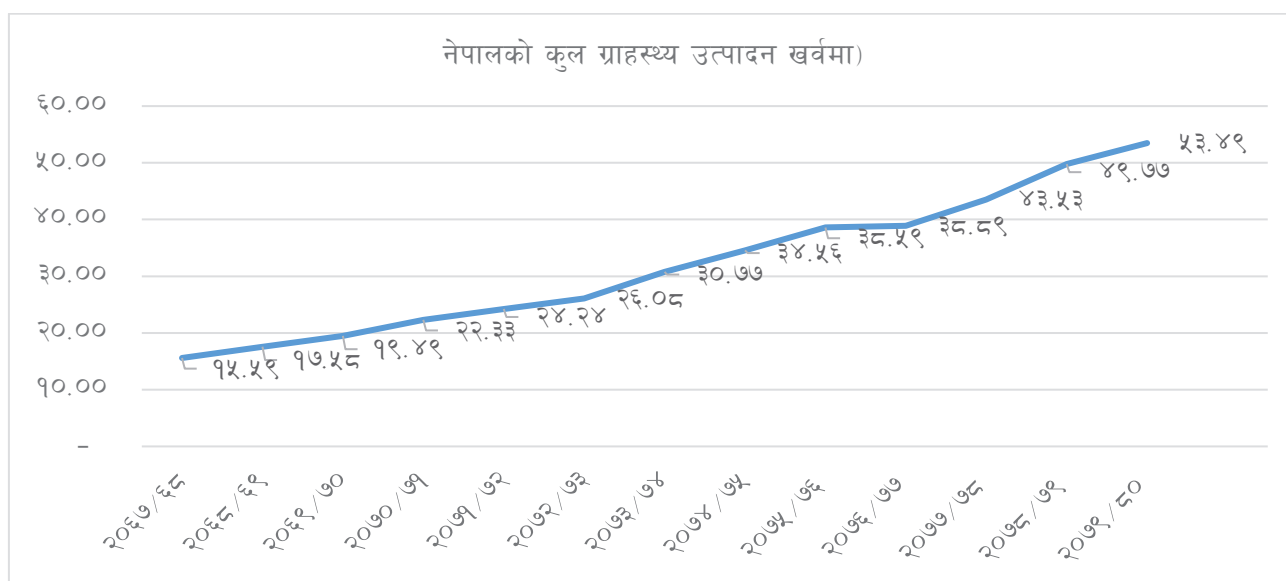
१.६ अध्ययनका चुनौतिहरु

- अन्तर प्रदेश व्यापारको वर्तमान अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्न,
- प्रदेशमा वस्तुको माग र आपूर्तिको तथ्याँक संकलन गर्न,
- आयातित वस्तुहरुको खपतको तथ्याँक संकलन गर्न,
- भविष्यमा उत्पादनको अनुमानर प्रक्षेपण गर्न,
- लगानीका अवसरहरुको खोजी गर्न ।

नेपालको समग्र आर्थिक परिदृष्य

कुल ग्राहस्थ उत्पादन

केन्द्रीय तथ्याँक विभागको प्रादेशिक कुल ग्राहस्थ उत्पादन सम्बन्धी प्रकाशित सन् २०७९८० को तथ्याँक अनुसार नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु. ५३ खर्ब ४९ अर्ब करोड रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु. १५ खर्ब ५९ रहेको थियो ।

यस अवधिमा कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा पनि संरचनागत परिवर्तनहरु देखा परेका छन् । कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि र वन क्षेत्रको योगदान क्रमश घट्दै गएको देखिन्छ भने कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा गैरकृषि क्षेत्रको योगदानमा वृद्धि भईरहेको देखिन्छ ।

नेपालको वैदेशिक व्यापारको परिदृष्य

विगत दश वर्षको नेपालको वैदेशिक व्यापार तथ्याँक (वस्तुतर्फ) लाई हेर्दा आयातमा भारी वृद्धि देखिएको छ भने निर्यातको आकार र वृद्धिदर दुवै सानो देखिएको छ । विगत केही वर्षको तथ्याँकलाई हेर्दा नेपालबाट निर्यात भई रहेका प्रमुख वस्तुहरुमा पोलिष्टर तथा अन्य धागो, फलाम तथा स्टील र तिनका उत्पादनहरु, ऊनी गलैचा, तयारी पोशाक, जुट तथा जुटका उत्पादन, जुस, चिया, टेक्सटाइल, अलैंची, पश्मिना सल, फेल्ड, जडिवुटी, मुसुरोको दाल र जुत्ता रहेका छन् । नेपालको निकासी व्यापारमा भारत, संयुक्त राज्य

अमेरिका, जर्मनी, टर्की, युके, चीन, फ्रान्स, बंगलादेश, इटाली, जापान, क्यानडा, अष्ट्रेलिया, नेदरलेण्ड्स डेनमार्क आदि प्रमुख रुपमा रहेका छन् । नेपालको विगत दश वर्षको वस्तु व्यापार तर्फको वैदेशिक व्यापारको संचरना देहाय अनुसार रहेको छः ।

व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको प्रारम्भिक तथ्यांक अनुसार आ.व. २०७९/८० मा नेपालको कुल वैदेशिक व्यापार अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १६.६ प्रतिशतले ह्रास आई रु १७६८.८७ अर्बमा भरेको छ । कुल व्यापारमा निकासी तथा पैठारीको योगदान क्रमशः ८.९ प्रतिशत र ९१.१ प्रतिशत रहेको छ । समीक्षा अवधिमा नेपालको कुल निकासीमा २१.४ प्रतिशतले ह्रास आई रु १५७.१४ अर्ब तथा कुल पैठारीमा १६.१ प्रतिशतले ह्रास आई रु. १६११.७३ अर्बमा भरेको छ । आ.व. २०७८/७९ मा निकासी-पैठारी व्यापारको अनुपात १:९.६ रहेकोमा आ.व. २०७९/८० को सोही अवधिमा निकासी-पैठारी व्यापारको अनुपात १:१०.३ रहन आएको छ ।

उक्त अवधिमा नेपालबाट निकासी भएका प्रमुख वस्तुहरुमा पामतेल, पोलिष्टर तथा अन्य धागो, ऊनी गलैँचा, फलाम तथा फलामका उत्पादनहरु, भटमासको तेल, अलैँची, जुट तथा जुटका सामानहरु, तयारी पोशाक, जुस, ऊनी फेल्टका उत्पादन, चिया, कुकुर विरालाका आहारा, पशिमना शल, कपडा, चाऊचाऊ, रोजिन एण्ड रेजिन एसिड, जडीबुटी, नेपाली हातेकागज, अदुवा र जुत्ताचप्पल प्रमुख रुपमा रहेका छन् ।

समीक्षा अवधिमा पामतेलको निर्यातमा ५०.१ प्रतिशतले ह्रास आई रु २० अर्ब ५१ करोडमा भरेको छ । समीक्षा अवधिमा भटमासको तेलको निर्यातमा ८२.४ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ८ अर्ब ४८ करोडमा सीमित भएको छ । समीक्षा अवधिमा पोलिष्टर यार्नको निर्यातमा ८.१२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ११ अर्ब ९२ करोड पुगेको छ । ऊनी गलैँचाको निर्यातमा समीक्षा अवधिमा २०.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ११ अर्ब ५१ करोड पुगेको छ । फलाम तथा तिनका उत्पादनको निर्यातमा १७९.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु १० अर्ब ८२ करोड पुग्न गएको छ । तयारी पोशाकको निर्यातमा समीक्षा अवधिमा १५.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ७ अर्ब ५२ करोड पुगेको छ । जुट तथा जुटका उत्पादनको निर्यातमा समीक्षा अवधिमा ४.१ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ७ अर्ब ६४ करोडमा सीमित भएको छ । यसै गरी अर्को प्रमुख निर्यातजन्य वस्तु ऊनी फेल्टको निकासीमा समीक्षा अवधिमा ५.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ५ अर्ब २३ करोड पुगेको छ । समीक्षा अवधिमा जुसको निकासीमा ९.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६ अर्ब ६३ करोड पुगेको छ ।

कृषिजन्य वस्तुको निर्यातमा अग्रणी स्थान हासिल गरिरहेको उत्पादन अलैँचीको निर्यातमा समीक्षा ७१.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ८ अर्ब २८ करोड पुगेको छ । यसै गरी कृषिजन्य वस्तुको निर्यातमा अग्रणी स्थान हासिल गरिरहेको अर्को उत्पादन चियाको निर्यातमा पनि समीक्षा अवधिमा १४.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ३ अर्ब ९४ करोड पुगेको छ ।

समीक्षा अवधिमा पामको तेल, भटमासको तेल तथा सूर्यमुखीतेल मा ६४ अर्ब २७ करोड बराबरको निकासी मूल्यमा ह्रास आएको हुँदा कुल निर्यातमा ह्रासको अवस्था देखिएको हो ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रशोधित खाद्य तेल (भटमासको तेल, पामतेल, सूर्यमुखीतेल) को निर्यात नेपालको कुल निर्यातमा १९.७३ प्रतिशतको हिस्सा ओगट्दै प्रमुख निर्यातजन्य वस्तुका रुपमा कायमै रहेको छ । यस अवधिमा यी वस्तुहरुको कुल निर्यात रु २९ अर्ब ४३ करोड रहेको छ । प्रशोधित खाद्य तेलको निर्यात मध्ये पामतेल, भटमासको तेल तथा सूर्यमुखीतेलको निर्यातको हिस्सा नेपालको कुल निर्यातमा क्रमशः १३.१ प्रतिशत, ५.४ र ०.३ प्रतिशत रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्लाइउडको निर्यातमा समीक्षा अवधिमा ५०९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । प्लाइउडको प्रमुख निर्यात गन्तव्य मुलुकमा भारत रहेको छ ।

नेपालको निकासी व्यापारमा प्रमुख स्थान आगट्ने भारततर्फको निर्यातमा समीक्षा अवधिमा ३१.३ प्रतिशतले ह्रास आई रु १०६ अर्ब ७० करोडमा भरेको छ । भारततर्फको निकासीमा ह्रास आउनुमा भारततर्फ हुने पाम, भटमास तथा सूर्यमुखी तेलमा रु.६४ अर्ब २७ करोड बराबरको ह्रास आउनु नै प्रमुख कारणका रुपमा रहेको छ ।

भारत बाहेकका अन्य मुलुकहरुको तर्फको निर्यातमा भने १२.६ प्रतिशतले वृद्धि देखिएको छ । नेपालको कुल निकासीमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा भारततर्फको हिस्सा ७७.६० प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा सो हिस्सा ६७.८९ प्रतिशतमा भरेको छ । नेपालको निर्यात व्यापारमा महत्वपूर्ण रहेका अन्य मुलुकहरुमा संयुक्त राज्य अमेरिका, जर्मनी, युके, टर्की, फ्रान्स, क्यानडा, चीन, अष्ट्रेलिया, जापान, इटाली, नेदरलेण्ड्स, युएइ र डेनमार्क, प्रमुख रुपमा रहेका छन् ।

पैठारीतर्फ आ.व. २०७९/८० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा ७.३ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ३०९.७० अर्ब पुगेको छ । समीक्षा अवधिमा फलाम तथा स्टील र तिनका उत्पादनहरुको आयातमा ९.७७ प्रतिशतले ह्रास आई रु. १६७.२९ अर्ब, मशिनरी तथा पार्ट्समा ३०.१ प्रतिशतले ह्रास आई रु. १००.९८ अर्बमा भरेको छ । सूनको आयातमा २.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ४३.९० अर्ब पुगेको छ । इलेक्ट्रिक र इलेक्ट्रोनिक सामाग्रीहरुमा ५.४ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ६५.१७ अर्बमा सीमित रहेको छ । यातायातका साधन र तिनका पार्टपुर्जाको आयातमा ४७.७ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ५१.९७ अर्बमा भरेको छ । कच्चा भटमास तेलको आयातमा ३६.७ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ३५.५८ अर्बमा भरेको छ । अन्नको आयातमा २३.८ प्रतिशतले ह्रास आई ५६.६३ अर्बमा भरेको छ । समीक्षा अवधिमा औषधीको आयातमा ३७.९ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ४४.६४ अर्बमा खुम्चिएको छ । दुरसञ्चारका सामाग्रीको आयातमा ३२.३ प्रतिशतले ह्रास आई रु ३६.३१ अर्बमा भरेको छ । यसैगरी रासायनिक मलको आयातमा ९०.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ४०.७० अर्ब पुगेको छ । पाम तेलको आयातमा ३४.१ प्रतिशतले ह्रास आई २५.९१ अर्बमा सीमित भएको छ । नेपालको पैठारी व्यापारमा प्रमुख मुलुकहरुमा भारत, चीन, इण्डोनेशिया, युएई, अर्जेन्टिना, मलेशिया, संयुक्त राज्य अमेरिका, अष्ट्रेलिया, युक्रेन, कतार, थाइलेण्ड, ओमान, बेल्जियम र साउदी अरेबिया प्रमुख रुपमा रहेका छन् ।

चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समग्र पैठारीमा ह्रास आउँदा व्यापारघाटामा सुधार भएको छ । यस अवधिमा व्यापारघाटामा १५.५ प्रतिशतले ह्रास आई कुल व्यापारघाटा रु. १४५४.५९ अर्बमा भरेको छ ।

आर्थिक वर्ष	निर्यात रु. अर्बमा	आयात रु. अर्बमा	व्यापार घाटा रु. अर्बमा
२०६५/६६	६८.६०	२९१.००	२२२.४०
२०६६/६७	६०.९५	३७५.६१	३१४.६६
२०६७/६८	६४.५६	३९७.५४	३३२.९७
२०६८/७९	७४.०९	४९८.१६	४२४.०७
२०६९/७०	७७.३५	६०१.२१	५२३.८६
२०७०/७१	९१.३६	७२२.७८	६३१.४२
२०७१/७२	८६.६४	७८४.५८	६९७.९४

आर्थिक वर्ष	निर्यात रु. अर्बमा	आयात रु. अर्बमा	व्यापार घाटा रु. अर्बमा
२०७२/७३	७१.१४	७८१.१५	७१०.०१
२०७३/७४	७३.१३	९८५.९५	९१२.८३
२०७४/७५	८१.३३	१,२४५.१९	१,१६३.८६
२०७६/७७	९७.७१	१,१९६.८०	१,०९९.०९
२०७७/७८	१४१.१२	१,५३९.८४	१,३९८.७१
२०७८/७९	२००.०३	१,९२०.४५	१,७२०.४२
२०७९/८०	१५७.१४	१,६११.७३	१,४५४.५९

श्रोत: व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र

यसै गरी नेपालमा आयात हुने प्रमुख वस्तुहरूमा पेट्रोलियम पदार्थ, फलाम तथा स्टील र तिनका उत्पादनहरू, मशिनरी तथा पार्ट्स, यातायातका साधन र तिनका पार्टपुर्जा, इलेक्ट्रिक र इलेक्ट्रोनिक सामाग्रीहरू, अन्न, हवाईजहाज तथा हवाईजहाजका पार्ट्स, तयारी पोशाक, सुन, चाँदी र हिरा, औषधी पोलिथिन ग्रेन्युल्स, रासायनिक मल, सिमेन्ट क्लिङ्कर, दुरसञ्चारका सामाग्रीहरू रहेको पाइन्छ । नेपालको पैठारी व्यापारमा भारत, चीन, युएई, फ्रान्स, इण्डोनेशिया, थाइलेण्ड, क्यानडा, मलेशिया, स्वीट्जरलेण्ड, संयुक्त राज्य अमेरिका, अर्जेन्टिना, भियतनाम, साउदी अरेबिया, युक्रेन प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

नेपालको निर्यातमा भिनो आकारको वृद्धि तथा सानो आयातन एवम् आयातमा विद्यमान ठूलो आकार र भारी वृद्धिका कारण मुलुकको व्यापार घाटा वर्षेनी भारी दरले वृद्धि भई रहेको छ । तर यो व्यापारघाटाका पछाडि सकारात्मक पक्षहरू पनि अन्तरनीहित रहेका छन् । भौतिक संरचना निर्माणका सामाग्रीहरू जस्तै फलाम, स्टील तथा तिनका सामानहरू, सिमेन्ट, आलुमुनियम, तामा जस्ता वस्तुहरूको आयातमा भएको वृद्धिले मुलुकको विकासमा सकारात्मक योगदान दिएको देखिन्छ । यसै गरी मुलुकका लागि अति आवश्यक औद्योगिक कच्चापदार्थहरू जस्तै कच्चा पाम आयल, सिमेन्ट क्लिङ्कर, पोलिथिन ग्यानुअल, रबर, रसायन जस्ता वस्तुहरूको आयात उल्लेख्य रूपमा भएको छ । मलको आयातमा वृद्धि देखितापनि यस्तो आयातले कृषि उत्पादन वृद्धिमा ठूलो भूमिका खेलि रहेको देखिन्छ ।

पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा वृद्धि भए तापनि पेट्रोलियम पदार्थको अधिकांश आयात औद्योगिक उत्पादन, मालवस्तु ढुवानी तथा सार्वजनिक यातायातमा खर्च भई रहेको सन्दर्भमा यी वस्तुहरूको आयातले पनि मुलुकको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन महत्वपूर्ण योगदान दिएको पाइन्छ ।

नेपालले विगतमा निर्यात गरिरहेका तर वर्तमानमा आयात गरिरहेको वस्तुहरू

विगत केही दशक यता नेपालको निर्यात व्यापारमा संरचनागत परिवर्तनहरू देखा परेका छन् । कृषिजन्य काष्ठजन्य वस्तुहरूको खुद निर्यातकर्ता मुलुक हाल आएर यी उत्पादनहरूको खुद आयातकर्ता भएको छ । निर्यातकर्ता व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको तथ्यांक अनुसार नेपालमा विगतमा धान, चामल, जुट तथा जुटका सामानहरू, गहुँको पीठो उल्लेख्य मात्रा निकासी गरिरहेको पाइए तापनि हाल आएर यी वस्तुको आयात भारी मात्रा हुने गरेको छ । उक्त वस्तुहरू मध्ये धान, चामल आदि भारतमा निकासी भई रहेका हुन्थे भने गहुँको पीठो चीनतर्फ निकासी हुने गर्थ्यो । हाल कच्चा जुट विदेशबाट आयात गरेर जुटका प्रशोधित उत्पादनहरू निकासी गरिरहेको छौं ।

कुनै समय भारतमा ठूलो परिमाणमा काठ निकासी भईरहे तापनि हाल आएर म्यानमार, इण्डोनेशिया जस्ता मुलुकहरूबाट काठहरू आयात भईरहेको छ । नेपालले विगतमा निकासी गरेका र हाल आयात गरिरहेका

वस्तुहरुको उत्पादनलाई बृद्धि गर्ने सम्भावना रहि आएको परिप्रेक्षमा ती वस्तुहरुको उत्पादन अभिवृद्धि गरी पुनः निकासी तथा अन्तरप्रदेश व्यापार गर्न सकिन्छ ।

नेपाल एकीकृत व्यापार रणनीति २०८० का विशेषता

आधार वर्ष आ.व. २०७८/७९ मा रहेको व्यापार र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात ४८.१ प्रतिशतबाट २०८४/८५ मा ५५ प्रतिशत पुर्याउने तथा आधार वर्ष आ.व. २०७८/७९ मा रहेको वस्तु तथा सेवाको निर्यात र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात ६.३ प्रतिशतबाट २०८४/८५ मा २० प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य सहितको नेपाल एकीकृत व्यापार रणनीति २०२३ प्रकाशित भएको छ ।

वाणिज्य नीतिको साथै विश्व व्यापार संगठनमा प्रवेश गर्ने तयारीसँगै नेपालले सन् २००३ मा नेपाल व्यापार तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अध्ययनको पछिल्लो प्रयास नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिको तेश्रो संस्करणका रूपमा नेपाल व्यापार रणनीति २०२३ सावर्जनिक भएको छ । विगतका दुई रणनीतिहरुले अपेक्षित लक्ष्यहरु प्राप्त गर्न प्रभावकारी नभएको विगतको अनुभव एवम् विगतका व्यापार एकीकृत रणनीतिले पहिचान गरेका वस्तु तथा सेवाको निर्यात बृद्धि दर कमजोर रहेको, नेपाल विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने निर्णयसँगै सन् २०२६ पछि नेपालले अतिकम विकसित राष्ट्रको हैसियतले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा पाइरहेको सुविधा कटौतीको अवस्था, मुलुक संघीय शासन पद्धतिमा उपलब्ध आन्तरिक आपूर्ति तथा मूल्य श्रृंखला निर्माणमा नयाँ अवसर सिर्जना, गरिबी निवारण, समावेशी विकास एवम् लैंगिक सशक्तीकरण र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणा अनुरूप व्यापार रणनीतिको परिमार्जन गर्नुपर्ने परीस्थितिको पृष्ठभूमिमा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०८० को तर्जुमा गरिएको छ ।

यस रणनीतिमा समेटिएका ११ वटा विषयहरुको मिहीन विश्लेषण गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विस्तार र विश्व बजारसँग व्यापार एकीकरणको लागि समष्टिगत आर्थिक तथा विकास नीतिको दृष्टिकोण र सुधारको समीक्षा, संघीयता, विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति र आर्थिक कूटनीतिका विषयलाई व्यापारिक क्षमता अभिवृद्धि गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायको खोजी, व्यापारमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता निर्माण र व्यापारबाट हुने लाभको समन्यायिक वितरणको लागि श्रम, सामाजिक समावेशिता र विपन्नको लागि बजारसँग सम्बन्धित विषय र गर्नुपर्ने सुधार, व्यापारिक पूर्वाधार विकास र व्यापार सहजीकरणको विद्यमान अवस्था र गर्नुपर्ने सुधार, नेपालका व्यापार साझेदार मुलुकका खाद्य तथा बाली गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्डको सन्दर्भमा नेपाली उत्पादनलाई ती बजारमा प्रवेश गर्न र प्रतिस्पर्धी हुन सहज बनाउन गर्नुपर्ने सुधार, औद्योगिक उत्पादनको गुणस्तर मापन गर्ने पूर्वाधारमा सुधार र गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड परिपालना सुनिश्चित गर्न आवश्यक नीति तथा संस्थागत सुधारका विषय, वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धनको लागि असल नियामकीय वातावरण, लगानी सहजीकरण, सुशासन र बौद्धिक सम्पत्तिको रक्षा सम्बन्धी सुधारका विषय, उत्पादन तथा व्यापारको लागत न्यूनीकरण गर्न र उत्पादित वस्तुको गुणस्तर तथा आपूर्तिमा नियमितताको लागि चौथो र पाँचौं पुस्ताका औद्योगिक प्रविधि-उद्योग ४.० र उद्योग ५.० को उपयोगको सम्भावना, गर्नुपर्ने तयारी र सुझाव जस्ता विषयहरु उपर यस रणनीतिमा व्यापक अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने वस्तुको पहिचान तथा उदीयमान वस्तुको विकासका उपाय, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने सेवाको पहिचान तथा सेवा क्षेत्रको विकासको लागि गर्नुपर्ने कार्य, रणनीति कार्यान्वयनको संयन्त्र तथा विधिका क्षेत्रमा समेत अध्ययन केन्द्रित गरिएको छ ।

यस रणनीति कार्यान्वयन गर्न रु ४ खर्ब ६३ अर्ब २५ करोड ७ लाख २० हजारको लागत लाग्ने अनुमान यो रणनीतिको विशेष आकर्षक पक्ष रहेको छ ।

विश्व माग सूचकलाई शून्य दशमलव ३५ अंक भार र निर्यात सम्पादन सूचकलाई शून्य दशमलव ६५ अंक भार दिई सो आधारमा वस्तु र सेवाको चयन गरिएको छ । यसरी ५० वटा उच्च अंक प्राप्त गर्ने वस्तुको पहिचान गरी सूचीमा पर्न गएका धातुको स्क्र्याप, पिना र खाद्य उद्योगको खेर गएका सामग्रीलाई हटाएर सम्भावना भएका विद्यमान वस्तु, उदीयमान वस्तु र पछि निर्यात बढ्न सक्ने वस्तुको अनुसार ६ अंकको एचएस कोडका आधारमा वस्तुहरु चयन गरिएका छन् । विद्यमान वस्तुहरुलाई समेत कृषिजन्य, वनजन्य, ठूला उद्योगजन्य, साना उद्योगजन्य गरी चार वर्गमा वर्गीकृत गरिएको छ ।

कृषिजन्य वस्तुहरुमा अलैंची,, अदुवा, दलहन, जुट र चियालाई सुचीकृत गरिएको छ । यसैगरी वन्यजन्य क्षेत्रमा जडीबुटी तथा सुगन्धित वनस्पति, रोजिन र टर्पेन्टाइन, लोक्ताबाट बनेको हाते कागज रहेका छन् । यसैगरी ठूला उद्योगका निर्यातजन्य वस्तुहरुमा फलाम तथा स्टिल, धागो तथा कपडा र तयारी पोशाकलाई समेटिएको छ । साना तथा घरेलु उद्योगका उत्पादनहरुमा गलैँचा, गहना, पश्मिना, पास्ता, ऊनबाट बनेका फेल्ट लगायत सामानहरुलाई नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिमा समावेश गरिएको छ ।

उदीयमान क्षेत्रमा सुगन्धित तेल, हिमालयन स्प्रिंग वाटर, तरकारी, फलफूल र तिनका प्रशोधित सामग्री, मसलाहरू, (दालचिनी, बेसार, लसुन, केसर, जीरा, मरिच र तेजपात), हस्तकला, लामा रेशाका कपडाहरू (अल्लो र हेम्पका रेशाहरू), कफी, पिपिसी सिमेन्ट, छुर्पी तथा महलाई समेटिएको छ ।

नयाँ तथा भविष्यमा सम्भावना हुन सक्ने वस्तुहरुमा हाइड्रोजन ऊर्जा, बहुमूल्य पत्थर, ढुंगा तथा ढुगाजन्य उत्पादनहरु, सरोकारवालाहरुसँगको समन्वयमा आवश्यक नीतिगत तथा कानुनी परिमार्जन गरी हेम्प वा हेम्पजस्तै वनस्पति एवम सो बाट बनेका औषधीय गुण भएका वा सुगन्धित वस्तुहरुलाई समावेश गरिएको छ ।

सेवा व्यापार निर्याततर्फ पर्यटन, सूचना प्रविधि र इन्टरनेटमा आधारित सेवा, जलविद्युत, निर्माण सेवा तथा दक्ष तथा अर्धदक्ष श्रम सेवा (विप्रेषण आउने सेवा) ५ वटा क्षेत्रहरुको पहिचान यस नेपाल एकीकृत व्यापार रणनीति २०२३ उल्लेख गरिएका छन् ।

सेवा निर्यातको प्रवर्द्धनको लागि उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा कुनै प्रबन्ध नभएको पृष्ठभूमिमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मौजुदा दरबन्दीभित्रै रही विद्यमान संगठन संरचनामा सामान्य फेरबदल गरी बहुपक्षीय व्यापार तथा व्यापार सहायता महाशाखा अन्तर्गत नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन, वस्तु तथा सेवा निर्यात प्रवर्द्धन तथा व्यापार सहजीकरणका लागि प्रशासन समूहको एकजना उपसचिव, दुईजना शाखा अधिकृत र एकजना तथ्यांक अधिकृतको दरबन्दी हुने बजार विद्वता तथा निर्यात प्रवर्द्धन (Market Intelligence and Export Pormotion) शाखा राख्न यस रणनीतिमा सिफारिस गरिएको देखिन्छ ।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन, समन्वय तथा मार्गदर्शन गर्न नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति कार्यान्वयनको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृत गर्ने, स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट संशोधन गर्ने, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने र मार्गदर्शन दिने तथा नेपाल सरकारले समय समयमा तोकेका अन्य कार्य गर्ने गरी उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रीको अध्यक्षतामा २१ सदस्यीय राष्ट्रिय निर्देशक समितिको पनि प्रस्ताव गरिएको छ ।

यसैगरी नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिको कार्यान्वयन र समन्वय गर्न उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको बहुपक्षीय व्यापार तथा व्यापार सहायता महाशाखाका सहसचिव संयोजक रहने गरी प्राप्त

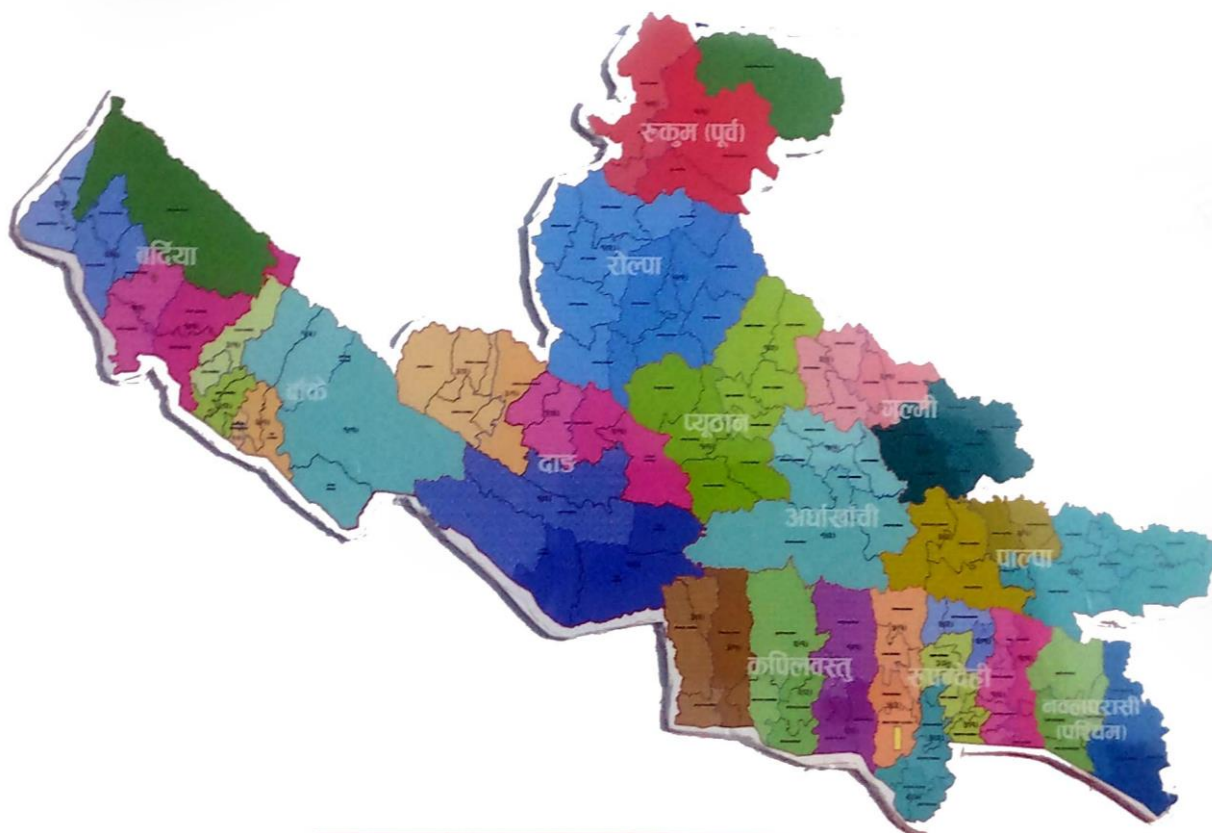
बजेट सीमाको आधारमा वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट निर्माण गर्ने, वार्षिक कार्ययोजना तयार गर्ने र प्रत्येक कार्यान्वयन निकायलाई अख्तियारी दिनुपर्ने रकमको निर्णय गर्ने, रणनीति कार्यान्वयनको प्रगति अनुगमन गर्ने र त्रैमासिक तथा वार्षिक प्रगति विवरण तयार गर्ने, कार्यान्वयनको क्रममा देखिएका समस्याको बारेमा छलफल गर्ने, समाधान खोज्ने र कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई सहयोग गर्ने, साभेदार निकायसँग समन्वय गर्ने तथा राष्ट्रिय निर्देशक समितिले तोकेका अन्य कार्य गर्ने गरी राष्ट्रिय कार्यक्रम कार्यान्वयन इकाई गठन गर्न प्रस्ताव गरिएको छ ।

नेपाल एकीकृत व्यापार रणनीति २०२३ लाई क्षेत्रगत अवधारणा (SWAP) अनुरूप कार्यान्वयन गर्ने ढाँचा अपनाउन सिफारिस गरिएको छ भने नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति कार्यान्वयन गर्न छुट्टै बजेट उपशीर्षकको व्यवस्था गर्न प्रस्ताव गरिएको छ । रणनीतिको आधारमा तयार गरिएको वार्षिक कार्यक्रमको लागि यसै उपशीर्षकमा बजेट प्रबन्ध गर्ने र बजेटको अख्तियारी राष्ट्रिय कार्यक्रम कार्यान्वयन इकाईलाई दिने व्यवस्था गर्न प्रस्ताव गरिएको छ । इकाईले सम्बन्धित कार्य कार्यान्वयनको लागि जिम्मेवार निकायलाई स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार बजेटको अख्तियारी विधिलाई पनि रणनीतिमा प्रस्ताव गरिएको छ ।

यसै गरी बजेट तर्जुमा गर्दा रणनीति कार्यान्वयन बजेट सीमाको आधारमा राष्ट्रिय कार्यक्रम कार्यान्वयन इकाईले सम्बन्धित निकायलाई बजेट सीमा सहित कार्यक्रम प्रस्ताव गर्न अनुरोध गर्ने, सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त प्रस्तावको आधारमा वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी राष्ट्रिय निर्देशक समितिबाट स्वीकृत गराई अर्थ मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय योजना आयोगमा कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव गरिने विधिलाई यस रणनीतिमामा प्रस्ताव गरिएको छ ।

यो रणनीति कार्यान्वयन गर्न उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका स्वायत्त संस्था, निजी क्षेत्रका छाता संस्था तथा मातहतका निकायहरू, विषयगत मन्त्रालय तथा निकायहरू, विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू, अवैतनिक वाणिज्यदूत र नेपालस्थित विदेशी कूटनीतिक नियोग र मुलुकका अवैतनिक वाणिज्यदूत, विकास साभेदारबीचको सहकार्य, सहयोग र समन्वयलाई प्रभावकारी आवश्यक रहेको पक्षलाई आत्मसात् गर्दै यसका लागि पनि रणनीतिमा कार्यान्वयन विधिको प्रस्ताव समेत गरिएको छ ।

प्रदेशको संक्षिप्त परिचय

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ को धारा ५६ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको राज्य संरचना बनाएको छ। उक्त संविधान बमोजिम बर्दघाट पश्चिमको नवलपरासी, रुपन्देही, पाल्पा, कपिलवस्तु, गुल्मी, अर्घाखाँची, प्युठान, रोल्पा, पूर्वी रुकुम, दाङ, बाँके र बर्दिया गरी १२ जिल्ला समावेश भएको लुम्बिनी प्रदेश बनेको छ। तराईमा ६, पहाडमा ५ र हिमालमा १ गरी १२ जिल्ला यस प्रदेशमा रहेका छन्। पूर्वी रुकुम जिल्लामा पुथा र सिस्ने हिमालहरु अवस्थित छन् भने रुपन्देहीमा अन्तराष्ट्रिय जगतले चिरपरिचित विश्व शान्तिका अग्रदूत गौतमबुद्धको जन्मस्थान समेत यसै प्रदेशमा रहेको छ।

सिमाना

- पूर्व : गण्डकी प्रदेश
- पश्चिम : सुदूरपश्चिम प्रदेश
- उत्तर : गण्डकी र कर्णाली प्रदेश
- दक्षिण : भारत

प्राकृतिक बनावट

- अक्षांश : २७ डिग्री २०' उत्तरदेखि २९ डिग्री ०'
- देशान्तरः ८१ डिग्री २१' पूर्वदेखि ८४ डिग्री ०२'

भौगोलिक अवस्थिति:

उचाइका आधारमा	प्रतिशत	भूगोर्गको आधार	प्रतिशत
५०० मिटर भन्दा कम	४३.३	उच्च हिमाल	३.१
५००-१०००	२०.४	उच्च पहाड	९.१
१०००-२०००	२४.१	मध्य पहाड	३२.२
२०००-३०००	७.४	शिवालिक	२७.९
३०००-४०००	३.०	तराई	२७.६
४०००-५०००	१.६		
५००० मिटरभन्दा माथि	०.३		

राष्ट्रिय निकुञ्ज र संरक्षण क्षेत्रहरु बाहेक यस प्रदेशको क्षेत्रफल १७,८१० वर्ग कि.मी. रहेको छ। तर समग्रमा यस प्रदेशको क्षेत्रफल २२,२८८ वर्ग कि.मी. रहेको छ जस अनुसार यो प्रदेश तेस्रो ठूलो प्रदेशको रूपमा रहेको छ। यस प्रदेशले नेपालको कूल क्षेत्रफलको १५.१ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ। यस प्रदेशको करीव ५४ प्रतिशत भूभाग तराई तथा भित्री मधेशमा पर्दछ।

हवाई तथा सडक यातायात

हवाई यातायात : निर्माणाधिनगौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, भैरहवा

सडक यातायात : यस प्रदेशमा ८६०३ कि.मि. स्थानीय सडकहरु रहेका छन् जस मध्ये ४१३३ कि.मी. जिल्ला सडक, ४४७० कि.मी. ग्रामिण सडक रहेका छन्।

प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रहरु :

ऐतिहासिक र धार्मिक क्षेत्रहरु : लुम्बिनी, तिलौराकोट, जितगढी, देवदह, कुदान, निलिहवा, गोटीहवा, शिवगढी, तानसेन दरवार, रानीमहल, रामपिथेकस क्षेत्र, अर्घाकोट दरवार, मसिकोट दरवार, थवाड, ओखरकोट, कोइलावास, सिद्धबाबा, त्रिवेणीधाम, रामग्राम, रुरु क्षेत्र, स्वर्गद्वारी, ठाकुरद्वार, केदोरेश्वर धाम मणिमुकुन्दसेन पार्क, श्रीनगर, सुनछहरा भरना, दाङ्ग देउखरी उपत्यका बाँके र बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज पुथा हिमाल (७२४६ मि.), दोगारी हिमाल (६५३६ मि.), सिस्ने हिमाल (५९११ मि.)

प्रमुख उत्पादनहरु :

(क) कृषिजन्य वस्तु :

खाद्यान्नहरु : धान, गहुँ, मकै, कोदो, जौ फापर

दलहन : मुसुरो, केराउ, चना, रहर, मास, भटमास, गहत, सिमी, बोडी

तेलहन : तोरी, सस्यु, रायो सूर्यमुखी, भटमास, तिल, बदाम, आलस, भुसेतिल

नगदेवाली : आलु, कफि, उखु, जुट, कपास, रबर

मसलावाली : अदुवा, लुसुन, बेसार, खुर्सानी, धनियाँ, अलैंची

फलफूल : केरा, आप, सुन्तला, अम्बा, मेवा, भुईकटहर, लिची, अनार, स्याउ, नासपाँती, रुखकटहर, खरबुजा, आलुबखडा, खुर्सानी, ओखर

तरकारी : आलु, प्याज, बन्दा, काउली, ब्रोकाउली, गोलभेडा, गाजर, सलगम, भेडेखुर्सानी, केराउ, घ्यू सिमी, बोडी, कुरिलो, मूला, काक्रो, फर्सी, भेण्टा, भिण्डी, तितेकलेरा, धिरौला, चिचिण्डो, लौका, काकरी, स्कुस, सहजन, तरुल, पिडालु तथा हरियो सागसब्जीहरु

(ख) **पशुपक्षीजन्य**: दुध, दही, घ्यू, मासु (कुखुरा, बंगुर, राँगो, खसी/बोका, भेडा, अष्ट्रिज), माछा, सुकुटी, अण्डा, छाला

(ग) **वनजन्य** : टिमुर, हर्रो, तेजपात, अमला, काउलो, बोभो, गुर्जो, अल्लो, रिठ्ठा, सतुवा, चिराईतो, लोक्ता, सिस्नु, ओखर, पाखनवेद, कत्था, खोटो

(घ) **हस्तकलाजन्य**: ढाका, अल्लोबाट निर्मित वस्तुहरु, करुवा, काठ एवं वेतबाँसबाट निर्मित वस्तु, साबुन

(ङ) **औद्योगिकजन्य**: सिमेण्ट, छड, मैदा, चिनी, कुखुराको दाना, प्लाष्टिकजन्य उत्पादन, कागज, प्याईउड, फोम, फुटवयर, मदिरा, जुस, विस्कुट, चाउचाउ, सेन्टेथिक धागो, औषधी, तयारी पोशाक, तारपिन तेल र रोजिन

(च) **खानी तथा खनिजजन्य**: चुनढुङ्गा, कोईला, फलाम, सुन, तामा, स्लेट, जिङ्ग, रोडाढुङ्गा

(छ) **सेवाजन्य** : पर्यटन, रियलस्टेट, वित्तीय, यातायात र सञ्चार, शिक्षा र स्वास्थ्य तथा उर्जा

प्रमुख शहरहरु

घोराही, तुल्सीपुर, नेपालगञ्ज, बुटवल, तिलोत्तमा, कपिलवस्तु, वाणगंगा, लुम्बिनी साँस्कृतिक, कोहलपुर, वर्दिया, शिवराज, गुलरिया, बुद्धभूमि, सिद्धार्थनगर, कृष्णनगर, राजापुर, रामग्राम, बान्सगढी, सैनामैना, सुनवल ।

लुम्बिनी प्रदेश को SWOT विश्लेषण

साहित्य पुनरावलोकन, प्रदेश सरकार र निजी क्षेत्रसँग गरिएको अन्तरक्रियाका आधारमा लुम्बिनी प्रदेश का सबलता, दुर्बलता, अवसर र हाँक देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

सबल पक्ष (Strength)	दुर्बल पक्ष (Weakness)
भौगोलिक विविधतायुक्त प्रदेश	जनशक्तिको अभाव
उर्वरा भूमि	सिंचाई सुविधाको कमी
अन्तराष्ट्रियस्तरमा परिचित विश्व शान्तिका अग्र दूत गौतम बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनी	आधुनिक प्रविधिको कमी
एशियाको सबैभन्दा ठूलो र सुन्दर उपत्यका दाङ्ग	कृषियोग्य जमीन बाँझो र घडेरी बनाउने प्रवृत्ति एवं बसाई सराईको क्रम बढ्दो
साहसिक पदयात्रा, धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरुमा स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटनका लागि आकर्षक गन्तव्य	भौगोलिक विकटताका कारण उत्पादित वस्तुहरुको बजारसम्म हुवानी गर्न उपर्युक्त भौतिक पूर्वाधारको कमी,
निर्माण सामग्रीहरुको खानी	
वैदेशिक लगानी बृद्धि गर्न सक्ने औद्योगिक वातावरण	

कृषि, नगदेवाली, जडिबुटी तथा औद्योगिक उत्पादनको केन्द्रको रूपमा परिचित, एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्राम नेपालको पहिलो विशेष आर्थिक क्षेत्र भैरहवा तथा बुटवल र नेपालगञ्ज गरी २ वटा औद्योगिक क्षेत्रको सञ्चालन जमुनाह नाकामा सुख्खा बन्दरगाह निर्माण भैरहेको तथा भैरहवा भन्सार नाका र बेलहिया-बुटवल व्यापारिक मार्गको स्तरोन्नती कार्य भैरहेको एक गाउँ एक उत्पादन र एक पालिका एक शीत भण्डार कार्यक्रम बाँके र बर्दिया गरी २ वटा राष्ट्रिय निकुञ्जहरु, कृष्णसार (बर्दिया) संरक्षण क्षेत्र तथा ढोरपाटन (रुकुम पूर्व) शिकार आरक्षण क्षेत्र हिन्दु तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरुको लागि धार्मिक महत्वको प्रदेश, राष्ट्रिय गौरवका २१ आयोजनाहरु मध्ये ५ वटा आयोजना प्रदेशमा रहेको आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा टेवा पुर्याउने ठूला उद्योग स्थलसम्म पुग्ने सडक र अन्य पूर्वाधारको स्तरोन्नति ।	औद्योगिक क्षेत्रबाट निष्कने प्रदुषणले पर्यटन क्षेत्रलाई असर पर्नु, व्यापार पूर्वाधारको विकासमा कमी (शीतगृह, संकलन केन्द्र आदि) भारतसंगको खुल्ला सिमानाको कारण अवैद्य मार्गबाट सामान ओसार पोसार
अवसर (Opportunities) भारतको बजारसम्मको सहज पहुँच, भारतको ठूलो जनसंख्यायुक्त बजार भारतीय बजारमा निकासी प्रवर्द्धन गर्न समान भाषा, संस्कृति र रहनसहनका कारण सहज प्रदेशमा उत्पादन हुने निकासीयोग्य वस्तुहरुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा अत्यधिक माग चीनको कोरलानाका हुँदै लुम्बिनीसम्मको धार्मिक पर्यटनको सम्भावना	हाँक (Threat) छिमेकी मुलुकमा कृषि एवं औद्योगिक क्षेत्रलाई प्राप्त सुविधा (अनुदान, प्रोत्साहन, ढुवानी, बीमा, ऋणमा छुट, न्युनतम समर्थन मूल्य खरिदको प्रत्याभूति सहित) ले गर्दा नेपाली कृषि उत्पादन मूल्यको आधारमा कम प्रतिस्पर्धी हुनु इकोनोमी अफ स्केल (ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुँदा प्रति इकाई लागत मूल्यमा हुने कमी)का कारण भारतीय वस्तुहरूसँग नेपाली वस्तुको लागत मुल्य तुलनात्मक रूपमा बढी हुनु

चीन र भारत जोड्ने उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी) कोरिडोर तथा पूर्व पश्चिम जोड्ने मदन भण्डारी राजमार्गको संगम पाल्पा रामपुर हुनु	श्रमिकहरुको बढ्दो अन्तर्राष्ट्रिय मुलुक विशेष गरी खाडी मुलुकहरुमा माग हुनु भारत सरकारले नेपालमा उत्पादन हुने प्रमुख वस्तुहरुमा स्वतः उत्पादन तथा प्रतिस्पर्धाका लागि उच्च प्राथमिकताका साथ कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न थालेको नेपालमा बढी उत्पादन हुने वस्तुमा भारतको निरुत्साहन गर्ने प्रवृत्ति रहेको
--	---

प्रदेशको आर्थिक परिदृष्य

लुम्बिनी प्रदेशको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु ७६२ अर्ब ९७ करोड रहेको छ ।

लुम्बिनी प्रदेशको कुल ग्राहस्थ उत्पादन (औँकडा अर्बमा)	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	हिस्सा प्रतिशत मा
औद्योगिक वर्गीकरण						
कृषि, वन, मत्स्यपालन	१४४.९३	१४८.७७	१६५.९२	१८०.१६	१९८.१२	२५.९ ७
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
खनिज	३.५३	३.२३	३.२३	३.६७	३.८२	०.५०
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
म्यानुफ्याक्चर	३१.०१	२८.११	३३.५४	३८.५५	४०.२०	५.२७
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
विद्युत, ग्याँस,, वाष्प तथा वातानुलित आपूर्ति	२.४७	२.९२	३.०२	४.१४	४.६८	०.६१
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
जलापूर्ति, ढल, फोहर व्यवस्थापन, सरसफाई क्रियाकलाप	३.६२	३.६९	३.८०	३.८७	३.९५	०.५२
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
निर्माण	४१.१०	३७.३०	३८.८९	४२.८४	४५.२४	५.९३
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
थोकविक्रय, खुद्रा विक्रय, गाडी, मोटरसाइकल मर्मत,	५५.२७	५२.०२	५८.५६	६९.४९	७३.०२	९.५७
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
यातायात र भण्डारण	३२.२०	२६.९१	२९.३१	३८.३५	४७.५८	६.२४
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
आवास तथा खाद्य सेवा क्रियाकलाप	८.९८	५.९८	६.९७	८.५७	११.०४	१.४५
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
सूचना तथा सञ्चार	११.६४	१२.०८	१२.९८	१३.८१	१४.५४	१.९१
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
वित्तीय तथा विमा सेवा	२०.४९	२५.८९	२७.६१	३१.८१	३७.८५	४.९६
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
घरजग्गा कारोबार	२१.८५	२३.८६	२४.६५	२६.४४	२९.२४	३.८३

लुम्बिनी प्रदेशको कुल ग्राहस्थ उत्पादन (आँकडा अर्बमा)	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	हिस्सा प्रतिशत मा
औद्योगिक वर्गीकरण						
पेशागत, वैज्ञानिक तथा प्राविधिक क्रियाकलाप	२.५८	२.७८	२.९२	३.२१	३.५८	०.४७
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
प्रशासनिक तथा सहायता सेवा क्रियाकलाप	१.७५	१.९०	२.००	२.०८	२.३२	०.३०
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा, अनिवार्य सामाजिक सेवा	३६.७०	४६.४५	४८.३०	५३.५२	६४.२४	८.४२
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
शिक्षा	४४.३२	५०.७९	५२.२३	५९.४८	६७.९४	८.९०
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
मानव स्वास्थ्य तथा सामाजिक क्रियाकलाप	८.३६	१०.१३	१०.९६	१२.४६	१५.११	१.९८
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
कला, मनोरञ्जन तथा आमोदप्रमोद, अन्य सेवा क्रियाकलाप र गृहस्थ क्रियाकलापहरु	२.०६	२.४५	२.६३	२.८८	३.१८	०.४२
औद्योगिक वर्गीकरण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	
कुल ग्राहस्थ उत्पादन	५४०.००	५५१.३२	६१६.७७	६९७.८६	७६२.९७	१००. ००

स्रोत: केन्द्रीय तथा विभाग Regional (Provincial) National Accounts 2019

लुम्बिनी प्रदेश स्थित भन्सार कार्यालयहरु माफर्त को वैदेशिक व्यापार स्थिति:

संघीय सरकार अन्तर्गत यस प्रदेशस्थित भैरहवा, नेपालगञ्ज, कृष्णनगर, कोईलावास, महेशपुर र राजापुर भन्सार कार्यालयहरु माफर्त हुने निर्यात आयात यस प्रदेशको अतिरिक्त अन्य प्रदेशहरुलाई समेत लक्षित गरी आयात निर्यात हुने गर्दछ । :

निर्यात भएका मालवस्तुहरु:

भैरहवा, नेपालगञ्ज, कृष्णनगर, कोईलावास, महेशपुर र राजापुर भन्सार कार्यालयहरुबाट निकासी हुने प्रमुख १० वस्तुहरुमा रेजिन र रोजिन एसिड, यार्न र फेब्रिक (छोटो रेशा सिन्थेटिक), बीऊ विजन र जडिबुटी,

कपडाका उत्पादनहरु, चिया, कफी तथा मसलाजन्य वस्तुहरु, फिलामेन्ट यार्न (लामो रेशा सिन्थेटिक), कत्था, पिना र धुटो, सारयुक्त तेल तथा टुथपेष्ट रहेका छन् ।

आयात भएका मालवस्तुहरु:

भैरहवा, नेपालगञ्ज, कृष्णनगर, कोईलाबास, महेशपुर र राजापुर भन्सार कार्यालयहरुबाट आयात भएको प्रमुख १० वस्तुहरुमा पेट्रोलियम पदार्थ, मेशिनरी तथा पार्ट्स, यातायातका साधन तथा पार्ट्स, फलाम तथा फलामका उत्पादनहरु, अन्न, खनिज पदार्थ, सिमेन्टका क्लिङ्गर आदि, प्लाष्टिक तथा प्लाष्टिकबाट बनेका सामानहरु, इलेक्ट्रिकल तथा इलेक्ट्रोनक्स सामानहरु, दलहन र तरकारी तथा सेरामिक्सबाट निर्मित सामानहरु रहेका छन् ।

लुम्बिनी प्रदेशका केही प्रमुख वस्तुहरुको उत्पादन स्थिति

(क) खाद्यान्न बालीको उत्पादन स्थिति

यो प्रदेशलाई खाद्यान्न भण्डारको प्रदेशको रूपमा लिन सकिन्छ । यस प्रदेशको मुख्य खाद्यान्न बालीको रूपमा धान, मकै, गहुँ, गोदो, फापर, र जौ उत्पादन हुने गर्दछ । समग्रमा खाद्यान्न बचत हुने प्रदेशमा २ नं प्रदेश पछि यो प्रदेश पर्दछ ।

जिल्लागत रूपमा प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादन स्थिति

जिल्लाहरु	धान			गहुँ			मकै		
	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे. टन प्रतिहे.)	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे. टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे. टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	७,७७५	२९,६२१	३.८१	५,७८६	१३,५७२	२.३५	२१,६४३	५५,७७९	२.५८
रुपन्देही	८,१९०	२४,९२४	३.०४	६,५१७	१९,३८६	२.९७	२२,४४५	६८,२६९	३.०४
कपिलवस्तु	७,१६४	२१,९४२	३.०६	७,३४०	१९,९५५	२.७२	१६,९५५	५४,९७५	३.२४
पाल्पा	१९,६३९	७२,४७२	३.६९	७,६३८	२२,३०३	२.९२	४,४६६	१५,४१९	३.४५
अर्घाखाँची	६३,८७३	२४९,१५१	३.९०	२६,११८	१०३,१६७	३.९५	२,७५१	१०,७५२	३.९१
गुल्मी	६६,२६१	२११,४८४	३.१९	२६,२९२	९८,१८४	३.७३	१,३३४	४,४५१	३.३४
रुकुम पूर्व	३५,११४	१२९,९०३	३.७०	१२,६९०	३९,६९४	३.१३	२४,९००	७७,८४७	३.१३
रोल्पा	३३,८९६	७८,३१६	२.३१	२३,५००	७९,०००	३.३६	१९,५४५	६२,१९२	३.१८
प्युठान	४९,५५७	१४६,९७१	२.९७	२३,५००	७९,५००	३.३८	५,३५०	२०,००८	३.७४
दाङ्ग	१,७२०	४,५२३	२.६३	३,२७३	८,९५२	२.७४	५,०३७	१४,५५९	२.८९
बाँके	६,०२९	१८,५९७	३.०८	८,६९०	२४,९५९	२.८७	१२,१५८	३५,६२६	२.९३
बर्दिया	४,४०७	११,६१७	२.६४	८,५९६	२४,४००	२.८४	१२,३३५	३८,५००	३.१२
जम्मा	३०३,६२६	९९९,५२२	३.२९	१५९,९४०	५३३,०७२	३.३३	१४८,९२०	४५८,३७६	३.०८

(ख) दलहन र तेलहन उत्पादनको स्थिति

यस प्रदेशका सबै जिल्लामा तेलहन र दलहनको उत्पादन भए पनि तराईका जिल्लाहरुमा तेलहन र दलहनको उत्पादन राम्रो रहेको छ । तेलहनमा दाङ्ग अग्र स्थानमा रहेको छ । तत्पश्चात बर्दिया, बाँके, रुपन्देही,

कपिलवस्तु र नवलपरासीमा तेलहनबालीको राम्रो उत्पादन भएको देखिन्छ । दलहनको उत्पादनको स्थिति पनि तेलहनको जस्तै यस प्रदेशका तराईका जिल्लाहरुमा बढी हुने गरेको छ ।

जिल्लागत रुपमा तेलहन र दलहन बालीको उत्पादन स्थिति

जिल्लाहरु	तेलहन			दलहन		
	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	१,१७०	१,१९९	१.०२	१,१०९	१,०८७	०.९८
रुपन्देही	७३४	७२३	०.९८	७३६	८०३	१.०९
कपिलवस्तु	१,५२२	१,५३५	१.०१	५९१	५६०	०.९५
पाल्पा	४,६२९	४,९१८	१.०६	५,२९८	६,५६५	१.२४
अर्घाखाँची	७,३८१	७,५५४	१.०२	७,५८२	१०,६२१	१.४०
गुल्मी	३,८६५	४,५०९	१.१७	९,४०६	११,४१२	१.२१
रुकुम पूर्व	१९,६२८	२३,०३०	१.१७	२६,६५६	३३,६७३	१.२६
रोल्पा	७,७९८	८,७४८	१.१२	१४,४२९	१९,०८९	१.३२
प्यूठान	१६,८१६	१७,७५३	१.०६	१७,४९०	२०,२७८	१.१६
दाङ्ग	३७५	३९१	१.०४	६६९	६३७	०.९५
बाँके	९९८	१,१०७	१.११	१,२५२	१,६४३	१.३१
बर्दिया	४१४	३८८	०.९४	९०७	१,०१३	१.१२
जम्मा	६५,३२७	७१,८५२	१.१०	८६,१२६	१०७,३८२	१.२५

स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय (२०१८)

(ग) मसला बाली

मसलाबालीको रुपमा अदुवा उत्पादनमा यो प्रदेश समग्रमा तेस्रो स्थानमा रहेको छ ॥ जिल्लागत रुपमा मसलाबालीको उत्पादन निम्नानुसार रहेको छ:

जिल्लाहरु	अदुवा			लसुन			बेसार		
	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	१,४०५	१५,५११	११.०४	९४	५०३	५.३५	१०६	१,००३	९.५०
रुपन्देही	३१०	२,९९२	९.६५	३९	२५४	६.५०	९५	९३१	९.८०
कपिलवस्तु	४००	३,९७५	९.९४	१२०	८७६	७.३०	१५९	१,७११	१०.७७
पाल्पा	२६०	३,०१९	११.६१	९१	७८९	८.७०	६४	५९१	९.१९
अर्घाखाँची	२८	३८२	१३.६४	१९०	१,६२६	८.५६	१२९	१,५५०	१२.०४
गुल्मी	२०१	१,८३६	९.१४	१९५	१,२५६	६.४४	११८	१,२५०	१०.६०

जिल्लाहरू	अदुवा			लसुन			बेसार		
	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)	क्षेत्रफल (हेक्टर हे.)	उत्पादन (हेक्टर मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
रुकुम पूर्व	२४०	३,००९	१२.५४	४६	२९३	६.४२	४७	५३०	११.३४
रोल्पा	८९	९०७	१०.१६	१८८	१,१७०	६.२२	८६	८५६	१०.००
प्यूठान	१५९	१,४९१	९.३८	२८०	२,००३	७.१५	८७	८६५	९.९४
दाङ्ग	४१०	५,५०२	१३.४२	४१२	२,३९०	५.८०	१६५	१,९२१	११.६४
बाँके	२२	२६५	१२.०५	१६०	१,२८०	८.००	१२०	१,५८०	१३.१७
बर्दिया	२३५	३,००८	१२.८०	२४१	१,५१५	६.३०	२००	२,२६७	११.३३
जम्मा	३,७५९	४१,८९६	११.१५	२,०५५	१३,९५५	६.७९	१,३७५	१५,०५४	१०.९५

(घ) नगदेवाली

कफी, कपास उत्पादन स्थिति

यस प्रदेशको गुल्मी जिल्ला कफी खेतीको लागि राष्ट्रिय प्रख्यात जिल्ला हो । त्यस अतिरिक्त यस प्रदेशका अर्घाखाँची, पाल्पा र प्यूठानमा कफी उत्पादन हुने गरेको छ ॥ त्यसैगरी व्यवसायीक रुपमा कपास खेती नेपालको ३ जिल्ला दाङ्ग, बाँके, बर्दियामा गरेको पाईन्छ । यी तीनवटै जिल्ला यसै प्रदेशमा पर्दछ ।

जिल्ला	कफी			जिल्ला	कपास		
	क्षेत्रफल (हे)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (के.जी/हे)		क्षेत्रफल (हे)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (के.जी/हे)
गुल्मी	१,९६५	२५६	३१	दाङ्ग	१३७	१४९	१.०९
अर्घाखाँची	१,७०५	१३०	१६	बाँके	८	९	१.१३
पाल्पा	२,३२५	१२४	१७.३	बर्दिया	२	२	१.००
प्यूठान	१७५	३७	४.५	जम्मा	१४७	१६०	१.०९

स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय (२०१८)

(ङ) तरकारी

यस प्रदेशको सबै जिल्लामा तरकारी उत्पादन हुने गर्दछ । तर तरकारी उत्पादनमा तराइका जिल्लाहरुले नै अग्रणी भूमिका खेलेको पाईन्छ । रुपन्देही सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको छ, तत्पश्चात् बाँके र बर्दिया रहेका छन् । सबैभन्दा कम तरकारी उत्पादन गुल्मी र रुकुममा हुने गरेको देखिन्छ । तरकारीको रुपमा बढी आलुको प्रयोग गरेको पाईन्छ ।

वस्तु	लुम्बिनी			नेपाल कुल		
	क्षेत्र	उत्पादन	उपज	क्षेत्र	उत्पादन	उपज
फूलगोभी	७,०८६	११४,७६०	१६.२	३९,२१४	६११,०१५	१५.५८
बन्दकोबी	६,४६७	१२१,७३६	१८.८३	३४,३१४	५८७,६६८	१७.१३

वस्तु	लुम्बिनी			नेपाल कुल		
	क्षेत्र	उत्पादन	उपज	क्षेत्र	उत्पादन	उपज
ब्रोकाउली	३४८	४,२१४	१२.११	२,६६५	३०,५२३	११.४५
टमाटर	३,६७०	६०,३४७	१६.४५	२२,९११	४२२,७०३	१८.४५
मूला	३,०२४	४९,०१५	१६.२१	१८,१७५	२८९,५५८	१५.९३
फराकिलो पात तोरी	१,३१५	१७,२९४	१३.१५	११,६५८	१७१,२१५	१४.६९
गाजर	३२८	४,४३३	१३.५	३,२६४	३७,१७६	११.३९
शलजम	१८९	२,७२२	१४.४२	४५७	५,९००	१२.९२
क्याप्सिकम	५०९	४,०२३	७.९०१	१,९३१	२०,००२	१०.३६
मटर	१,३२७	११,४०४	८.५९४	८,४२५	७७,१२१	९.१५
फ्रान्सेली बीन्स	८०५	५,१२४	६.३६५	३,०११	२७,७२८	९.२१
फ्रेन्च बीन्स - पोल प्रकार	७५५	५,६४९	७.४८२	३,९७५	४१,७६९	१०.५१
फ्रान्सेली बीन्स - बुश प्रकार	८२९	५,४५१	६.५७६	१,४६१	१२,७३८	८.७२
फ्रान्सेली बीन्स - तरवार प्रकार	४७२	२,७९८	५.९२८	१,४१३	११,७०१	८.२८
फराकिलो बीन्स	१११	७५०	६.७४८	१,६८२	१२,७८४	७.६०
Asparagus बीन्स	९६७	११,५८३	११.९७	४,५६३	४९,७५७	१०.९०
काउपी	१,४११	१२,३६७	८.७६५	३,८१४	३५,५०८	९.३१
अन्य (फलफूल)	१९६	१,३१२	६.६९२	१,५८८	१३,७६३	८.६६
Asparagus	२८	१६७	६.०४८	१७५	१,२५८	७.१९
टमाटरको रूख	१२	८५	७.०८३	१३८	१,३८३	१०.०१
मिर्च अकाबरे	९७	७३९	७.६३७	१,७२८	११,२२४	६.४९
खुर्सानी	१,२५३	७,५१८	५.९९९	७,९४५	७५,६६४	९.५२
भिन्डी	१,७९१	१५,९३३	८.८९६	९,३९७	११२,२६०	११.९५
बैंगन	९९४	१०,६३६	१०.७	८,८७१	१२९,९३८	१४.६५
प्याज	१,३००	१६,९०६	१३	१३,१८९	१६६,९०४	१२.६५
काकडी	१,३७७	२१,६४६	१५.७२	१०,३०९	१५९,६२५	१५.४८
कद्दू	७२०	८,७४५	१२.१५	७,२३८	१०८,५३३	१५.००

वस्तु	लुम्बिनी			नेपाल कुल		
	क्षेत्र	उत्पादन	उपज	क्षेत्र	उत्पादन	उपज
स्क्वास	४९५	५,२२७	१०.५५	२,७६८	३९,५८१	१४.३०
तिते करेला	१,०४२	१०,८५०	१०.४२	९,७२८	१३४,११२	१३.७९
पोइन्ट गर्ड	१४३	१,१८३	८.२७१	३,८५८	५१,४६८	१३.३४
स्पन्ज लौकी	६८६	६,८८६	१०.०३	६,८५७	९२,५९४	१३.५०
लौकी	९१	७७२	८.४९३	१,४७०	१८,१२३	१२.३३
सर्प लौकी	९८	१,२५७	१२.७७	१,७१६	२३,२५४	१३.५५
बोतल लौकी	९८९	१५,८९३	१६.०७	७,९१८	१२९,६०२	१६.३७
खरानी लौकी	१५	९८	६.३९२	७१४	९,८२७	१३.७६
बलसम लौकी	-	-		२३२	२,२६२	९.७४
काकारी	१७	१२१	७.११८	२०१	२,७८८	१३.८६
कुन्डु	२८	२९४	१०.५	१०७	१,२८२	१२.०३
चायोटे	७०	६६०	९.४८३	१,६८९	२८,१३२	१६.६५
तरबूज	३४८	८,१४८	२३.४१	२,४७३	५२,५५०	२१.२५
अन्य (Ccurbits)	११६	१,४२६	१२.२९	८३६	९,७३३	११.६५
ड्रमस्टिक्स	२६	२७४	१०.५४	१५६	२,८२७	१८.१६
सलाद	२४	१०५	४.४४	९७	८१७	८.३८
फनेल पात	८	४७	५.५६६	१५९	१,५४२	९.७१
धनियाको पात	४५०	३,१८१	७.०६३	१,८१८	१७,२३६	९.४८
पालक	४१७	३,५६७	८.५५२	१,७८१	१९,०७४	१०.७१
क्रेस	२२१	२,२९४	१०.४	१,३८१	१३,२५८	९.६०
अमरान्थस	७४	६५०	८.७४१	१,४४१	१४,७५८	१०.२४
मेथीको पात	१९२	१,५८८	८.२७९	१,०९७	९,५४३	८.७०
स्विसचार्ड	१३०	८५२	६.५४५	५७३	४,९८४	८.७०
अन्य (पातदार तरकारी)	११८	१,१५२	९.७८	१,५९३	१९,१२७	१२.००
कोलोकासिया	७६२	९,८६८	१२.९६	४,८३८	५७,८७४	११.९६
याम	१०३	१,४६२	१४.१६	१,३२३	१९,७६६	१४.९४
याम	२७	४०२	१५.०१	८८०	१६,८१०	१९.१०
अन्य कन्द	७२	४९९	६.९३	९७१	१२,८१९	१३.२०

वस्तु	लुम्बिनी			नेपाल कुल		
	क्षेत्र	उत्पादन	उपज	क्षेत्र	उत्पादन	उपज
अन्य (शाकाहारी)	१३४	९२३	६.८८७	७,७०४	१२४,८१७	१६.२०
कुल	२१,१८४	३१२,०१७	१४.७३	२८९,८३९	४,१५३,१५७	१४.३३

(च) फलफूल उत्पादनको स्थिति

यस प्रदेशका जिल्लाहरूमा सुन्तला मौसम, कागती, निबुवा, आँप, कोरा, अम्बा, मेवा, रुखकटहर, भुइँकटहर, लिचि, स्याउ, नासपाती, ओखर, आरुवखठा, खुर्पानी आदि उत्पादन भएको पाइन्छ। व्यावसायिक रूपमा ठूलो स्केलमा उत्पादन भने त्यति हुन सकेको छैन।

जिल्लागत रूपमा फलफूल उत्पादनको स्थिति (मे.टन आ.ब. २०७१/७२)

जिल्ला	सुन्तला	आँप	केरा	अम्बा	मेवा	भुइँकटहर	लिची	स्याउ
नवलपरासी (पश्चिम)	०	४२३७.६	४४१०	३५	१५०	५६	८०५	
रुपन्देही	०	३०७८	१५७५०	७४७	६५३	११९	८६०	
कपिलवस्तु	०	४५७२	२६४०	७५६.८	९६	१०८	१९८	
पाल्पा	५०७०	७७३	८४९	५५१	५६	३१०	११२०	
अर्घाखाँची	५३८०	८९७	१४३९.१	५३७.९	२९४.६	६१.७	४९६	
गुल्मी	२७५०	३००	६३०	२०		१२	३००	८
रुकुम पूर्व	८९२.५	४९३.५	१०९.७	७.१	१२०.१		७.१	१७४४
रोल्पा	२२११	६०८	३३५.५	२७७.२	३३९.९	५०.५२	३००	१५२२.५
प्यूठान	८९०	१५३५	२६६०	१९०	१२०	९	१०८	८.८
दाङ्ग	०	८२२५	१७९८	२२५.५	७९७	८९	७९८	
बाँके	०	३८६९	७५३.५	२९८.८	६६	७५	११७.६	
बर्दिया	०	६१००	४६००	४३५	४५२	८६	३३०	
प्रदेश नं ५	१७३५६	३४६८८.२	३५९७४.८	४०८१.३	३१४४.६	९७६.२	५४३९.७	३२८३.३

जिल्लागत रूपमा हेर्दा फलफूल उत्पादनको उत्पादकत्वमा भिन्नता रहेको छ। सुन्तला उत्पादनको उत्पादकत्वमा पाल्पा, अर्घाखाँची र रुकुम अग्रस्थानमा देखिन्छ।

(छ) माछा

आ.ब. २०७३/७४ को मत्स्य विकास निर्देशानलयको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार यस प्रदेशमा पूर्वी रुकुम बाहेक सबै जिल्लाहरूमा माछा पोखरीहरू रहेका छन्। जिल्लागत माछा उत्पादन विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

जिल्ला	पोखरी संख्या	जलाशय क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन	उत्पादकत्व (के.जी. प्रति हेक्टर)
नवलपरासी (पश्चिम)	६५९	१८५.९६	८९७.२	४८२५
रुपन्देही	४०६०	८६१.९	४२३२.१	४९०९

जिल्ला	पोखरी संख्या	जलाशय क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन	उत्पादकत्व (के.जी. प्रति हेक्टर)
कपिलवस्तु	१००५	४४२.५५	२१२९.१	४८११
पाल्पा	१०८	१२.५१	२७.३	२१७९
अर्घाखाची	६३	६.४४	१३.१	२०२८
गुल्मी	१२९	१०.७२	२४.६	२२९३
रुकुम पूर्व				
रोल्पा	८४	४.२	८.०	१९०५
प्यूठान	११५	१०.०	२३.५	२३५०
दाङ्ग	१२८१	२४२.०	११३४.७	४६८९
बाँके	१३५४	२५५.३५	११३४.५	४४४३
बर्दिया	१९५१	४०५.०८	१९२७.०	४७५७
जम्मा	१०८०९	२४३६.७१	११५५०.०	४७४०

स्रोत: मत्स्य तथ्याङ्क तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन २०७३/७४, मत्स्य विकास निर्देशनालय

(ज) दूध, अण्डा र मासु

यस प्रदेशको सबै जिल्लाहरूमा दूध, अण्डा र मासु उत्पादन हुने गरेको पाईन्छ, जसको जिल्लागत उत्पादन निम्नानुसार रहेको छ :

जिल्ला	दूध (मे.टन)	अण्डा (बटा ०००)	मासु (मे.टन)
नवलपरासी (पश्चिम)	२७०३०	२२९४९	३६७२
रुपन्देही	४३११८	४३५२२	८९०८
कपिलवस्तु	३६६२५	२०४३६	६५०६
पाल्पा	२९५०५	१३५०६	४९२३
अर्घाखाची	२९७९५	८४००	४८६०
गुल्मी	१८९९२	४९५७	२७९८
रुकुम पूर्व	५०७९	२७२	१०६६
रोल्पा	१४४७७	२१९६	२९१६
प्यूठान	१८५४३	५२१३	३२४७
दाङ्ग	२८०३२	१२९७८	८९५९
बाँके	४२३०२	२४४७५	६५९१
बर्दिया	३९००९	१४७५०	६४२१
जम्मा	३३२५०७	१७३६५३	६०८६६

स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय (२०१८)

उद्योगहरूको स्थिति

औद्योगिक गणना २०६८ अनुसार यस प्रदेशमा १० जना भन्दा बढी रोजगारी दिएका उद्योगहरू ८८२ रहेका छन् र दोस्रो धेरै उद्योगहरू भएको प्रदेशमा यो पर्दछ । यस प्रदेशको रुपन्देही जिल्लामा ठूला उद्योगहरू धेरै संख्यामा रहेका छन् । यसैगरी लुम्बिनी प्रदेश को वस्तुस्थिति विवरणमा उल्लेख भएअनुसार यस प्रदेशमा

४२,८७४ वटा घरेलु तथा साना उद्योगहरु रहेका छन् । आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/७५ को अनुसार यस प्रदेशमा साना ११०, मझौला ३९ र ठूला उद्योग २९ गरी १७८ वटा उद्योगमा विदेशी लगानी रहेका छन् । त्यसैगरी बुटवल औद्योगिक क्षेत्रमा ६४, नेपालगञ्ज औद्योगिक क्षेत्रमा २८ र भैरहवा विशेष आर्थिक क्षेत्रमा १ वटा उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन् । साथै खानी खोजतलासका लागि जारी भएको लाईसेन्स संख्या ८६ र खानी उत्खनन लागि जारी भएको लाईसेन्स संख्या ३३ रहेका छन् जसको विवरण निम्नानुसार रहेको छः

उद्योग	संख्या
घरेलु तथा साना उद्योग	४२,८७४
ठूला उद्योग (१० जना भन्दा बढी रोजगारी दिएका)	८८२
विदेशी लगानीका उद्योग (साना ११०, मझौला ३९, ठूला २९)	१७८
बुटवल औद्योगिक क्षेत्र (रोजगारी १६१७ (२२.१ हे.))	६४
नेपालगञ्ज औद्योगिक क्षेत्र - रोजगारी ९९४ (११.९ हे.)	२८
भैरहवा विशेष आर्थिक क्षेत्र - ५२ विगाहा	१
शक्ति मिनरल्स उद्योग -रोजगारी प्रत्यक्ष १५५ अप्रत्यक्ष ५०० (www.onlinekhabar.com)	
खानी खोजतलासका लागि जारी भएको लाईसेन्स	८६
खानी उत्खनन लागि जारी भएको लाईसेन्स	३३

स्रोतः प्रदेश योजना आयोग (वस्तुस्थिति विवरण)

१० जनाभन्दा बढी रोजगारी दिने उद्योगहरुबाट सिमेन्ट, छड, मैदा, कुखुराको दाना, ह्याचरी, प्लाष्टिकजन्य उत्पादन, कागज, प्याईउड, फोम, फुटवयेर, मदिरा, जुस, प्रशोधित पानी विस्कट, चाउचाउ उत्पादन हुने गर्दछन् ।

यस प्रदेशमा विभिन्न खानी तथा खनिजजन्य पदार्थहरु रहेका छन् जसमा चुनढुङ्गा, कोइला, फलाम, सुन, तामा, स्लेट, जिङ्ग, रोडाढुङ्गा उपलब्ध छन् ।

यस प्रदेशमा ८६ जना व्यक्ति तथा संस्थाहरुले विभिन्न खोजतलास कार्यको लागि लाईसेन्स लिएका छन् र खानी उत्खननका लागि ३३ जना व्यक्ति तथा संस्थाहरुले लाईसेन्स लिएका छन् । उक्त व्यक्ति तथा संस्थाहरुले कोइला, डोलामाइड, फलाम, लाइमस्टोन र क्यारजाएट, सुन, सिसा, रेड क्ले, सिलाका स्याण्ड खोजतलास एवं उत्खननका लागि लाईसेन्स प्राप्त गरेका छन् ।

सेवा व्यापार तर्फ

(क) पर्यटन क्षेत्र

यस प्रदेशमा प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रहरु लुम्बिनी, तिलौराकोट, जितगढी, देवदह, कुदान, निलिहवा, गोटीहवा, शिवगढी, तानसेन दरवार, रानीमहल, रामपिथेकस क्षेत्र, अर्घाकोट दरवार, मसिकोट दरवार, थवाङ, ओखरकोट, कोइलावास, सिद्धबाबा, त्रिवेणीधाम, रामग्राम, रुरु क्षेत्र, स्वर्गद्वारी, ठाकुरद्वार, केदारेश्वर धाम, मणिमुकुन्दसेन पार्क, श्रीनगर, सुनछहरा भरना, दाङ देउखरी उपत्यका, बाँके र बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज, पृथा हिमाल (७२४६ मि.), दोगारी हिमाल (६५३६ मि.), सिस्ने हिमाल (५९११ मि.) रहेका छन् । यी पर्यटकीय क्षेत्रहरु मध्ये यस प्रदेशमा धार्मिक पर्यटकहरु बढी आउने गर्दछन् ।

(ख) वित्तीय क्षेत्र

यस प्रदेशमा २०७५ मंसिर महिनासम्ममा ४७६ वाणिज्य बैंकहरूका, २९७ विकास बैंकका र २९ वित्त कम्पनीहरूका गरी ८०२ वटा शाखाहरू तथा लघुवित्त कम्पनीका ९ शाखा एवं ४००० भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । औसतमा यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको एक शाखाले ६९९९ जनालाई बैंकिङ्ग सेवा पुर्याएको छ जुन राष्ट्रिय औसत (६४९०) भन्दा बढी हो ।

वाणिज्य बैंक शाखा	४७६
विकास बैंक शाखा	२९७
वित्त कम्पनी शाखा	२९
लघुवित्त कम्पनी शाखा	९
सहकारी संस्था	४,००० भन्दा बढी

स्रोत: प्रदेश योजना आयोग -वस्तुस्थिति विवरण

(ग) जलविद्युत तथा ऊर्जा

यस प्रदेशमा ३६.४५ मे.वा. को जलविद्युत उत्पादन भैरहेको छ । तुलनात्मक रुपमा अन्य प्रदेशभन्दा यो प्रदेश जलविद्युत उत्पादनमा कमजोर प्रदेशको रुपमा पाईन्छ । साथै १५.९९ मे.वा.को जलविद्युत आयोजनाहरू निर्माणाधिन अवस्थामा रहेका छन् । त्यसैगरी ११३.९३ मे.वा. क्षमताका ९ वटा आयोजनाहरूलाई सर्वेक्षण अनुमित प्रदान गरेको पाईन्छ । साथै यस प्रदेशमा नौमुरे, माडी, अपर भिमरुक कालीगण्डकी, उत्तरगंगा, भेरी ववई डाईभर्सन लगायतका करीव ३००० मे.वा. क्षमताका जलविद्युत उत्पादनका लागि सम्भावना रहेका छन् ।

संचालनमा रहेका जलविद्युत आयोजनाहरू

स्रोत: नेपाल विद्युत प्राधिकरण

संस्था	स्थान	क्षमता (मे.वा.)
गण्डक	परासी	१५.०
बुटवल पावर कम्पनी	तिनाउ, पाल्पा	१.०
बुटवल पावर कम्पनी	भिमरुक, प्यूठान	१२.३
गौतम बुद्ध हाइड्रोपावर	सिस्ने खोला, पाल्पा	०.७५
रिडी हाइड्रोपावर विकास कम्पनी	रिडी, गुल्मी	२.४
रुरु हाइड्रोपावर आयोजना	उपल्लो हूदी खोला, गुल्मी	५.०
जम्मा		३६.४५

(घ) शिक्षा क्षेत्र

यस प्रदेशमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका १७२ वटा, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय ६ वटा, काठमाडौं विश्वविद्यालयका २ वटा, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयका ४ वटा, पोखरा विश्वविद्यालयका १२ वटा, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयका १ वटा गरी जम्मा १९७ वटा विश्वविद्यालयहरू रहेका छन् । बढी विश्वविद्यालयहरू भएको प्रदेशमा यस प्रदेश दोस्रो स्थानमा रहेको छ । जुन निम्नानुसार रहेको छ :

त्रिभुवन विश्वविद्यालयका	१७२ वटा
नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय	६ वटा
काठमाडौं विश्वविद्यालयका	२ वटा
पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयका	४ वटा
पोखरा विश्वविद्यालयका	१२ वटा
लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयका	१ वटा
जम्मा	१९७ वटा

स्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय,

(ड) स्वास्थ्य क्षेत्र

यस प्रदेशमा ४ वटा मेडिकल कलेजहरु सञ्चालनमा रहेका छन् जसमध्ये २ वटा रुपन्देही जिल्लामा, १ वटा लुम्बिनी मेडिकल कलेज, पाल्पामा र १ वटा बाँकेमा सञ्चालनमा रहेका छन् । यस प्रदेशमा ठूला अस्पतालको रूपमा लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल, लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल, राप्ती प्रादेशिक अस्पताल, सिद्धार्थ बच्चा तथा महिला अस्पताल रहेका छन् ।

मेडिकल कलेजहरु	ठूला अस्पतालहरु
देवदह मेडिकल कलेज, रुपन्देही	लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल, बुटवल
युनिभर्सल मेडिकल कलेज, रुपन्देही	भेरी प्रादेशिक अस्पताल, नेपालगञ्ज
नेपालगञ्ज मेडिकल कलेज, कोहलपुर	राप्ती प्रादेशिक अस्पताल, तुल्सीपुर
लुम्बिनी मेडिकल कलेज, कोहलपुर	सिद्धार्थ बच्चा तथा महिला अस्पताल, बुटवल

लुम्बिनी प्रदेशबाट आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने तथा अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको विश्लेषण

यस प्रदेशमा उत्पादन भएका उपर्युक्त वस्तु तथा सेवाहरुको विवरणहरु, वाणिज्य नीति, २०७२, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति-२०१६, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम, लुम्बिनी प्रदेश का सरकारी एवं निजी क्षेत्रसंगको अन्तरकृयालाई दृष्टिगत गर्दा यस प्रदेशबाट धान चामल, गहुँ, मकै, मैदा, आटा, सुजी, चोकर, दलहन, माछा, दुध, अण्डा, कुखुराको मासु, केरा, आलु, आँप, बेल (जुस), चिनी, जडिबुटीहरु सिमेण्ट, चाउचाउ, मदिरा, चुनढुङ्गा, क्लिङकर, ईटा, कार्डबोर्ड (कार्टुन), पर्यटन, शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता वस्तु तथा सेवाहरुलाई यस प्रदेशबाट आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने तथा अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको रुपमा छनौट गरिएको छ।

उपरोक्त छनौट गरिएका वस्तु र सेवाहरु मध्ये वस्तुहरु तर्फ धान चामल, मकै, गहुँ, आलु, केरा, माछा, सिमेण्ट, चुनढुङ्गा, क्लिङकर तथा सेवा तर्फ शिक्षा (मेडिकल) विश्लेषण गरिएको छः

(१) धान चामल:

यस प्रदेशको पूर्वमा गण्डकी र उत्तरमा गण्डकी र कर्णाली प्रदेश रहेको र यी प्रदेशहरुमा चामलको माग अत्याधिक देखिएकोले दुरी, समय हुवानीलाई मध्यनजर गर्दा यस प्रदेशबाट गण्डकी प्रदेशमा माग भएको चामललाई पूर्ति गर्न उपयुक्त देखिन्छ। साथै यस प्रदेशमा चामलको उत्पादन बृद्धि गर्न सकिएमा यसको बजार कर्णाली प्रदेश समेत रहेको छ।

यी दक्षिण एशियाली मुलुकहरुको तुलनामा यस प्रदेशको उत्पादकत्व कम रहेको देखिन्छ। समयमा सिंचाई, मल, उन्नत बीउको व्यवस्था गर्न सकेको खण्डमा दक्षिण एशियाली राष्ट्र बराबर यस प्रदेशले उत्पादकत्व बृद्धि गर्न सक्नेछ।

धानको उत्पादकत्व स्थिति

जिल्लाहरु	धान		
	(क्षेत्रफल हे.)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	३८,३५०	१०३,१६१	२.६९
रूपन्देही	४०,७८०	११७,२६२	२.८८
कपिलवस्तु	३२,६९५	९८,२८७	३.०१
पाल्पा	३१,९८१	११०,४४५	३.४५
अर्घाखाँची	९२,८६२	३६३,२६८	३.९१
गुल्मी	९४,०८१	३१४,४६५	३.३४
रुकुम पूर्व	७२,७९८	२४७,५५१	३.४०

जिल्लाहरू	धान		
	(क्षेत्रफल हे.)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
रोल्पा	७६,९४९	२१९,५२०	२.८५
प्यूठान	७८,४१५	२४६,४९१	३.१४
दाङ्ग	११,७९५	३०,०२१	२.५५
बाँके	२९,८२९	८२,९०१	२.७८
बर्दिया	२७,१८६	७६,७३५	२.८२
जम्मा	६२७,७२४	२,०१०,१०७	३.२०

स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय,

नेपालको धान, चामल आयात: मुलुक कृषि प्रधान भएतापनि ठूलो परिमाणमा धान चामल विदेशबाट आयात भई रहेको छ । नेपालको कुल धान चामल आयातमा भारतको हिस्सा करिव ९९ प्रतिशत रहेको छ ।

नेपालको धान चामल आयातको विवरण				
देश	परिमाण मे.ट.मा	मूल्य रु अर्बमा	प्रतिशत हिस्सा	प्रति केजी मूल्य रु मा
भारत	७८९,२६०.५९	३६.४०	९९	४६
अन्य	२,४७१.३०	०.२६	१	१०५
कुल	७९१,७३१.८९	३६.६६	१००	४६

यो धान चामलहरू मानव उपभोगका साथै विभिन्न मदिरा जन्य उद्योग, गाँइ वस्तुको दाना, फेल्क्स आदिमा उपयोग भइरहेको छ ।

यदि मुलुकमा सिंचाइका लागि द्युवेल, तथा नहरहरूको व्यवस्था एवं बाढेमास सिंचाइको सुविधा भएमा उन्नत जातको बीउ र समयमा मलहरू पुर्‍याउन सकिएमा र छिमेकी मुलुक भारतले कृषि क्षेत्रमा प्रदान गरेको अनुदान, प्रोत्साहन, ढुवानी, बीमा, ऋणमा छुट, न्युनतम समर्थन मूल्य खरिदको प्रत्याभूति भएका अधिक मात्रामा धान उत्पादन भई आयातलाई न्यून गर्न सकिन्छ ।

(२) गहुँ

गहुँको उत्पादन, उपभोग र सन्तुलनको अवस्था

प्रदेश	उत्पादन मे.ट.	उपभोग	सन्तुलन
कोशी	१,७९,६९५	१,०१,६४९	७८,०४७
मधेश	५,३९,९००	१,२५,८८९	४,१४,०११
वागमती	१,६१,२१२	१,३२,९७३	२८,२३९
गण्डकी	९०,२५९	५३,१६३	३७,०९६
लुम्बिनी	४,९३,३८०	१,०९,९४०	३,८३,४४०
कर्णाली	१,२०,७११	३०,२४४	९०,४६७
सुदूरपश्चिम	२,९४,०३४	५९,२८९	२,३४,७४५
जम्मा	१८,७९,१९१	६,१३,१४७	१२,६६,०४४

उत्पादकत्व (गहुँ) :

गहुँ उत्पादनमा तुलनात्मक रूपमा यो प्रदेश अब्बल रहेको छ। यस प्रदेशका सबै जिल्लाहरूमा गहुँ उत्पादन भएपनि विशेष गरी तराईका जिल्लाहरू रुपन्देही, बर्दिया, कपिलवस्तु, बाँके र दाङलाई गहुँ उत्पादनको मुख्य केन्द्रको रूपमा लिन सकिन्छ। यस प्रदेशमा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा करीव ४५७.३ हजार मे.टन गहुँ उत्पादन भएको थियो। गहुँ उत्पादकत्वको हिसाबले राष्ट्रिय औसत (२.५५ मे.टन प्रति हेक्टर) भन्दा बढी रहेको छ। यस प्रदेशको गहुँको औसत उत्पादकत्व करीब २.९६ मे.टन प्रति हेक्टर रहेको छ। www.fao.org/faostat/en/#data/QCsf अनुसार गहुँको उत्पादकत्व सन् २०१६ मा भारतमा, बंगलादेशमा ३ मे.टन प्रति हेक्टर भन्दा बढी छ। यी दक्षिण एशियाली मुलुकहरूको तुलनामा यस प्रदेशको उत्पादकत्व कम रहेको देखिन्छ। समयमा सिंचाई, मल, उन्नत बीऊको व्यवस्था गर्न सकेको खण्डमा दक्षिण एशियाली राष्ट्र बराबर यस प्रदेशले उत्पादकत्व बृद्धि गर्न सक्नेछ।

गहुँको उत्पादकत्व

जिल्लाहरू	गहुँ		
	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	९.०	२०.९	२.३२
रुपन्देही	२८.१	८९.०	३.१७
कपिलवस्तु	२५.६	९३.५	३.६५
पाल्पा	६.१	१३.८	२.२५
अर्घाखाँची	७.१	१५.०	२.०९
गुल्मी	७.७	१८.५	२.३९
रुकुम पूर्व	३.९	८.३	२.१४
रोल्पा	८.६	२१.२	२.४७
प्यूठान	८.७	२४.२	२.८०
दाङ	१२.६	२५.८	२.०५
बाँके	१९.१	६१.०	३.२०
बर्दिया	१७.८	६६.३	३.७२
जम्मा	१५४.३	४५७.३	२.९३

नेपालको गहुँ आयात: मुलुक कृषि प्रधान भएतापनि ठूलो परिमाणमा गहुँ विदेशबाट आयात भई रहेको छ । नेपालको कुल गहुँ आयातमा भारतको हिस्सा करिव ९९.९९ प्रतिशत रहेको छ ।

नेपालमा गहुँ आयातको विवरण (आर्थिक वर्ष २०७४/७५)				
देश	परिमाण मे.ट.मा	मूल्य रु अर्बमा	प्रतिशत हिस्सा	प्रति केजी मूल्य रु मा
भारत	१०४८९५.५	२.८४	९९.९९	२७.०९
अन्य	३.५२७८	०.००	०.०१	७०.५७
कुल	१०४८९९.१	२.८४	१००.००	२७.०९

कृषि तथा पशुपंक्षी मन्त्रालय उत्पादन सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागको मानवले प्रतिदिन उपभोग गर्ने परिमाण (प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति १७५.० के.जी) लाई हेर्दा नेपालमा गहुँ बचतमा रहेको छ । नेपालले आ.व २०७४।७५को आयात तथ्याङ्क हेर्दा मुलुकमा करिव २.८४ अरब रुपैया बराबरको १०४८९९.१ मे. टन गहुँ आयात गरेको देखिन्छ । यो गहुँ मानव उपभोगका साथै विभिन्न मदिरा जन्य उद्योग, पशुपक्षीको आहार (दाना), चाऊचाऊ, विस्कुट, ओट्स, पाउरोटी आदिमा प्रयोग भइरहेको छ ।

यदि मुलुकमा सिंचाइका लागि ट्युबेल, तथा नहरहरुको व्यवस्था एवं बाह्रैमास सिंचाइको सुविधा भएमा उन्नत जातको बीउ र समयमा मलहरु पुर्‍याउन सकिएमा र छिमेकी मुलुक भारतले कृषि क्षेत्रमा प्रदान गरेको अनुदान, प्रोत्साहन, ढुवानी, बीमा, ऋणमा छुट, न्युनतम समर्थन मूल्य खरिदको प्रत्याभूति भएका अधिक मात्रामा गहुँ उत्पादन भई आयातलाई न्यून गर्न सकिन्छ ।

(३) मकै

नेपालको अर्को प्रमुख खाद्यबालीमा मकै पनि पर्दछ । विश्वको कुल मकै उत्पादनमा नेपालको हिस्सा करिव ०.२० प्रतिशत रहेको छ । कृषि तथा पशुपक्षी मन्त्रालयको तथ्याँक अनुसार लुम्बिनी प्रदेश मा मकै उत्पादन ३ लाख ८ हजार मे.ट रहेको छ जुन राष्ट्रिय औसत (२.५ मे.टन प्रति हेक्टर) भन्दा कम रहेको छ । यसको उत्पादन बृद्धिको लागि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम अनुसार सुपरजोन दाङ्ग र जोनमा गुल्मी र बाँके जिल्ला रहेका छन् ।

मकैको उत्पादन, उपभोग र सन्तुलनको अवस्था

प्रदेश	उत्पादन (मे.टन)	उपभोग	सन्तुलन
कोशी	६,६०,९७५	८३,९०८	५,७७,०६७
मधेश	१,२०,४८७	१,०३,९१८	१६,५६९
बागमती	५,३१,७६२	१,०९,७६६	४,२१,९९६
गण्डकी	३,८४,३१२	४३,८८५	३,४०,४२७
लुम्बिनी	३,५५,५०१	९०,७५२	२,६४,७४८
कर्णाली	१,४८,१३८	२४,९६६	१,२३,१७२
सुदूरपश्चिम	९८,९४७	४८,९४१	५०,००६
जम्मा	२३,००,१२१	५,०६,१३६	१७,९३,९८५

मकैको उत्पादकत्वको हिसाबले यस प्रदेश पाँचौ स्थानमा रहेको छ । मकैको उत्पादकत्व बंगलादेशमा ७.८ मे.टन प्रति हेक्टर र पाकिस्तानमा ४.६ प्रति हेक्टर भएको पाइएको छ ।

मकैको उत्पादकत्व

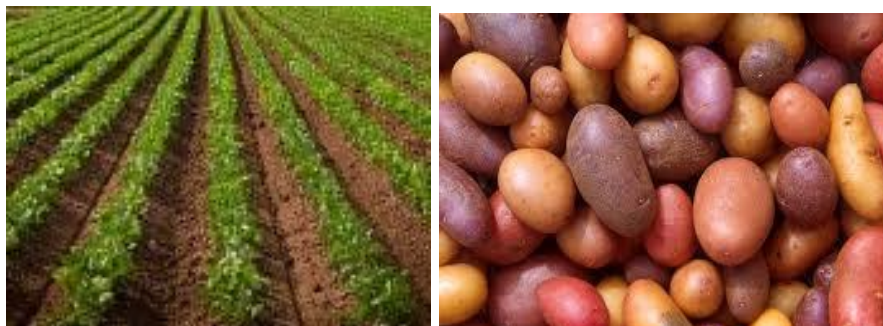
जिल्लाहरु	मकै		
	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (हजार मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन प्रति हे.)
नवलपरासी (पश्चिम)	४.२	९.७	२.३१
रुपन्देही	२.५	९.०	३.५७
कपिलवस्तु	२.४	७.८	३.२५
पाल्पा	२०.२	४२.०	२.०८
अर्घाखाँची	१६.५	५१.३	३.११
गुल्मी	२३.९	५२.३	२.१९
रुकुम पूर्व	५.४	११.८	२.१८
रोल्पा	१२.६	३०.६	२.४२
प्यूठान	११.९	२३.७	२.००
दाङ्ग	२३.४	४५.७	१.९५
बाँके	८.५	१७.३	२.०४
बर्दिया	२.५	६.७	२.६६
जम्मा	१३४.१	३०८.०	२.३०

नेपालमा मकै आयातको अवस्था

नेपालमा मकै आयातको विवरण				
देश	परिमाण मे.ट.मा	मूल्य रु अर्बमा	प्रतिशत हिस्सा	प्रति केजी मूल्य रु. मा
भारत	४६०,२२८	११.५	९६.७	२५.०३
अन्य	६,६२४	०.४	३.३	५९.३६
कुल	४६६,८५२	११.९	१००.०	२५.५१

कृषि तथा पशुपंक्षी मन्त्रालय उत्पादन सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागको मानवले प्रतिदिन उपभोग गर्ने परिमाण (प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति २१.२ के.जी) लाई हेर्दा नेपालमा मकै बचत रहेको छ । यो मकै मानव उपभोगका साथै विभिन्न मदिरा जन्य उद्योग, पशुपक्षीको आहार (दाना), ओट्स, फेल्क्स आदिमा उपयोग भइरहेको छ । यदि मुलुकमा सिंचाइका लागि ट्युबेल, तथा नहरहरुको व्यवस्था एवं बाह्रमास सिंचाईको सुविधा भएमा उन्नत जातको बीउ र समयमा मलहरु पुर्‍याउन सकिएमा र छिमेकी मुलुक भारतले कृषि क्षेत्रमा प्रदान गरेको अनुदान, प्रोत्साहन, ढुवानी, बीमा, ऋणमा छुट, न्युनतम समर्थन मूल्य खरिदको प्रत्याभूति भएका अधिक मात्रामा धान उत्पादन भई आयातलाई न्यून गर्न सकिन्छ ।

४. आलु

धान, मकै, गहुँ, कोदो पछि नेपालको पाँचौ मुख्य बाली आलु रहेको छ भने विश्वका लागि यो चौथो मुख्य बालीमा पर्दछ । विश्वको कुल आलु उत्पादनमा नेपालको हिस्सा २६ औँ स्थान सहित नेपालको कुल हिस्सा करीव ०.७ प्रतिशत रहेको छ ।

जिल्लागत रुपमा हेर्दा यस प्रदेशका सबै जिल्लामा आलु उत्पादन हुने गरेको छ । सबैभन्दा बढी आलु उत्पादन बर्दियामा र त्यसपछि रुपन्देहीमा हुने गर्दछ । आलु उत्पादनको उत्पादकत्व भने प्यूठानमा बढी रहेको छ ।

जिल्लाहरु	आलु		
	क्षेत्रफल (हजार हे.)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व
नवलपरासी (पश्चिम)	८२८	९,१०३	११.००
रुपन्देही	३,९३५	५५,७१२	१४.१६
कपिलवस्तु	२,५१५	२६.४५०	१०.५२
पाल्पा	७३०	९,१२५	१२.५०
अर्घाखाँची	६९५	५,७४३	८.२५
गुल्मी	५१२	४,७१०	९.२०
रुकुम पूर्व	५३१	७,८४३	१४.७७
रोल्पा	१,०९८	१३,१७६	१२.००
प्यूठान	९५०	१३,८००	१४.५३
दाङ्ग	२३,००	३४,५००	१५.००
बाँके	२३,००	३४,५००	१५.००
बर्दिया	४२,००	५०,७६५	११.९४
जम्मा	२०,६४४	२६५,४१८	१२.८६

स्रोत: प्रदेश योजना आयोग-वस्तुस्थिति विवरण

नेपालमा आलु आयातको विवरण:

नेपालमा आलु आयातको विवरण				
देश	परिमाण मे.ट.मा	मूल्य रु अर्बमा	प्रतिशत हिस्सा	प्रति केजी मूल्य रु. मा
भारत	३६०,२९७	५.९५	९६.३४	१६.५०
बङ्गलादेश	१७,४७९	०.२३	३.६६	१२.९४
अन्य	१	०.००	०.००	२४.१४

स्रोत: व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र

यस प्रदेश लगायत सातै प्रदेशमा आलुको उत्पादकत्व राम्रो रहेकोले समयमा कृषकहरूले हावापानी एवं माटो सुहाउँदो उन्नत जाको आलुको बीउ छनौट गर्न सकेमा, खेती प्रविधिहरू खास गरी रोप्ने तरिका, मलको मात्रा र प्रयोग गर्ने तरिका, सिंचाई, रोग तथा कीरा व्यवस्थापन, आलुको भण्डारणका लागि शीतगृहको निर्माण भएमा यस प्रदेश एवं सिङ्गो नेपाल आलुमा आत्मनिर्भर भई आयात प्रतिस्थापन हुने देखिन्छ।

५. केरा

पहाड तथा तराई दुवै भागमा खेती गर्न सकिने यो फलफुल काँचो तथा पाकेको दुवै अवस्थामा खान योग्य भए तापनि बढी मात्रामा पाकेको केरा नै प्रयोगमा ल्याइन्छ। फाइबर युक्त यस फलफुलमा भिटामिन ए, बी, सी, B6 र चिल्लो एवम् खनिज पदार्थ प्रचुर मात्रामा पाईन्छ। यस प्रदेशका सबै जिल्लामा केराको उत्पादन हुने गरेतापनि तराईका जिल्लाहरू रुपन्देही, दाङ्ग, बाँके बर्दियामा बढी उत्पादन भएको पाईन्छ। यस प्रदेश अन्तर्गतको जिल्लागत रुपमा केराको उत्पादकत्व हेर्दा सबैभन्दा बढी रुपन्देही, कपिलवस्तु, पाल्पा, प्यूठान, गुल्मी जिल्लाहरू नै अगाडि देखिन्छ। यसको उत्पादन बृद्धिको लागि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम अनुसार ब्लकमा बर्दिया जिल्ला रहेको छ।

जिल्लागत रुपमा फलफूल उत्पादनको स्थिति

जिल्ला	केरा	
	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हेक्टर)
नवलपरासी (पश्चिम)	४४१०	१२.६०
रुपन्देही	१५७५०	२५.००
कपिलवस्तु	२६४०	१६.५०
पाल्पा	८४९	१५.४४

जिल्ला	केरा	
	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हेक्टर)
अर्घाखाची	१४३९.१	११.७०
गुल्मी	६३०	१४.००
रुकुम पूर्व	१०९.७	१२.२६
रोल्पा	३३५.५	१३.४२
प्यूठान	२६६०	१४.३८
दाङ्ग	१७९.८	८.९९
बाँके	७५३.५	१२.३५
बर्दिया	४६००	७.६७
लुम्बिनी	३५९७४.८	१४.५

स्रोत: फलफूल विकास निर्देशनालय,

यस जिल्लाका धेरै स्थानहरूको हावापानी केरा खेतीको लागि उपयुक्त भएकोले यसको उत्पादन विकासको सम्भाव्यता प्रबल रहेको छ। यसको ब्यवसायिक खेती विकासको लागि आवश्यक पर्ने आधुनिक खेती प्रणाली सम्बन्धी तालिम, उन्नत कृषि प्रविधि, बजार ब्यवस्था र यातायात जस्ता आधारभूत ब्यवस्था गर्न सकेमा यस केरा तथा केराका खाद्य परिकारहरू र यसका रेशाबाट निर्मित हस्तकलाका वस्तुलाई निकासीयोग्य वस्तुको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना छ।

(६) माछा

यस प्रदेश अन्तरगतका जिल्लाहरू मध्ये रुकुम पूर्व बाहेक अन्य सबै ११ वटा जिल्लामा माछा पालन हुने गरेको पाईन्छ, भने रुपन्देहीको छपियाँमा व्यवसायीक रुपमा माछा पालन गरेको पाईन्छ। त्यसपछि कपिलवस्तु, दाङ्ग, बाँके, बर्दिया र नवलपरासीमा माछा पालन बढी हुने गरेको पाईन्छ। माछा पालनको उत्पादकत्व समेत यी तराईका ६ जिल्लाहरूमा नै बढी रहेको देखिन्छ। मत्स्य विकास निर्देशनालयको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार यस प्रदेशमा रुकुम पूर्व बाहेक सबै जिल्लाहरूमा माछा पोखरीहरू रहेका छन्। यस प्रदेशमा माछा उत्पादन निम्नानुसार रहेको छ:

माछा उत्पादन सम्बन्धी तथ्याङ्क

जिल्ला	पोखरी संख्या	जलाशय क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन	उत्पादकत्व (के.जी. प्रति हेक्टर)
नवलपरासी (पश्चिम)	६५९	१८५.९६	८९७.२	४८२५
रुपन्देही	४०६०	८६१.९	४२३२.१	४९०९
कपिलवस्तु	१००५	४४२.५५	२१२९.१	४८११
पाल्पा	१०८	१२.५१	२७.३	२१७९
अर्घाखाँची	६३	६.४४	१३.१	२०२८
गुल्मी	१२९	१०.७२	२४.६	२२९३
रुकुम पूर्व	०	०	०	०
रोल्पा	८४	४.२	८.०	१९०५
प्यूठान	११५	१०.०	२३.५	२३५०
दाङ्ग	१२८१	२४२.०	११३४.७	४६८९
बाँके	१३५४	२५५.३५	११३४.५	४४४३
बर्दिया	१९५१	४०५.०८	१९२७.०	४७५७
जम्मा	१०८०९	२४३६.७१	११५५०.०	४७४०

समग्रमा यस प्रदेशमा १०८०९ वटा माछाका पोखरीहरु रहेका छन् जुन पोखरीहरुले करीब २४३७ हेक्टर जलाशय क्षेत्रफल ओगटेका छन् । जसमध्ये रुपन्देहीको उत्पादन बढी रहेको छ । यस प्रदेशमा माछाको उत्पादन बृद्धिको लागि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम अनुसार जोनमा रुपन्देही र बलकमा बर्दिया जिल्ला छनौट भएको देखिन्छ ।

समग्रमा प्रदेशहरुको माछापालन स्थितिलाई नियाल्दा प्रदेश नं. २ पछि सबैभन्दा बढी माछा पोखरी भएको प्रदेशमा यो प्रदेश रहेको देखिन्छ । तर प्रति हेक्टर माछा उत्पादनको हिसावले यो प्रदेशको उत्पादकत्व ४.७४ मे.टन प्रति हेक्टर रहेको छ जुन राष्ट्रिय उत्पादकत्व (४.९ मे.टन. प्रति हेक्टर) भन्दा कम रहेको छ । तुलनात्मक रुपमा उत्पादकत्वको हिसावले ७ वटा प्रदेशमा यस प्रदेश चौथो स्थानमा रहको देखिन्छ । नेपालमा भारतीय माछाहरु समेत आयात भएको देखिन्छ ।

यस प्रदेशमा माछाको उत्पादन बृद्धिको लागि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम रुपन्देही र बर्दिया जिल्ला तथा प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रममा पहाडी जिल्लाहरुमा ट्राउट र असला माछा उत्पादन विकासमा जोड दिने उल्लेख भएवमोजिम कार्यान्वयन भएको खण्डमा यस प्रदेशले निकट भविष्यमा माछामा आत्मनिर्भर रही अन्तरप्रदेश एवं अन्तरदेशीय व्यापार अभिवृद्धि गर्न टेवा पुर्‍याउने सम्भावना देखिन्छ ।

(७) सिमेन्ट

यस प्रदेशहका तराई र पहाडका जिल्लाहरुमा विभिन्न किसिमका खानी तथा खनिजजन्य पदार्थहरु रहेका छन् । यस प्रदेशमा चुनदुङ्गा, कोइला, फलाम, सुन, तामा, स्लेट, जिङ्ग, रोडादुङ्गाको सम्भावना प्रचुरमात्रामा रहेको छ । सिमेन्ट उद्योगलाई आवश्यक पर्ने चुनदुङ्गा पाल्पा, अर्घाखाँची, रोल्पा, प्यूठान र दाङ जिल्लामा बढी रहेको

पाईन्छ । यी जिल्लाका ७० व्यक्ति तथा संस्थाहरुले चुनदुङ्गा खोजतलासको लागि लाईसेन्स लिएका छन् भने २० व्यक्ति तथा संस्थाहरुलाई चुनदुङ्गाको उत्खनन् कार्यको लागि लाईसेन्स जारी भएको छ । यस प्रदेशमा २१ सिमेन्ट उद्योगहरु सञ्चालनमा रहेका छन् जसमा ६ वटा सिमेन्ट उद्योगहरुले कच्चा पदार्थ आफै उत्खनन गरी सिमेन्ट उत्पादन गरिरहेको छ ।

नेपालमा सरकारी लगानीमा सन् १९७५ मा हिमाल सिमेन्ट कारखाना स्थापना भएको छ । हाल सरकारी र निजी क्षेत्रको गरी १३३ वटा सिमेन्ट उद्योग दर्ता रहेका छन् । उद्योग विभागका अनुसार ६५ वटा सिमेन्ट उद्योग सञ्चालनमा छन् भने अन्य ८ वटा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ । यी उद्योगहरुमा हालसम्म २ अर्ब रुपैयाँ बराबरको लगानी भैसकेको पाईन्छ ।

यस प्रदेशमा सिमेन्टको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थको खानी रहेकोले खानी खोजतलास एवं उत्खनन्को आवश्यकता देखिन्छ । प्रदेशमा लाईसेन्स प्राप्त व्यक्ति तथा संस्थाहरुले कच्चा पदार्थको उत्खनन् भएका यस प्रदेश आत्मनिर्भर रही सिमेन्टको अन्तरप्रदेश व्यापारको सम्भावना बढी रहेको देखिन्छ ।

लुम्बिनी प्रदेश मा निर्यात भैरहेका र निकासी सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरु को विश्लेषण

यस प्रदेशमा उत्पादन भएका उपर्युक्त वस्तु तथा सेवाहरुको विवरणहरु, वाणिज्य नीति, २०७२, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति-२०१६, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम, लुम्बिनी प्रदेश का सरकारी एवं निजी क्षेत्रसंगको अन्तरकृया, अन्तराष्ट्रिय बजारको माग एवं नेपालबाट निकासी भैरहेका वस्तुहरु समेतलाई दृष्टिगत गर्दा रोजिन र रेजिन एसिड, सारयुक्त तेल, कत्था, पि.पि.ओभन फेब्रिक, चाउचाउ, धागो, अदुवा, कफी, मुसुरो, मकैको बीऊ, तरकारीको बीऊ, जडिबुटी, पिना र धुटो, रोडा, ढुङ्गा, बालुवा, गिट्टी (हाल निकासी बन्द गरिएको), पर्यटन, शिक्षा (मेडिकल) र स्वस्थ्य (आँखा) वस्तु तथा सेवाहरुलाई यस प्रदेशबाट निर्यात भैरहेका एवं निकासी सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरु छनौट गरिएको छ :

उपरोक्त छनौट गरिएका वस्तु र सेवाहरु मध्ये वस्तुहरु तर्फ रोजिन र रेजिन एसिड, धागो, अदुवा, कफी तथा सेवा तर्फ पर्यटन (लुम्बिनी) को विश्लेषण गरिएको छ :

१. रेजिन एण्ड रोजिन एसिड

H.S. Code: 380610

रोजिन एण्ड रोजिन एसिड स्वदेशमा पाईने कच्चा पदार्थलाई पूर्ण रुपमा प्रशोधनबाट तयार हुने वनजन्य वस्तु

हो । यो वस्तु तयारका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ पहाडी जिल्लाहरुका वनहरुबाट सहज रुपमा संकलन गरिने सल्लाको खोटो हो । पहाडका जङ्गलहरुमा त्यतिकै खेर जाने सल्लाको खोटो प्रशोधन गरेर तारपिन तेल तथा रोजिन र रेजिन एसिड उत्पादन गरी निर्यात गरेको पाईन्छ । तारपिन तेल ९०% उत्पादन नेपालकै रङ्ग उद्योगहरुमा प्रयोग हुने गर्दछ भने रोजिन र रेजिन एसिड फेसियल, कस्मेटिक, मसी, औषधी आदि उद्योगहरुले कच्चा पदार्थको रुपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाईन्छ । यस प्रकारका उद्योगहरुबाट बाइप्रोडक्टका रुपमा फिनेल बनाउने तरल पदार्थ पनि उत्पादन हुन थालेको पाईन्छ ।

सरकारी र निजी क्षेत्रसंगको अन्तरक्रिया कार्यक्रमको अवसरमा यस प्रदेश अन्तर्गतको रुपन्देही तिलोत्तमा १६ स्थित माउण्ट एभरेष्ट कत्था मिलका सञ्चालकले खयरका काठ प्रशोधन गरेर कत्था तथा सल्लाको खोटो प्रशोधन गरेर तारपिन एवं रोजिन र रेजिन एसिड उत्पादन गरी भारत निर्यात गर्दै आएको बताएका छन् । उक्त उद्योगको सञ्चालकको भनाई अनुसार भारतसंग नेपालको व्यापार घाटा कम गर्न सहयोग पुर्याउने उद्योगको रुपमा यस उद्योग रहेको बताउँछन् । उक्त उद्योगले वर्सेनी ५० करोडभन्दा बढी भारतीय रुपैयाँ नेपाल भित्र्याईरहेको दावी गर्दछन् । यस उद्योगले एक वर्षमा २५ सय टन खोटो खरीद गर्ने गरेको छ ।

उद्योगले विशेष गरी दुर्गम पहाडी जिल्लाका सामुदायिक वन र निजी वनबाट खोटो र खयर संकलन गर्दै आएको छ । खोटो र खयर संकलन गर्न ७ सय जना र उद्योगका ३ प्लाण्टमा ३ सयजना गरी १ हजार मानिसले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएको उद्योग सञ्चालक बताउँछन् । उक्त उद्योगले सल्लाको खोटो र खयरका काठ संकलन बापत सामुदायिक वनहरुलाई प्रति केजी १२ रुपैयाँका दरले रोयल्टी बुझाउँदै आएको बताउँछन् ।

(२) पोलिष्टर यार्न

H.S. Code: 550922

पोलिष्टर यार्न विश्व कपडा उद्योगमा बढी प्रयोग गरिएको व्यावसायीक फाईबर मध्ये एक हो । यो बलियो सिन्थेटिक फाईबर हो । यो यार्न कपडा बुनाई तथा सिलाईका लागि प्रयोग हुने गरेको पाईन्छ । यस यार्नले विश्व अन्य यार्नसंग मुल्य एवं गुणस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने क्षमता रहेको देखिन्छ । नेपालमा हाल ३ वटा धागो मिलहरु सञ्चालनमा रहेका छन् जसमध्ये यस प्रदेशस्थित रुपन्देही भैरहवामा जगदम्बा स्पिनिङ मिल रहेको छ भने अन्य प्रदेश १ अन्तर्गत रिलायन्स स्पिनिङ मिल, खनार सुनसरी र प्रदेश २ अन्तर्गत त्रिवेणी स्पिनिङ मिल प्रा.लि, बारामा रहेको छ । नेपालको यी यार्न उद्योगहरुमा रु १५ अर्ब लगानी भएको र १० हजार जति मानिसहरुलाई रोजगारी उपलब्ध गराएको देखिन्छ । यी उद्योगहरुले यार्न उत्पादनको लागि कच्चा पदार्थ बाहिरी मुलुकहरुबाट ल्याउने गरेको देखिन्छ भने यी उद्योगहरुबाट यार्न उत्पादन प्रकृत्यामा ४० देखि ५० प्रतिशतसम्म मूल्ययोग हुने गरेको छ । साथै यी उद्योगहरुबाट वार्षिक रुपमा ४० हजार मे.टन उत्पादन भैरहेको पाईन्छ । यी उद्योगहरुले स्वीकृत क्षमताको आधाभन्दा कम उत्पादन गर्दै आएकोले हाल सञ्चालनमा रहेका उद्योगहरुको क्षमता बृद्धि भएमा २ गुणा उत्पादन बढाउन सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा नेपालको पोलिष्टर यार्न निकासीमा टर्की र भारतमा मात्र बजार नभई सार्क राष्ट्रका अन्य मुलुक बंगलादेश र पाकिस्तानमा समेत यसको बजार रहेको देखिन्छ । नेपालले निकासी गर्ने प्रति इकाई मुल्यभन्दा बढी २८७० अमेरिकी डलरमा बंगलादेशले आयात गरिरहेको, हरेक वर्ष मूल्य तथा परिमाणमा समेत आयातित माग बढ्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा र फुलबारी बंगलाबन्ध पारवहन मार्ग प्रयोग गर्ने वातावरण सृजना भएमा बंगलादेश नेपालको लागि यस वस्तुको मुख्य बजार हुने सम्भावना देखिन्छ ।

बंगलादेशमा यस वस्तु निर्यात गर्दा नेपालले चीन, भारत, मेलिसिया, इन्डोनेसिया, यु.एस.ए र दक्षिण कोरियासंग प्रतिस्पर्धी गर्नु पर्ने देखिन्छ । साथै टर्कीमा निकासी गर्दा भारत, इन्डोनेसिया, बंगलादेश, श्रीलंका,

इजिप्ट र चीनसंग प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्दछ भने भारतमा यस वस्तु निकासी गर्दा चीन, दक्षिण कोरिया, जापान र इन्डोनेसियासंग प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३. कफी

यस प्रदेशको गुल्मी जिल्ला कफी खेतीको लागि राष्ट्रिय प्रख्यात जिल्ला हो । त्यस अतिरिक्त यस प्रदेशका अर्घाखाँची, पाल्पा र प्यूठानमा कफी उत्पादन हुने गरेको छ । ती जिल्लाहरूमा कफीको क्षेत्रफल, उत्पादन, उत्पादकत्व र संलग्न किसानहरूको संख्या बढ्दै गएको छ । आन्तरीक खपतदेखि निर्यात गर्न सकिने कफीको उत्पादनलाई यी जिल्लाहरूमा थप विस्तार गर्न सकिन्छ ॥ कफीको उत्पादकत्व दक्षिण एशियाका अन्य देशहरू जस्तै भारतमा ८७७ के.जी प्रति हेक्टर र श्रीलंकामा ६५९ केजी प्रति हेक्टरको तुलनामा यस प्रदेशको कफी उत्पादकत्व ज्यादै कम रहेको देखिन्छ ।

यस प्रदेशमा उत्पादन भएको कफी विशेष गरी जापानमा निर्यात हुँदै आएको छ । यस प्रदेशमा उत्पादित कफीले जापानको माग समेत पूर्ति गर्न सकेको देखिदैन । कफीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा मात्र नभई स्वदेशमा स्वदेशमा समेत माग बढ्दै गएको छ । नेपालमा आन्तरिक मागको करिब आठ प्रतिशत मात्रै कफी उत्पादन हुँदै आएको छ । नेपालको कफी संसारमै सबैभन्दा उत्कृष्ट स्वाद मानिएकोले जापान, अस्ट्रेलिया, अमेरिका, कोरिया, जर्मनी, युके, क्यानाडालगायत मुलुकमा निर्यात हुने गरेको पाईन्छ ।

नेपालबाट निर्यात हुने कफी मुख्यतया जर्मनी, जापान, अमेरिका स्वीट्जरल्याण्ड्स, ताईपेयी, चीन र ईटली रहेका छन् । यसै गरी कफीको प्रति टन बढी मूल्य भएका देशहरूमा इटली, ताईपेयी, चीन, नेदरल्याण्ड्स रहेका छन् । यी मुलुकहरूमा कफी निर्यातको परिमाण न्युन देखिएको छ । यी मुलुकहरूमा कफी निर्यात विविधिकरण गर्दा नेपाललाई थप लाभ हुने देखिन्छ । मुलुकमा अझ गुणस्तरीय कफी उत्पादन गर्न सकेमा थप मूल्यमा निकासी भई यस वस्तुले मुलुकको व्यापार घाटा कम गर्न सहयोग पुर्याउनेछ ।

४. अदुवा

H.S.Code:091011

अदुवा नगदे एवं मसलावालीको रुपमा दैनिक प्रयोग गरिने वस्तु हो । यो वस्तु मध्यपहाडी क्षेत्रमा व्यवसायीक रुपमा सजिलैसंग खेती गर्न सकिने, रोग र किराको आक्रमण त्यति नहुने तथा आक्रमण भइहाले पनि नियन्त्रण गर्न सकिने वालीको रुपमा लिने गरेको पाईन्छ । यस वस्तुलाई कृषकहरुले आफुलाई खानभन्दा पनि विशेषगरी बिक्री वितरण गरी तुरुन्त आय आर्जनको लागि खेती गर्ने गरेको पाईन्छ । अदुवामा मानिसलाई चाहिने प्राय सम्पूर्ण छ वटै तत्वहरु (कार्बोहाईड्रेड, प्रोटीन, चिल्लो पदार्थ, भिटामिन, खनिज पदार्थ, पानी) पाईनुका साथै रेसा तथा अन्य औषधीयुक्त तत्वहरु समेत प्रशस्त मात्रामा पाईन्छन् ।

यस प्रदेशमा प्रमुख मसलावालीको रुपमा अदुवा उत्पादन हुने गरेको पाईन्छ । आ.व. २०७३/७४ मा यस प्रदेशमा ३९.२७ हजार मे.टन अदुवा उत्पादन भएको देखिन्छ । जिल्लागत रुपमा हेर्दा यस प्रदेशको गरीव ३७.८ प्रतिशत उत्पादन पाल्पा जिल्लामा हुने गरेको छ । अदुवा उत्पादनको लागि यस प्रदेशमा पहाडी जिल्लाहरु उपयुक्त रहेको देखिन्छ भने उत्पादकत्वको हिसावले हेर्दा दाङ्ग, प्यूठान, रोल्पा जिल्लामा बढी देखिन्छ ।

यस प्रदेश समेतमा उत्पादन हुने अदुवाले नेपालको कूल निकासी व्यापारको ०.४% हिस्सा ओगट्न सफल भई विश्वमा १०८ अदुवा निर्यातकर्ता देशहरुमा नेपाल १२ औं स्थानमा रहन सफल भएको देखिन्छ । सन् २०१८ मा नेपालबाट अदुवा निर्यात भएका मुलुकहरुमा भारत, जर्मनी, फ्रान्स र स्वीट्जरल्याण्ड रहेका छन् । यस अवधिमा नेपालले ३२ लाख ६५ हजार अमेरिकी डलर बराबरको अदुवा निकासी गरेको छ । जसमध्ये ९९.२% (३० लाख ३४ हजार अमेरिकी डलर तथा परिमाण ६७११ टन) भारतमा, ७% (२ लाख २७ हजार अमेरिकी डलर तथा परिमाण ५५ टन) जर्मनीमा, ०.१/०.१ प्रतिशत फ्रान्स र स्वीट्जरल्याण्डमा निकासी भएको देखिन्छ । यी देशहरुमा निकासी भएका मूल्य र परिमाणलाई अध्ययन गर्दा जर्मनीमा प्रति टन ४१२७ अमेरिकी डलर तथा भारतमा प्रति टन ४५२ अमेरिकी डलरमा निकासी भएको देखिन्छ ।

विश्वमा १०८ अदुवा निर्यातकर्ता देशहरु रहेका छन् । अदुवा निकासी गर्ने प्रमुख देशहरुमा चीन, नेदरल्याण्ड, थाइल्याण्ड, पेरु, भारत, ब्राजिल, जर्मनी लगायत अन्य थुप्रै देशहरुले अदुवा निकासी गर्दै आएका छन् । सन् २०१८ को तथ्याङ्कलाई हेर्दा चीनले सबैभन्दा धेरै रकमको अदुवा निकासी गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी विश्व बजारमा अदुवाको निकासी गर्ने दोस्रो र तेस्रो स्थान क्रमशः नेदरल्याण्ड, थाइल्याण्डले लिएका छन् । विश्वव्यापार संगठन (ITC Trade map) का अनुसार विश्वले ७ अरब ८७ करोड ६१ लाख ३ हजार अमेरिकी डलर बराबरको मूल्यमा निकासी भएको देखिन्छ भने अदुवा निकासीमा प्रथम स्थानमा रहेको चीनले ४४ करोड २२ लाख ५७ हजार अमेरिकी डलर बराबरको निकासी भएको देखिन्छ ।

विश्वमा अदुवा आयातकर्ता देशहरु १७८ रहेका छन् । अदुवा आयात गर्ने प्रमुख देशहरुमा युएसए, नेदरल्याण्ड, जापान, पाकिस्तान, जर्मनी, युके, बंगलादेश, यू.ए.ई लगायत अन्य थुप्रै देशहरुले अदुवा आयात गर्दै आएका छन् ।

यस प्रदेशमा अदुवाको उत्पादकत्व बढी रहेको जिल्लाहरुमा उत्पादन बढाएमा भारत मात्र नभई अन्य देशहरुमा समेत यसको बजार रहेका छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय बजारको माग अनुसारको गुणस्तरीय अदुवा उत्पादन गर्न ड्राईड, ग्रेडिङ्ग, लेवलिङ्ग, प्याकेजिङ्ग, ब्राण्डिङ्गको व्यवस्थाको साथै गुणस्तरको प्रमाणपत्र तथा ट्रेड मार्क समेत दर्ता गर्न सकिएमा अदुवाको अधिकतम मूल्य प्राप्त हुने र यसरी नै वस्तुको विविधिकरणको लागि प्रशोधन गरी मूल्य श्रृङ्खलामा समावेश गर्न सकिएमा दिर्गकालिन रुपमा बजार सुनिश्चित भई मूल्य अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ ।

सेवा व्यापार

यस प्रदेशमा मुख्य गरी सेवा व्यापारको रुपमा धार्मिक पर्यटन, शिक्षा (मेडिकल) र स्वस्थ (नेत्र) को बढी सम्भावना रहेको छ । जसमध्ये धार्मिक पर्यटनमा लुम्बिनीको विश्लेषण गरिएको छ:

लुम्बिनी

मायादेवी मन्दिर

लुम्बिनी गौतम बुद्धको जन्मस्थल हो । विभिन्न बौद्ध बाङ्मयहरुमा बुद्धको जन्मस्थल भने लुम्बिनी नाउँको एउटा उपवनलाई चिनाइएको छ भने सो उपवनमा कालान्तरमा विभिन्न मानवीय गतिविधिहरु हुन थालेको पाइन्छ । इ.पू. २४९ मा मौर्य सम्राट अशोकले यस स्थलको तीर्थाटनको संस्मरणमा अभिलेख पनि कुँदिएको पाइन्छ । यसको जानकारी इसाको पाँचौ शताब्दीमा आएका चिनियाँ यात्री फाहियान र सातौँ शताब्दीमा आएका अर्का चिनियाँ यात्री हवेनसाङले विस्तृत वयान आफ्ना यात्रा विवरणहरुमा दिएको पाइन्छ । सन् १८९६ मा पुरातात्विक अन्वेषणका क्रममा मौर्य सम्राट अशोकद्वारा राखिएको अशोक स्तम्भ र त्यसमा रहेको अभिलेखमा यो ठाउँको नाम लुम्बिनी भनेर उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यस अभिलेखको प्राप्तीले गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको पहिचान भएको बुझिन्छ । लुम्बिनी अञ्चल बुद्धकै जन्मस्थलको नामबाट नामाकरण गरिएको हो । लुम्बिनी बौद्ध धर्मावलम्बीहरुको विशेष ऐतिहासिक तीर्थस्थलको नामले विश्वमै चर्चित भएको कारण युनेस्को विश्व सम्पदा क्षेत्रमा सूचिकृत भएको छ ।

मायादेवी मन्दिर बुद्ध मन्दिर हो जुन लुम्बिनीमा पर्दछ । यो लुम्बिनीको मुख्य मन्दिर हो । यो मन्दिर अशोक स्तम्भ, पवित्र पोखरी र बगैचाको नजिक पर्दछ । लुम्बिनी भित्र श्रीलंका, जापान, थाइल्याण्ड, दक्षिण कोरीया, म्यान्मार, चीन तथा अन्य देशहरुले आफ्नो देशको कला कौशल झल्कने खालको मन्दिरहरुको निर्माण गरेका छन् ।

भगवान सिद्धार्थ गौतम बुद्ध धर्मका प्रेरणा हुन् । सिद्धार्थ गौतमका बाबु सुद्धोदन तत्कालिन तिलौराकोटका शाक्यवंशका राजा थिए । यिनको आमाको नाम मायादेवी थियो । देवदह जाने क्रममा बाटोमा पर्ने लुम्बिनी भन्ने ठाउँमा पुग्दा प्रशव व्यथाले भेटेपछि आरामका लागि त्यहा वस्दा उनलाई पुष्पक फेदमा सुस्ताउँदै गर्दा बालक सिद्धार्थको जन्म भएको थियो । यस्ता बौद्ध धर्मको सुरुवात गर्ने बुद्धको जन्मस्थल मायादेवीको मन्दिरको भ्रमण गर्न विभिन्न बौद्ध धर्मावलम्बी तथा अन्य पर्यटकहरु प्रत्येक वर्ष यहाँ आउने गर्दछन् ।

लुम्बिनीको पर्यटन अवस्था

यस प्रदेश खासगरी अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा चिरपरिचित विश्व शान्तिका अग्रदूत गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी रहेको छ । लुम्बिनीमा धार्मिक पर्यटकहरु बढी आउने गर्दछन् । तसर्थ बाह्य पर्यटकहरुका लागि

गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी मुख्य आकर्षणको रुपमा रहदै आएको छ । लुम्बिनी विकास कोषका अनुसार लुम्बिनी आन्तरिक एवं बाह्य गरी दुवै थरीका पर्यटकहरुका लागि गन्तव्य स्थल बन्दै आएको छ । प्रदेश सरकारले प्रसिद्ध पर्यटकीय क्षेत्र गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रवर्द्धन एवं प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने, पर्यटकहरुलाई धेरै भन्दा धेरै समय प्रदेशमा विताउन सक्ने पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण, कपिलवस्तु, रुपन्देही र नवलपरासीस्थित बुद्ध स्थलहरुलाई एकिकृत रुपमा विकास गर्दै बौद्ध सर्किट कार्यक्रम सञ्चान गर्नु पर्ने तथा निजी क्षेत्रका पर्यटन व्यवसायीहरुले तीन तारे सरहको होटलको निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बुद्ध स्थलहरु

कपिलवस्तु

देवदह, रुपन्देही

बुद्धको अस्तुधातु रहेको नवलपरासी स्थित रामग्राम

शिक्षा (मेडिकल)

यस प्रदेशमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका १७२ वटा, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयका ६ वटा, काठमाडौं विश्वविद्यालयका २ वटा, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयका ४ वटा, पोखरा विश्वविद्यालयका १२ वटा, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयका १ वटा गरी जम्मा १९७ वटा विश्वविद्यालयहरू रहेका छन्। बढी विश्वविद्यालयहरू भएको प्रदेशमा यस प्रदेश दोस्रो स्थानमा रहेको छ। जसमध्ये मेडिकल शिक्षामा यस प्रदेशले भारत लगायतका अन्य मुलुकहरूका विद्यार्थीहरूलाई आयात गरिरहेको पाईन्छ।

स्वास्थ्य (नेत्र चिकित्सा)

यस प्रदेशमा ४ वटा मेडिकल कलेजहरू सञ्चालनमा रहेका छन् जसमध्ये २ वटा रुपन्देही जिल्लामा, १ वटा लुम्बिनी मेडिकल कलेज, पाल्पामा र १ वटा बाँकेमा सञ्चालनमा रहेका छन्। यस प्रदेशमा ठूला अस्पतालको रूपमा लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल, लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल, राप्ती प्रादेशिक अस्पताल, सिद्धार्थ बच्चा तथा महिला अस्पताल रहेका छन्। साथै आँखा अस्पतालको रूपमा नेपाल नेत्र ज्याति संघ माताहत भैरहवामा रणअम्बिका आँखा अस्पताल (लुम्बिनी आई इन्सिट्यूट) ले ९० प्रतिशत भारतीयहरूलाई सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको हुँदा अझ यसलाई विस्तार गर्न सकिएमा थप भारतीय मुद्रा आर्जन गर्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ।

लागत न्यूनीकरणमा प्रदेश सरकारले गर्नुपर्ने सहयोगहरू

- (क) वाह्य मुलुकहरूमा कृषि उत्पादनहरूलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन कृषकहरूलाई विभिन्न किसिमका सहयोग, अनुदान, प्रोत्साहन र संरक्षणको व्यवस्था गरिएको हुन्छ। नेपालको कृषि उत्पादनको प्रतिस्पर्धी भारतीय कृषि उत्पादन सरह प्रतिस्पर्धी बनाउन प्रदेश सरकारले पनि आफ्ना कृषकहरूलाई कम्तीमा भारतीय कृषकहरूले पाए सरहका सुविधाहरू प्रदान गर्नु आवश्यक देखिन्छ।
- (ख) निकासीजन्य उद्योगहरूलाई सहूलियत दरमा व्याजको व्यवस्था गरिनु पनि आवश्यक छ।
- (ग) सामुहिक कृषि प्रणालीलाई प्रोत्साहन हुने नीति र कार्यक्रमहरू लागु गरिनु पर्दछ।
- (घ) निश्चित समयावधिका लागि निकासीजन्य उद्योगहरूलाई करहरूमा विशेष छुटको व्यवस्था गरिनुपर्दछ।
- (ङ) उद्योग स्थापनाका लागि चाहिने पूर्वाधारमा सरकारबाट पर्याप्त लगानी गरिनुपर्दछ।

निष्कर्ष

- (१) खाद्यान्न बचत गर्ने प्रदेशको रूपमा रहेको लुम्बिनी प्रदेश लाई भेरी-बबई डाईभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना तथा सिक्टा सिंचाई आयोजना जस्ता राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू सञ्चालन मार्फत कृषि उत्पादनको भण्डारको रूपमा विकास भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ। यसप्रकारको वृद्धिले कृषिजन्य वस्तुहरूको निकासी प्रवर्द्धन, अन्तरप्रदेश व्यापार र आयात प्रतिस्थापन गर्न सक्ने देखिएको छ।
- (२) यस प्रदेशमा उत्पादन हुने माछा, केरा, आँप र सिमेण्ट जस्ता वस्तुहरू निकट भविष्यमा निकासीका लागि प्रबल सम्भावना रहेको देखिन्छ।

- (३) यस प्रदेशमा उत्पादन हुने र हाल भारतमा निकासी भैरहेका रोजिन र रेजिन एसिड, पोलिष्टर यार्न र अदुवा जस्ता वस्तुहरूको अन्तराष्ट्रिय बजारमा अत्याधिक माग रहेकोले ती वस्तुहरूलाई भारत बाहेकका मुलुकहरूमा बजार विविधिकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (४) अन्तराष्ट्रिय बजारमा अत्याधिक माग रहेको अष्ट्रिच, ड्रयागन फुड, कालो चामलको समेत यस प्रदेशमा उत्पादन शुरु भएकोले निकट भविष्यमा यस वस्तुको ठूलो योगदान रहने सम्भावना रहेको छ ।
- (५) गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीलाई विश्वभरीका बौद्धधर्ममार्गीहरूको लागि आस्थाको केन्द्रको रूपमा प्रचार प्रसार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।
- (६) पर्यटनतर्फ लुम्बिनीमा आएका तीर्थयात्रीहरूलाई अन्य प्रदेश जस्तै गण्डकी प्रदेशको मुक्तिनाथ तथा प्रदेश नं. ३ को पशुतिनाथ लगायत अन्य धार्मिक स्थलमा भ्रमणको लागि तीर्थाटन प्याकेज कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ ।
- (७) लुम्बिनी भ्रमणमा आएका तीर्थयात्रीहरूका लागि लुम्बिनीभित्र भ्रमणको Use & Throw को रूपमा प्राकृतिक रेशाबाट निर्मित चप्पल र ध्यान गर्न चकटीजस्ता हस्तकलाका सामानहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (८) यस प्रदेशमा सिमेन्ट उद्योगहरूलाई चाहिने चुनढुङ्गा, क्लिङ्गर उत्खनन् तथा सेरामेकिका वस्तुहरू उत्पादन उद्योग स्थापनाको सम्भावना देखिएको छ ।
- (९) नेत्र चिकित्सा सेवाको निर्यातका लागि भैरहवामा लुम्बिनी आई इन्स्टिच्यूटमा ९० प्रतिशत भारतीयहरूलाई सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको हुँदा अझ यसलाई विस्तार गर्न सकिएमा थप भारतीय मुद्रा आर्जन गर्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

सुझाव

- (१) देशको बढ्दो व्यापारघाटालाई न्यूनीकरण गर्न प्रदेशस्तरमा निकासी सम्भाव्य वस्तुहरूको विकास र विस्तार हुन जरुरी छ ।
- (२) नेपालले आयात गरिरहेका तर प्रदेशमा उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने वस्तु तथा सेवाहरूको विकास र विस्तार हुन पनि आवश्यक देखिन्छ ।
- (३) लुम्बिनी प्रदेश मा उत्पादन भई अन्य प्रदेशहरूमा पठाउन सकिने र ल्याउन सकिने वस्तुहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुन पनि जरुरी छ ।
- (४) लुम्बिनी प्रदेश मा व्यापार सम्बद्ध पूर्वाधारहरूको विकासमा ध्यान जानु पनि जरुरी छ ।
- (५) निकासीजन्य, आयातप्रतिस्थापन गर्न सकिने तथा अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादनमा प्रदेश सरकारले प्रोत्साहनात्मक, संरक्षणात्मक व्यवस्थाहरू गर्न आवश्यक देखिन्छ ।
- (६) निकासी प्रवर्द्धनमा निकासीकर्ताहरूलाई समय समयमा अन्तराष्ट्रिय बजारको अवस्था, गुणस्तर मापदण्डहरू, लेवलिङ, प्याकेजिङ, ब्राण्डिङ सम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउने व्यवस्थाहरू गर्न जरुरी देखिन्छ ।

- (७) निकासीजन्य, आयातप्रतिस्थापन गर्न सकिने तथा अन्तरप्रदेश व्यापार सम्भावना भएका वस्तु तथा सेवाहरुको विकास, मूल्य श्रृंखलाको विकासमा प्रदेश सरकारले आवश्यक लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (८) संकलन तथा भण्डारण केन्द्रको स्थापना र त्यसको प्रभावकारी सञ्चालनमा प्रदेश सरकारको सहयोगको आवश्यकता देखिन्छ ।
- (९) खाद्य प्रशोधन उद्योगको विस्तार, विकास, स्तरोन्नतिका लागि आर्थिक, प्राविधिक तथा भौतिक पूर्वाधारमा प्रदेश सरकारको सहयोग आवश्यक देखिन्छ ।
- (१०) निकासी प्रवर्द्धनका लागि प्रदेशस्तरमा पनि प्रवर्द्धनात्मक संयन्त्रको स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (११) पर्यटकीय स्थलहरुमा प्रदेशमा उत्पादित हस्तकलाका वस्तुहरु समावेश गरी कोसेली घरको स्थापना गर्न आवश्यक देखिन्छ । साथै पर्यटक आगमनको संख्यामा सुधार देखिएतापनि पर्यटकको बसाई अवधि लम्ब्याउने, पर्यटकहरुको प्रति व्यक्ति प्रति दिन खर्च बढाउने र लुम्बिनीमा सीमित रहेको पर्यटकलाई अन्य प्रदेशका पर्यटकीय स्थलहरुमा समेत पुर्याउने सहज वातावरण बनाउनु पर्ने ।
- (१२) अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा बौद्धिष्ट धर्मावलम्बीहरुलाई आकर्षित गर्न नेपाल र भारतका बुद्धसँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूसँग जोडिने गरी बुद्धिष्ट सर्किटको विकास गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (१३) प्रदेशमा लाईमस्टोन र कोईलालाई उत्खनन एवं प्रशोधन गरी सिमेण्ट उद्योगलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न प्रदेश सरकार र निजी क्षेत्रको सहकार्य आवश्यक देखिन्छ साथै सिमेण्ट उद्योगलाई आवश्यक कच्चा पदार्थ आयातमा प्रतिस्थापन समेत गर्न सकिन्छ ।
- (१४) हाल रोडा, ढुङ्गा, बालुवा तथा गिट्टीको निकासी बन्द भएको अवस्थामा प्राकृतिक खनिजको दोहन नहुने गरी यी वस्तुको निकासी खुल्ला गरिनु पर्ने देखिन्छ ।
- (१५) यस प्रदेशका जडीबुटीयुक्त उत्पादन, दालचिनी, रोजिन र रेजिन एसिड, धागो आदीको व्यापारलाई विविधीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (१६) यस प्रदेशमा वनजन्तु वस्तु (जडीबुटी) को प्रशोधन केन्द्र स्थापना गरिनु पर्ने देखिन्छ ।
- (१७) यस प्रदेशका आगन्तुक विदेशी पाहुनाहरुलाई लक्षित गरी अष्ट्रिजको उत्पादन विस्तार लगायत टर्कीको उत्पादन शुरु गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (१८) यस प्रदेशमा उत्पादन हुने र विगतमा बंगलादेश निर्यात हुँदै आएको तरकारीको बीऊलाई पुनः निकासी गर्ने अवस्थाको गुणस्तरमा उत्पादन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (१९) निकासीजन्य नेपाली उत्पादनहरु उत्पादन गर्ने उत्पादकहरुलाई पनि सरकारबाट प्राप्त हुने सुविधा, छुट र प्रोत्साहनबाट लाभान्वित हुने अवसर प्रदान गरिनु आवश्यक छ ।
- (२०) बजारमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको वातावरण सिर्जना गर्न एकाधिकार, सिण्डिकेट जस्ता पक्षहरुलाई नियन्त्रण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

टिप्पणी

यस अध्ययनमा पहिचान गरिएका वस्तु तथा सेवाहरु द्वितीय स्रोतबाट लिईएको छ । रुकुम पूर्व र नवलपरासी पश्चिमको तथ्याङ्क साविकको रुकुम र नवलपरासी जिल्लाको कूल तथ्याङ्कलाई आधा लिईएको छ तसर्थ यी जिल्लाहरुको तथ्याङ्कमा केही थपघट हुन सक्नेछ । साथै औद्योगिकजन्य, खानी एवं खनिजजन्य, वनजन्य वस्तुहरुको उत्पादनहरुको तथ्याङ्कहरु प्राप्त गर्न सकिएको छैन । यसको लागि थप अध्ययन हुनु जरुरी छ ।

व्यापार सम्बद्ध सरोकारका विषयहरू

व्यापार प्रवर्द्धनमा सूचना प्रणालीको स्थापना

मुलुकबाट निर्यात गर्न सकिने उपलब्ध वस्तु तथा सेवाहरूको व्यवस्थित सूचना प्रवाह हुन अति जरुरी छ । यस्तो सूचना प्रणालीले सूचना र भूगोल र प्रयोगकर्ताबीच जुन सम्बन्ध स्थापित गर्ने गर्दछ त्यसले स्थान विशेषका विशेषताहरू, सूचनाहरू, तथ्यांकहरू प्रयोगकर्ताका लागि उपलब्ध गराउँछ । स्थानीय क्रेता र वाहिरका विक्रेताहरूलाई जोड्ने, स्थानीय उत्पादनहरूलाई सूचना प्रविधिको वैश्विक सञ्जालमा जोड्दै मूलप्रवाहीकरण गर्ने यो कार्य गर्ने उपयुक्त माध्यमहरू मध्ये स्थानीय स्तरमा उपलब्ध वस्तु तथा सेवाहरूको भौगोलिक सूचना प्रणालीको स्थापना गर्ने, व्यवस्थित रूपमा स्थानीय र प्रदेशस्तरमा विद्युतीय संस्करणहरूमा तथ्यांक, सूचना र गतिविधिहरू प्रवाह गर्ने तथा मुलुकभित्र र वाहिरका क्रेता र विक्रेताहरूबीच भिडियो कन्फरेन्सको आयोजना गर्ने तथा मेला प्रदर्शनीहरूको नियम आयोजना गर्ने विषयहरू पर्दछन् । यी विषयहरूमा प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा अलग्गै संयन्त्र बन्नु आवश्यक छ ।

नेपाली वस्तुहरूलाई बाह्य बजारमा प्राप्त सुविधाहरूको जानकारी

नेपाली निर्यातजन्य वस्तुहरूलाई नेपालका शुभचिन्तक मित्रदेशहरूले प्रदान गरेका जिएसपी सुविधा, शून्य भन्सारको सुविधा, विशेष आवधिक सहूलियतहरूका बारेमा प्रदेशस्तर र स्थानीय स्तरका उद्यमी व्यवसायीहरूलाई सहज जानकारीको व्यवस्थाको अभावमा उनीहरू निर्यात व्यापारमा प्रवेश गर्न सकिरहेका छैनन् । यस्ता जानकारीहरू प्रदेशभित्रका सबै व्यावसायीहरूलाई जानकारी दिने व्यवस्था गर्नु पर्ने विषय अर्को सराकोरको विषय हो ।

निर्यात व्यापारमा नेपाललाई प्राप्त सुविधाहरू

- (१) सामान्य ग्राह्यता प्रणाली
- (२) शून्य भन्सार दरको सुविधा
- (३) इयु, स्वीट्जरलेण्ड, नर्वे र टर्कीमा नेपाली उत्पादनहरूलाई रेक्स सुविधा
- (४) ७७ ओटा विभिन्न नेपाली उत्पादनहरूलाई संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट प्राप्त विशेष सहूलियतयुक्त भन्सार छुटको सुविधा
- (५) नेपाल, भारत, चीन र बांग्लादेशका बन्दरगाहसम्मको सहज पहुँच
- (६) विश्व व्यापार संगठन, साफ्टा सदस्यहरूमा नेपाली उत्पादनलाई अवसर प्रदान

व्यावसायी वातावरणमा सुधार सम्बन्धी विषयहरू :

विश्व वैकले प्रकाशित गरेको नेपालाको व्यावसायिक वातावरण सूचकांकको अवस्था सन्तोषजनक छैन । प्रक्रिया, नियम कानून नीति, रणनीति, कार्यक्रम, बजेट, कार्ययोजना प्रतिस्पर्धाको स्तर, प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण, सुशासन (कानूनको शासन, पारदर्शिता, सहभागिता, उत्तरदायित्व, जिम्मेवारीपना, समता, समानता, समावेशिता), सुरक्षा, श्रम उद्योगी सहसम्बन्ध, उद्यमशील संस्कार, क्षेत्रगत सूचकांकहरूको स्थितिले व्यापार प्रवर्द्धन सम्बद्ध वातावरण निर्धारण गर्दछ । उक्त प्रतिवेदनले उजागर गरेका विषयहरूमा प्रदेशस्तरमा सुधार गर्न सकिने विषयहरूमा प्रदेश सरकारहरूले पहलकदमी लिन जरुरी छ । यस्ता पहलकदमीले प्रदेशस्तरमा व्यवसाय गर्ने वातावरणमा सुधार आई वैदेशिक व्यापारको व्यवस्थापन गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

कृषि अनुदान र प्रोत्साहन सम्बन्धी विषयहरू

आफ्ना विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउन कृषि लगायतका क्षेत्रमा विश्व भरी नै संरक्षणात्मक उपायहरू अंगीकार गर्ने प्रचलन रहेको छ । नेपाली उत्पादनहरूलाई पनि संरक्षणात्मक उपायहरूका माध्यमबाट विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउन जरुरी छ । यस विषयलाई प्रदेश सरकारहरूले उपयुक्त नीतिबाट संबोधन गर्न जरुरी छ ।

व्यापार सम्बद्धपूर्वाधारमा लगानी :

निर्यात प्रवर्द्धनमा व्यापार सम्बद्ध पूर्वाधार अति महत्वपूर्ण विषयका रूपमा रहेको छ । संस्थागत पूर्वाधारतर्फ भन्सार, गोदाम, गुणस्तर नियमन तथा नियन्त्रण निकायहरू, शैक्षिक तथा सीपमुलुक तालीम केन्द्रहरू, निजीक्षेत्रका संघसंस्थाहरू (वस्तुगत, प्रतिनिधिमुलुक संघसंस्थाहरू, निर्यातक संघ, आयातक संघ) पर्दछ भने भौतिक पूर्वाधारतर्फ सडक, विजुली, बन्दरगाह, भन्सार विन्दू, सूचना र प्रविधि, जलापूर्ति, विशेष आर्थिक क्षेत्र, निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्र र औद्योगिक क्षेत्र जस्ता संरचनाहरू पर्दछन् । यी दुवै क्षेत्रमा प्रदेश सरकारले आफ्ना तर्फबाट संबोधन गर्ने विषयमा संलग्न हुन जरुरी छ । विशेष गरी न्युन साधनश्रोत भएका भन्सारविन्दूहरू भएका प्रदेशका भन्सारविन्दूहरूलाई साधनश्रोतयुक्त बनाउने विषयलाई संघ र प्रदेश सरकारले संयुक्त पहलबाट सम्बोधन गर्न जरुरी छ । यसका साथै जटिल भन्सार कार्यालयलाई सुख्खा बन्दरगाह बनाउन पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

लजिष्टिक सेवामा सुधार :

व्यापार प्रवर्द्धनको अर्को महत्वपूर्ण विषय भनेको उत्कृष्टस्तरको लजिष्टिक सेवा पनि हो । अवरोधविहीन यातायात, वेष्टन, बहुविधिक यातायात, समय व्यवस्थापन, भन्सार, लजिष्टिक सेवा, समय, वैदेशिक कार्गो सिपमेन्टको दक्षता र सहजता, लजिष्टिकजन्य संरचना र ट्र्याकिङ प्रणालीहरू पर्दछन् । लजिष्टिक सेवा जति चुस्त, दुरुस्त र गतिशील हुन्छ मुलुकको निर्यात व्यापार पनि त्यत्तिकै सहज र मूल्यमैत्री हुन्छ । यस विषयमा पनि संघ र प्रदेशले संयुक्त पहल लिन जरुरी छ ।

व्यापार सम्बद्धअनुसन्धान :

सरकारका अंगहरू, प्राज्ञिक क्षेत्र र निजी क्षेत्रका मेधावीहरूयुक्त संयुक्त समुह बजार अनुसन्धान निर्यात प्रवर्द्धनको महत्वपूर्ण विषय हो । तथ्यांक, सूचना, ज्ञान, मेधा र बुद्धिमत्तामा आधारित निष्कर्षहरू निर्यात प्रवर्द्धनको मष्टिष्क हो जसले निर्यात प्रवर्द्धनका प्रयासका लागि ज्योतिको कार्य गर्दछ,, नीति निर्माताका लागि आँखा, निजीक्षेत्रका लागि हिड्ने बाटो तय गर्ने यो अनुसन्धान कार्य निर्यात प्रवर्द्धनको महत्वपूर्ण अंगका रूपमा रहेको छ । यस विषयमा पनि प्रदेशस्तरमा पनि गतिशील संयन्त्रको व्यवस्था हुन जरुरी छ ।

प्रदेशस्तरको व्यापार सम्बद्ध डाटावेसको व्यवस्था :

प्रदेशस्तरमा हुने उत्पादन, वितरण र एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा हुने व्यापार र सम्बन्धित प्रदेशमा उत्पादन भई अन्य प्रदेशका भन्सार विन्दूहरूबाट वस्तुहरू भएर निर्यात हुने वस्तुहरूको अभिलेख राख्ने व्यवस्थाको लागि प्रदेशस्तरमा पनि एउटा संयन्त्र हुन जरुरी छ ताकि प्रदेशबाट निकासी हुने वस्तुहरूको यथार्थ चित्रण होस् र प्रदेशस्तरमा निकासी प्रवर्द्धनका भावी दिशा तय गर्न वस्तुगत आधार प्राप्त हुन सकोस् ।

भौगोलिक संकेत, पेटेण्ट राइट र ट्रेडमार्क सम्बन्धी विषयहरू :

नेपालका धेरै उत्पादनहरू विशिष्ट खालका छन् जसलाई भौगोलिक संकेत, पेटेण्ट राइट र ट्रेडमार्क जस्ता विषयबाट संबोधन हुन जरुरी छ । प्रदेश सरकारले यी विधिहरूबाट विशेष पहिचान दिन सक्ने वस्तु तथा

सेवाहरुको पहिचान गरी ती वस्तु तथा सेवाहरुलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मूलप्रवाहमा स्थापित गर्न पहलकदमी लिन आवश्यक देखिन्छ ।

गुणस्तर सम्बन्धी विषयहरु :

नेपाली वस्तुहरुलाई वाह्य बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउन गुणस्तर सम्बन्धी व्यवस्थाहरुले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । नेपाली उत्पादनहरुहरुलाई लक्षित बजारमा विद्यमान गुणस्तरका प्रावधानहरु अनुरूप गुणस्तरमैत्री बनाउन संस्थागत, कानुनी र जनशक्तिका पक्षमा सुधार, स्तरोन्नति आदि गर्न आवश्यक हुन जान्छ । यी विषयहरुलाई सम्बोधन गर्न प्रदेश सरकारले विशेष व्यवस्था गर्न जरुरी छ ।

निकासी प्रवर्द्धन र अन्तरप्रदेश व्यापारका व्यवधानहरु

सुदूरपश्चिम मा निकासी सम्भावना भएका वस्तुहरुमा कृषि सम्बन्धी वस्तुहरुको प्रधानता रहेको छ । यी वस्तुहरु लक्षित बजारमा निकासी गर्न गुणस्तरका प्रावधानहरु पुरा गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ । यसै गरी गुणस्तर प्रमाणीकरणलाई लक्षित बजारमा मान्यताप्राप्त गरेको पनि हुनु पर्ने देखिन्छ । सम्बन्धित उद्योगहरुले उत्पादित वस्तुहरुको गुणस्तर प्रमाणीकरण पायक पर्ने स्थानमा हुन नसक्दा निकासीकर्ताहरुलाई समस्या परिरहेको छ । भारततर्फ कृषिजन्य वस्तु निकासी गर्न नेपाल भन्सारको पारीपट्टिका सीमावर्ती भारतीय भन्सार कार्यालयहरुमा क्वारेण्टाइन कार्यालयहरुको विषय निकासीकर्ताले लामो समयदेखि भोगिरहेको समस्या हो । निकासीजन्य उद्योगहरुमा गरिने व्यापार वित्त व्यवस्थापन पनि सहज हुन सकिरहेको छैन । निकासीकर्ता उद्यमीहरुले चर्को व्याजदरको सामाना गर्नु परिरहेको छ । निकासीजन्य उद्योगलाई चाहिने दक्ष जनशक्तिको कमी पनि टड्कारो देखिन्छ । प्रदेशमास्थित निकासीकर्ता उद्यमीहरुलाई बजारको ताजा सूचनाको प्रवाह पनि हुन सकिरहेको छैन । कृषकहरुलाई समयमै पर्याप्त मूल, उन्नत जातको बीउ, बाह्रमास सिंचाईको सुविधाको कमी, काष्ठउद्योगका लागि चाहिने काठको वृक्षारोपणका लागि चाहिने विरुवा वितरणमा आएको रोकबाट जस्ता समस्याका कारण प्रदेशबाट सोंचे अनुसार निकासी प्रवर्द्धन र अन्तरप्रदेश व्यापार हुन सकिरहेको छैन ।

लागत न्यूनीकरणमा प्रदेश सरकारले गर्नुपर्ने सहयोगहरु :

- (क) वाह्य मुलुकहरुमा कृषि उत्पादनहरुलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन कृषकहरुलाई विभिन्न किसिम सहयोग, अनुदान, प्रोत्साहन र संरक्षणको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । नेपालको कृषि उत्पादनको प्रतिस्पर्धी भारतीय कृषि उत्पादन सरह प्रतिस्पर्धी बनाउन प्रदेश सरकारले पनि आफ्ना कृषकहरुलाई कम्तीमा भारतीय कृषकहरुले पाए सरहरुका सुविधाहरु प्रदान गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
- (ख) निकासीजन्य उद्योगहरुलाई सहूलियत दरमा व्याजको व्यवस्था गरिनु पनि आवश्यक छ
- (ग) सामुहिक कृषि प्रणालीलाई प्रोत्साहन हुने नीति र कार्यक्रमहरु लागु गरिनुपर्दछ
- (घ) निश्चित समयावधिका लागि निकासीजन्य उद्योगहरुलाई करहरुमा विशेष छुटको व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- (ङ) उद्योग स्थापनाका लागि चाहिने पूर्वाधारमा सरकारबाट पर्याप्त लगानी गरिनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

Statistical Information on Nepalese Agriculture,, Ministry of Agriculture and Livestock, Kathmandu

Mineral Resources of Nepal, , Department of Mines and Geology, Kathmandu

Annual household survey, Central Bureau of Statistics, Kathmandu Nepal

Industrial Survey 2 Central Bureau of Statistics, Kathmandu Nepal

Regional (Provincial) National Accounts, , Central Bureau of Statistics, Kathmandu Nepal

Statistical Information on Nepalese Agriculture,

Ministry of Agriculture and Livestock, Kathmandu Mineral Resources of Nepal,

Department of Mines and Geology, Kathmandu Annual household survey,

Central Bureau of Statistics, Kathmandu Nepal

प्रदेश योजना आयोगबाट प्रकाशित वस्तुस्थिति विवरण

प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाको आधारपत्र

प्रदेशको नीति तथा कार्यत्रम

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यक्रम

वाणिज्य नीति २०७२

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति २०८०

निर्यातमा अनुदान प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७९

Statistical Information on Nepalese Agriculture,, Ministry of Agriculture and Livestock, Kathmandu

राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड National Tea and Coffee Development Board, New Baneshwor, Kathmandu

विद्युत विकास विभाग Department of Electricity Development (DoED) सानोगौचरन, काठमाडौं

व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रका प्रकाशन (Trade and Export Promotion Centre), पुल्चोक ललितपुर

नेपाल पर्यटन बोर्ड (Nepal Tourism Board), प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

Web site visited

<http://www.doed.gov.np>

<http://www.teacoffee.gov.np>

<http://www.moics.gov.np>

<http://www.Trademap.org>

<http://www.macmap.org>

<http://www.wikipedia.com>

<http://www.worldsrichestcountries>

www. Trademap.org www.macmap.org

http://www.worldsrichestcountries.com/top_mango_importers.html _

<http://www.forbesindia.com/article/work-in-progress/a-pilot-project-to-increase-ups-sugarcaneyields/36881/1>

<https://www.statista.com/statistics/740444/corn-yield-brazil/> <https://www.mapsofindia.com/top-ten/india-crops/potato.html>

www.moitfe.gandaki.gov.np

Www. Trademap.org

www.macmap.org

www.wikipedia.com

http://www.worldsrichestcountries.com/top_mango_importers.html)

<http://www.forbesindia.com/article/work-in-progress/a-pilot-project-to-increase-ups-sugarcane-yields/36881/1>

<https://www.statista.com/statistics/740444/corn-yield-brazil/>

<https://www.mapsofindia.com/top-ten/india-crops/potato.html>

www.faostat.com

www.cbs.gov.np

www.trademap.org

www.macmap.org

www.wikipedia.com

www.cbs.gov.np

अनुसूची १ कृषिजन्य उत्पादनको समग्र वस्तुस्थिति

१. प्रधानबाली

Cereal crops			Area in Hectare, Production in Metric Tonnes			
Cereal crop	2076/77		2077/78		2078/79	
	Area	Production	Area	Production	Area	Production
Paddy	1,458,915	5,550,878	1,473,474	5,621,710	1,477,378	5,130,625
Maize	957,650	2,835,674	979,776	2,997,733	985,565	3,106,397
Wheat	707,505	2,185,289	711,067	2,127,276	716,978	2,144,568
Millet	262,547	320,953	265,401	326,443	267,071	339,462
Buckwheat	10,369	11,724	13,875	15,917	16,123	19,290
Barley	24,404	31,147	21,862	29,433	23,134	32,156
Total	3,421,389	10,935,664	3,465,455	11,118,512	3,486,249	10,772,498

Cereal crops				Area in Hectare, Production in Metric Tonnes					
YEAR	PADDY			MAIZE			MILLET		
	AREA	PROD.	YIELD	AREA	PROD.	YIELD	AREA	PROD.	YIELD
2012/13	1,420,570	4,504,503	3.17	849,635	1,999,010	2.35	274,350	305,588	1.11
2013/14	1,486,951	5,047,047	3.39	928,761	2,283,222	2.46	271,183	304,105	1.12
2014/15	1,425,346	4,788,612	3.36	882,395	2,145,291	2.43	268,050	308,488	1.15
2015/16	1,362,908	4,299,079	3.15	891,583	2,231,517	2.50	266,799	302,397	1.13
2016/17	1,552,469	5,230,327	3.37	900,288	2,300,121	2.55	263,596	306,704	1.16
2017/18	1,469,545	5,151,925	3.51	954,158	2,555,847	2.68	263,497	313,987	1.19
2018/19	1,491,744	5,610,011	3.76	956,447	2,713,635	2.84	263,261	314,225	1.19
2019/20	1,458,915	5,550,878	3.80	957,650	2,835,674	2.96	262,547	320,953	1.22
2020/21	1,473,474	5,621,710	3.82	979,776	2,997,733	3.06	265,401	326,443	1.23
2021 /22	1,477,378	5,130,625	3.47	985,565	3,106,397	3.15	267,071	339,462	1.27
YEAR	BUCKWHEAT			WHEAT			BARLEY		
	AREA	PROD.	YIELD	AREA	PROD.	YIELD	AREA	PROD.	YIELD
2012/13	10,681	10,056	0.94	759,843	1,882,220	2.48	28,989	36,973	1.28
2013/14	10,510	10,335	0.98	754,474	1,883,147	2.50	28,173	34,824	1.24
2014/15	10,819	10,870	1.01	762,373	1,975,625	2.59	28,053	37,354	1.33
2015/16	10,842	11,641	1.07	745,823	1,736,849	2.33	28,361	32,801	1.16
2016/17	11,090	12,039	1.09	735,850	1,879,191	2.55	27,370	30,510	1.11
2017/18	10,296	11,472	1.11	706,843	1,949,001	2.76	24,648	30,510	1.24
2018/19	10,311	11,464	1.11	703,992	2,005,665	2.85	24,409	30,550	1.25
2019/20	10,369	11,724	1.13	707,505	2,185,289	3.09	24,404	31,147	1.28
2020/21	13,875	15,917	1.15	711,067	2,127,276	2.99	21,862	29,433	1.35
2021 /22	16,123	19,290	1.20	716,978	2,144,568	2.99	23,134	32,156	1.39

२. फलफूल

Major Fruit Types for the Last Ten Years					
Types	Year	Total Area (Ha.)	Productive Area (Ha.)	Production (Mt.)	Yield (Mt./Ha.)
Citrus	2012/13	36,975	23,645	216,188	9.14
	2013/14	38,988	25,497	224,357	8.80
	2014/15	39,035	25,261	222,789	8.82
	2015/16	40,554	24,854	218,447	8.79
	2016/17	46,328	26,759	239,773	8.96
	2017/18	44,424	25,964	245,176	9.44
	2018/19	46,392	28,411	272,620	9.60
	2019/20	46,715	27,339	274,140	10.03
	2020/21	50,235	32,188	311,188	9.67
	2021/ 22	49,306	32,317	306,149	9.47
Winter	2012/13	24,691	15,577	122,407	7.86
	2013/14	25,182	16,318	113,657	6.97
	2014/15	27,125	16,849	128,155	7.61
	2015/16	27,819	17,125	126,790	7.40
	2016/17	27,918	13,937	93,592	6.72
	2017/18	28,376	15,031	108,315	7.20
	2018/19	29,410	15,877	115,443	7.27
	2019/20	31,940	16,318	116,802	7.16
	2020/21	33,547	17,351	128,214	7.39
	2021/22	33,573	17,979	132,031	7.34
Summer	2011/12	75,315	61,057	658,207	10.78
	2012/13	76,093	62,258	600,135	9.64
	2013/14	84,038	68,270	627,030	9.18
	2014/15	84,227	68,691	641,759	9.34
	2015/16	88,826	68,608	631,224	9.20
	2016/17	88,414	69,806	684,942	9.81
	2017/18	87,594	70,749	733,439	10.37
	2018/19	88,802	75,740	790,289	10.43
	2019/20	92,664	75,368	858,822	11.40
	2020/21	93,787	79,194	916,816	11.58
	2021 /22	99,770	79,237	978,570	12.35
Total	2012/13	137,758	101,480	938,731	9.25
	2013/14	148,208	110,086	965,044	8.77
	2014/15	150,387	110,802	992,703	8.96
	2015/16	157,199	110,586	976,461	8.83
	2016/17	162,660	110,501	1,018,308	9.22
	2017/18	160,394	111,744	1,086,931	9.73
	2018/19	164,603	120,028	1,178,352	9.82
	2019/20	171,318	119,025	1,249,764	10.50
	2020/21	177,568	128,733	1,356,218	10.54
	2021/22	182,648	129,532	1,416,750	10.94

३. नगदेवाली

Cash Crops				Area in Hectare, Production in Metric Tonnes		
Crops	2076/77 (2019/20)	2077/78 (2020/21)		2078/79 (2021/22)		
	Area	Production	Area	Production	Area	Production
Oilseeds	258,141	278,325	259,101	287,038	260,645	287,344
Potato	188,098	3,131,830	198,788	3,325,231	198,256	3,410,829
Sugarcane	68,565	3,400,176	64,354	3,183,943	62,567	3,159,634
Jute	7,555	10,165	7,415	10,451	7,195	10,217
Cotton	135	140	142	147	155	172

४. दलहन

Pulses						
Area in Hectare, Production in Metric Tonnes						
Crops	2076/77 (2019/20)		2077/78 (2020/21)		2078/79 (2021/22)	
	Area	Production	Area	Production	Area	Production
Lentil	212,876	262,835	202,416	246,092	198,454	252,283
Chickpea	9,982	11,285	9,840	11,065	10,793	12,196
Pigeon Pea	16,895	17,063	16,591	16,649	15,512	15,977
Black Gram	23,056	20,440	24,500	21,633	28,383	26,114
Grass Gram	7,997	9,504	10,456	11,965	10,407	12,072
Horse Gram	6,326	6,865	13,311	15,453	12,248	14,330
Soyabean	26,775	34,544	25,758	32,178	24,921	35,138
Others	36,784	41,672	32,262	39,320	33,832	40,260
Total	340,692	404,210	335,143	394,355	334,550	408,371

५. अन्य वालीहरु

Other Crops						
Area in Hectare and production in Metric Tonnes						
Crops	2076/77		2077/78		2078/79	
	Area	Production	Area	Production	Area	Production
Fruits	119,025	1,249,764	128,733	1,356,218	129,532	1,416,750
Vegetables	281,132	3,962,383	284,121	3,993,167	289,839	4,153,157
Large Cardamom	16,565	9,545	15,668	8,289	15,975	8,714
Ginger	23,500	298,945	21,912	279,206	22,441	287,813
Garlic	10,185	73,859		72,490	9,943	74,763
Turmeric	9,795	99,907	10,340	105,719	10,847	111,074
Dry Chili	10,276	68,025	12,525	87,731	12,870	83,898
Honey(No. of Hives)	248,037	3,997	249,680	4,062	248,995	5,168
Fish		97,271		104,623		108,385
Mushroom fresh		12,607		13,241		14,300

६. पशुपंक्षी

Livestock Population (in Number)

CATEGORY	2077/78	2077/78	2078/79
CATTLE	7,458,885	7,466,841	7,413,197
BUFFALOES	5,257,591	5,159,931	5,132,931
SHEEP	806,079	793,725	771,205
GOAT	12,811,953	13,442,614	13,990,703
PIGS	1,519,593	1,588,838	1,504,624
FOWL	82,598,879	73,418,077	66,803,117
DUCK	427,226	432,226	605,944
MILKING COWS	1,166,156	1,209,041	1,223,061
MILKING BUFFALOES	1,635,492	1,630,642	1,666,827

LAYING HEN	12,927,842	11,374,011	10,131,642
LAYING DUCK	191,701	220,532	302,473

७. पशुपंक्षीका उत्पादनहरु

Livestock Production

PRODUCTS	2076/77	2077/78	2078/79
MILK PRODUCTION (Mt.)	2,301,000	2,479,899	2,566,614
- COW MILK	920,400	1,060,487	1,101,812
- BUFF. MILK	1,380,600	1,419,412	1,464,802
MEAT (NET) PRODUCTION (Mt.)	552,156	520,742	512,788
- BUFF	189,517	188,172	194,090
- MUTTON (Sheep)	2,735	2,964	2,880
- CHEVON	75,023	70,755	74,241
- PORK	29,493	31,450	36,059
- CHICKEN	255,001	226,959	204,923
- DUCK	387	442	596
EGG PRODUCTION ('000 Number)	1,620,000	1,493,550	1,330,602
- HEN EGG	1,604,526	1,475,620	1,306,380
- DUCK EGG	15,474	17,930	24,223
WOOL PRODUCTION(Kg.)	592,687	584,000	567,412

८. नगदेवालीको जिल्लागत उत्पादन अवस्था

जुट, कपास

Jute: Area and Production by Districts, Fiscal Year 2078/79			
DISTRICT	AREA (Ha)	PROD(Mt.)	YIELD (Mt./Ha)
ILAM	10	12	1.20
JHAPA	533	650	1.22
MORANG	5,007	7,252	1.45
SUNSARI	1,317	1,947	1.48
SIRAHA	117	135	1.15
SAPTARI	211	221	1.05
NEPAL	7,195	10,217	1.42
Cotton: Area and Production by Districts, Fiscal Year 2078/79			
DISTRICT	AREA (Ha)	PROD(Mt.)	YIELD (Mt./Ha)
Dang	137	149	1.09
Banke	8	9	1.13
Bardiya	2	2	1.00
Mugu	8	12	1.50
NEPAL	155	172	1.11

कफी

Coffee: Area, Production and Yield by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)					
S.N	Districts	Small Farmers (No.)	Plantation (Ha)	Production (MT)	Yield(Kg/Ha)
1	Arghakhanchi	1,705	130	16	123.08
2	Baglung	865	57	1	17.54
3	Bhojpur	188	19	0.8	42.11
4	Chitwan	30	7	1.5	214.29
5	Dailekh	30	3	0.3	100.00
6	Dhading	305	106	10.8	101.89
7	Dhankuta	535	296	13	43.92
8	Dolakha	150	38	2.5	65.79
9	Doti	10	2	0	-
10	Eastern Rukum	12	2	0.2	100.00
11	Gorkha	935	92	11.5	125.00
12	Gulmi	1,965	256	31	121.09
13	Ilam	2,017	252	19.4	76.98
14	Jajarkot	75	7	1	142.86
15	Kailali	5	2	0	-
16	Kaski	4,305	169	21	124.26
17	Kavrepalanchok	3,150	282	36.5	129.43
18	Khotang	255	34	1.4	41.18
19	Lalitpur	1,125	114	15.5	135.96
20	Lamjung	1,327	109	8.8	80.73
21	Makawanpur	395	28	3	107.14
22	Morang	67	12	1.6	133.33
23	Myagdi	154	23	0.5	21.74
24	Nawalpur	108	15	0.6	40.00
25	Nuwakot	1,142	215	38	176.74
26	Okhaldhunga	23	5	0.4	80.00
27	Palpa	2,325	124	17.3	139.52
28	Panchthar	130	90	7.2	80.00
29	Parbat	1,840	127	12.5	98.43
30	Pyuthan	175	37	4.5	121.62
31	Ramechhap	67	9	0.2	22.22
32	Rasuwa	85	51	5	98.04
33	Rolpa	20	2	0.1	50.00
34	Salyan	30	4	0.2	50.00
35	Sankhuwasabha	100	31	4	129.03
36	Sindhuli	116	13	0.4	30.77
37	Sindhupalchok	1,916	92	28	304.35
38	Solukhumbu	34	13	3.2	246.15
39	Surkhet	55	9	0.2	22.22
40	Syangja	2,785	325	20	61.54
41	Tanahun	576	41	6.2	151.22
42	TapleJung	73	51	6.8	133.33
43	Terhathum	92	37	1.6	43.24
44	Udayapur	92	15	1.2	80.00
Total		31,389	3,346	354.9	4,206.75

चिया

Tea by Districts and by Types , Fiscal Year 2078/79

District	CTC Production (Kg)	Orthodox Production (Kg)	Green Tea Production (Kg)	Other Production (Kg)	Total Production Area (ha)	Production Total (Kg)
Ilam	-	5,476,270	662,859	142,880	7,236	6,282,010
Panchthar	-	38,550	17,090	3,097	675	58,737
Dhankuta	-	31,517	11,433	5,000	383	47,950
Kaski	-	7,000	100	-	74	7,100
Lamjung	-	600	20	-	36	620
Terhathum	-	6,500	13,480	320	355	20,300
TapleJung	-	150	460	-	133	610
Bhojpur	-	2,500	3,000	-	111	5,500
Baglung	-	120	25	-	15	145
Sankhuwasabha	-	312	1,600	-	80	1,912
Nuwakot	-	8,800	14,750	1,250	123	24,800
Solukhumbu	-	696	40	40	12	776
Morang	-	1,110	3,450	1,423	32	5,983
Sindhupalchok	-	6,250	2,500	800	85	9,550
Udayapur	-	91	254	-	318	345
Okhaldhunga	-	-	-	-	12	-
Khotang	-	-	-	-	30	-
Chitwan	-	-	-	-	1	-
Myagdi	-	-	-	-	2	-
Sindhuli	-	-	-	-	41	-
Parbat	-	-	-	-	1	-
Kavrepalanchok	-	-	-	-	5	-
Gorkha	-	-	-	-	2	-
Dolakha	-	80	-	-	21	80
Lalitpur	-	-	1,350	1,070	32	2,420
Ramechhap	-	650	400	80	64	1,130
Pyuthan	-	15	-	-	4	15
Arghakhanchi	-	10	-	-	4	10
Kalikot	-	-	-	-	10	-
Jhapa	18,902,800	1,006,650	-	-	10,340	19,909,500
Total Nepal	18,902,800	6,587,871	732,811	155,960	20,237	26,379,493

मौरीपालन

Bee Keeping and Honey Production Status

Year	Bee Hives (No.)	Production (Mt.)
2010/11	140,850	1,365
2011/12	156,000	1,500
2012/13	169,000	1,625
2013/14	170,000	1,650
2014/15	225,000	3,000
2015/16	232,000	3,500
2016/17	240,000	3,950
2017/18	242,000	3,980
2018/19	242,500	3,990
2019/20	248,037	3,997
2020/ 21	249,680	4,062
2021/ 22	248,995	5,168

अनुसूची २ प्रादेशिक तथ्यांक

प्रधानबाली उत्पादन

Production of Major Cereal Crops by Province, Fiscal Year 2078/79 Quantity in Metric Tonnes							
Province	Paddy	Maize	Wheat	Millet	Barley	Buckwheat	Total
Koshi	1,263,714	920,447	147,331	98,400	1,904	5,458	2,437,254
Madhesh	1,389,205	190,816	628,909	1,669	170	-	2,210,989
Bagmati	506,789	696,409	173,472	67,628	2,564	4,893	1,450,742
Gandaki	406,336	454,265	99,038	110,151	1,702	3,123	1,074,614
Lumbini	999,522	458,376	533,072	13,711	3,676	1,749	2,010,107
Karnali	125,146	250,151	187,355	24,677	11,827	3,355	602,510
Sudurpashchim	439,913	135,933	375,390	23,226	10,314	712	985,487
Nepal	5,130,625	3,106,397	2,144,568	339,462	32,156	19,290	10,772,498

धान उत्पादन

Districts	Area (ha)	Production (mt)	Yield (Mt/ha)
Taplejung	6,772	20,451	3.02
Sankhuwashava	11,998	33,401	2.78
Solukhumbu	1,276	3,485	2.73
Panchthar	7,852	22,769	2.90
Illam	11,999	41,750	3.48
Terhathum	7,782	21,676	2.79
Dhankuta	6,362	24,626	3.87
Bhojpur	14,570	37,303	2.56
Khotang	12,267	32,017	2.61
Okhaldhunga	4,021	10,008	2.49
Udayapur	14,233	55,170	3.88
Jhapa	92,915	406,738	4.38
Morang	87,746	354,000	4.03
Sunsari	53,392	200,320	3.75
Koshi Province Total	333,185	1,263,714	3.79
Saptari	50,864	172,195	3.39
Siraha	48,885	164,931	3.37

Districts	Area (ha)	Production (mt)	Yield (Mt/ha)
Dhanusha	55,806	179,000	3.21
Mahottari	39,436	148,086	3.76
Sarlahi	45,964	159,263	3.46
Rautahat	40,529	129,765	3.20
Bara	55,198	214,553	3.89
Parsa	45,216	221,411	4.90
Madesh Province Total	381,898	1,389,205	3.64
Dolakha	2,872	7,094	2.47
Sindhupalchok	11,862	38,878	3.28
Rasuwa	1,245	3,525	2.83
Ramechhap	8,709	19,207	2.21
Sindhuli	14,161	54,526	3.85
Kavre	10,861	38,004	3.50
Bhaktapur	3,939	20,169	5.12
Lalitpur	4,169	18,552	4.45
Kathmandu	5,955	26,499	4.45
Nuwakot	17,868	75,235	4.21
Dhading	13,632	55,038	4.04
Makwanpur	12,067	45,520	3.77
Chitwan	27,403	104,544	3.82
Bagmati Province Total	134,743	506,789	3.77
Manang	-	-	-
Mustang	-	-	-
Gorkha	12,586	48,250	3.83
Lamjung	14,598	46,481	3.18
Tanahu	11,007	43,962	3.99
Kaski	20,055	59,531	2.97
Parbat	8,384	33,158	3.95
Syangja	16,305	62,103	3.81
Myagdi	3,884	13,357	3.44
Baglung	5,893	20,307	3.45
Nawalparasi east	19,516	79,187	4.06
Gandaki Province Total	112,227	406,336	3.62
Palpa	7,775	29,621	3.81
Gulmi	8,190	24,924	3.04
Arghakhanchi	7,164	21,942	3.06
Nawalparasi west	19,639	72,472	3.69
Rupandehi	63,873	249,151	3.90
Kapilbastu	66,261	211,484	3.19
Dang	35,114	129,903	3.70
Banke	33,896	78,316	2.31
Bardiya	49,557	146,971	2.97
Rukum east	1,720	4,523	2.63
Pyuthan	6,029	18,597	3.08

Districts	Area (ha)	Production (mt)	Yield (Mt/ha)
Rolpa	4,407	11,617	2.64
Lumbini Province Total	303,626	999,522	3.29
Dolpa	198	348	1.76
Mugu	903	998	1.10
Humla	567	852	1.50
Jumla	2,821	4,324	1.53
Kalikot	2,454	5,464	2.23
Rukum west	1,755	4,598	2.62
Salyan	6,758	24,238	3.59
Jajarkot	2,651	9,296	3.51
Dailekh	7,987	24,125	3.02
Surkhet	12,818	50,903	3.97
Karnali Province Total	38,912	125,146	3.22
Bajura	4,150	10,832	2.61
Bajhang	6,367	16,553	2.60
Darchula	3,494	9,433	2.70
Achham	15,003	31,887	2.13
Doti	9,633	22,406	2.33
Baitadi	7,219	16,676	2.31
Dadeldhura	5,799	17,803	3.07
Kailali	72,377	181,859	2.51
Kanchanpur	48,745	132,465	2.72
Sudurpaschim Province Total	172,786	439,913	2.56
Nepal Total	1,477,378	5,130,625	3.47

मकै र गहुँ उत्पादन

Maize and Wheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)						
Area in Hectare (Ha), Production in Metric Tonnes (Mt), Yield in Mt/Ha						
Province	Maize			Wheat		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Taplejung	11,198	38,312	3.42	1,537	2,875	1.87
Sankhuwashava	12,458	33,146	2.66	715	1,650	2.31
Solukhumbu	13,770	39,048	2.84	2,665	5,306	1.99
Panchthar	18,683	42,971	2.30	3,902	6,476	1.66
Illam	33,915	131,700	3.88	4,580	11,679	2.55
Terhathum	12,897	38,756	3.01	2,399	4,796	2.00
Dhankuta	13,467	45,114	3.35	1,302	2,733	2.10
Bhojpur	36,898	97,555	2.64	414	745	1.80
Khotang	35,845	98,079	2.74	3,530	6,531	1.85
Okhaldhunga	12,400	39,680	3.20	2,145	3,330	1.55
Udayapur	17,836	55,239	3.10	5,130	12,825	2.50
Jhapa	41,059	162,613	3.96	5,000	13,505	2.70
Morang	18,552	68,801	3.71	11,755	33,687	2.87
Sunsari	9,034	29,432	3.26	12,127	41,195	3.40
Koshi Province Total	288,012	920,447	3.20	57,201	147,331	2.58
Saptari	6,589	23,211	3.52	15,017	54,351	3.62

Maize and Wheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)						
Area in Hectare (Ha), Production in Metric Tonnes (Mt), Yield in Mt/Ha						
Province	Maize			Wheat		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Siraha	3,755	14,007	3.73	11,794	41,468	3.52
Dhanusha	3,476	11,343	3.26	37,788	126,387	3.34
Mahottari	9,754	29,783	3.05	29,379	95,874	3.26
Sarlahi	10,205	35,831	3.51	22,984	77,128	3.36
Rautahat	3,513	12,821	3.65	15,991	52,888	3.31
Bara	11,940	46,653	3.91	27,103	94,650	3.49
Parsa	4,189	17,166	4.10	23,008	86,163	3.74
Madesh Province Total	53,422	190,816	3.57	183,064	628,909	3.44
Dolakha	6,171	22,155	3.59	4,246	7,515	1.77
Sindhupalchok	26,190	75,713	2.89	6,904	8,723	1.26
Rasuwa	2,524	6,310	2.50	761	1,232	1.62
Ramechhap	22,367	68,286	3.05	3,674	8,560	2.33
Sindhuli	27,556	85,601	3.11	6,354	14,890	2.34
Kavre	26,010	88,550	3.40	8,860	28,700	3.24
Bhaktapur	1,900	7,750	4.08	3,150	12,409	3.94
Lalitpur	8,573	33,656	3.93	3,485	11,858	3.40
Kathmandu	6,897	29,748	4.31	3,200	11,174	3.49
Nuwakot	16,206	49,408	3.05	4,495	16,044	3.57
Dhading	19,776	45,785	2.32	4,748	15,496	3.26
Makwanpur	24,113	78,209	3.24	4,128	13,622	3.30
Chitwan	28,055	105,239	3.75	5,151	23,248	4.51
Bagmati Province Total	216,338	696,409	3.22	59,156	173,472	2.93
Manang	177	351	1.98	213	500	2.35
Mustang	67	99	1.48	84	142	1.69
Gorkha	18,935	46,400	2.45	3,910	9,235	2.36
Lamjung	19,255	48,166	2.50	368	962	2.61
Tanahu	22,316	74,574	3.34	1,643	4,119	2.51
Kaski	13,583	39,229	2.97	6,820	17,201	2.52
Parbat	13,700	35,500	2.59	2,600	6,350	2.44
Syangja	28,945	97,930	3.38	5,560	16,008	2.88
Myagdi	9,435	32,200	3.41	2,530	6,272	2.48
Baglung	18,850	64,260	3.41	6,900	17,319	2.51
Nawalparasi east	5,101	15,556	3.05	7,605	20,930	2.75
Gandaki Province Total	150,364	454,265	3.02	38,233	99,038	2.59
Palpa	21,643	55,779	2.58	5,786	13,572	2.35
Gulmi	22,445	68,269	3.04	6,517	19,386	2.97
Arghakhanchi	16,955	54,975	3.24	7,340	19,955	2.72
Nawalparasi west	4,466	15,419	3.45	7,638	22,303	2.92
Rupandehi	2,751	10,752	3.91	26,118	103,167	3.95
Kapilbastu	1,334	4,451	3.34	26,292	98,184	3.73
Dang	24,900	77,847	3.13	12,690	39,694	3.13
Banke	19,545	62,192	3.18	23,500	79,000	3.36
Bardiya	5,350	20,008	3.74	23,500	79,500	3.38
Rukum east	5,037	14,559	2.89	3,273	8,952	2.74
Pyuthan	12,158	35,626	2.93	8,690	24,959	2.87
Rolpa	12,335	38,500	3.12	8,596	24,400	2.84
Lumbini Province Total	148,920	458,376	3.08	159,940	533,072	3.33
Dolpa	2,204	2,798	1.27	2,805	4,010	1.43

Maize and Wheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)						
Area in Hectare (Ha), Production in Metric Tonnes (Mt), Yield in Mt/Ha						
Province	Maize			Wheat		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Mugu	1,120	2,350	2.10	1,795	1,870	1.04
Humla	219	252	1.15	1,172	1,526	1.30
Jumla	4,200	6,720	1.60	2,355	5,290	2.25
Kalikot	3,036	8,535	2.81	5,508	8,567	1.56
Rukum west	8,350	31,954	3.83	9,385	22,247	2.37
Salyan	19,335	60,256	3.12	13,217	41,610	3.15
Jajarkot	10,500	34,650	3.30	10,432	26,080	2.50
Dailekh	18,680	55,880	2.99	13,710	33,801	2.47
Surkhet	13,252	46,756	3.53	12,191	42,354	3.47
Karnali Province Total	80,896	250,151	3.09	72,570	187,355	2.58
Bajura	3,293	4,850	1.47	10,450	15,675	1.50
Bajhang	4,050	6,599	1.63	10,927	21,944	2.01
Darchula	5,530	15,401	2.78	5,962	9,658	1.62
Achham	6,688	20,714	3.10	14,730	24,676	1.68
Doti	3,998	12,038	3.01	14,302	28,162	1.97
Baitadi	10,864	32,078	2.95	15,400	24,122	1.57
Dadeldhura	3,810	11,430	3.00	8,744	23,905	2.73
Kailali	6,130	21,289	3.47	34,944	125,252	3.58
Kanchanpur	3,250	11,534	3.55	31,355	101,995	3.25
Sudurpaschim Province Total	47,613	135,933	2.85	146,814	375,390	2.56
N e p a l	985,565	3,106,397	3.15	716,978	2,144,568	2.99

कोदो, फापर र जौ उत्पादन

Millet-Barley-Buckwheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), Yield in Mt/Ha									
Province	Millet			Buckwheat			Barley		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Taplejung	2,987	4,242	1.42	131	174	1.32	269	405	1.51
Sankhuwashava	6,664	8,664	1.30	18	23	1.26	12	16	1.34
Solukhumbu	2,105	2,830	1.34	339	358	1.05	162	193	1.19
Panchthar	3,738	6,217	1.66	57	61	1.07	299	431	1.44
Illam	1,600	2,525	1.58	25	41	1.64	49	59	1.20
Terhathum	2,505	2,956	1.18	27	27	1.00	64	85	1.33
Dhankuta	7,230	8,759	1.21	5	8	1.79	-	-	-
Bhojpur	5,284	6,657	1.26	36	39	1.08	10	15	1.50
Khotang	22,315	31,308	1.40	622	734	1.18	341	522	1.53
Okhaldhunga	8,251	15,378	1.86	105	111	1.06	75	107	1.43
Udayapur	2,768	5,147	1.86	21	23	1.07	29	43	1.48
Jhapa	1,000	1,300	1.30	1,850	3,224	1.74	4	7	1.75
Morang	1,531	1,833	1.20	245	255	1.04	-	-	-
Sunsari	505	585	1.16	299	380	1.27	14	22	1.57
Koshi Total	68,483	98,400	1.44	3,780	5,458	1.44	1,327	1,904	1.43
Saptari	183	231	1.26	-	-	-	-	-	-
Siraha	440	458	1.04	-	-	-	-	-	-
Dhanusha	176	180	1.02	-	-	-	1	2	1.50
Mahottari	-	-	-	-	-	-	8	9	1.18
Sarlahi	709	638	0.90	-	-	-	260	290	1.12

Millet-Barley-Buckwheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), Yield in Mt/Ha									
Province	Millet			Buckwheat			Barley		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Rautahat	71	74	1.04	-	-	-	3	5	1.57
Bara	76	88	1.16	-	-	-	38	41	1.08
Parsa	-	-	-	-	-	-	29	42	1.46
Madesh Total	1,656	1,669	1.01	-	-	-	141	170	1.20
Dolakha	3,659	4,854	1.33	1,057	1,160	1.10	136	165	1.21
Sindhupalchok	17,350	18,500	1.07	226	206	0.91	172	205	1.19
Rasuwa	898	1,032	1.15	21	19	0.90	243	335	1.38
Ramechhap	4,989	5,690	1.14	20	20	0.96	63	85	1.35
Sindhuli	11,700	11,089	0.95	644	651	1.01	41	65	1.59
Kavre	3,505	4,530	1.29	548	597	1.09	378	658	1.74
Bhaktapur	110	117	1.06	4	5	1.03	17	29	1.71
Lalitpur	600	804	1.34	57	58	1.03	38	55	1.45
Kathmandu	770	1,300	1.69	7	7	0.98	2	4	1.51
Nuwakot	5,110	7,234	1.42	219	231	1.05	155	198	1.28
Dhading	6,940	7,445	1.07	114	119	1.04	301	385	1.28
Makwanpur	2,650	3,340	1.26	394	427	1.08	265	352	1.33
Chitwan	1,478	1,693	1.15	1,300	1,393	1.07	15	28	1.87
Bagmati Total	59,759	67,628	1.18	4,610	4,893	1.18	1,826	2,564	1.18
Manang	-	-	-	361	610	1.88	111	175	1.58
Mustang	-	-	-	568	805	1.42	255	495	1.94
Gorkha	12,180	14,820	1.22	332	472	1.42	110	141	1.28
Lamjung	7,793	9,473	1.22	19	18	0.95	16	28	1.75
Tanahu	6,729	7,700	1.14	217	219	1.01	5	6	1.13
Kaski	13,604	21,060	1.55	15	17	1.19	8	8	1.00
Parbat	8,592	9,560	1.11	193	254	1.32	80	105	1.31
Syangja	16,501	20,346	1.23	273	294	1.08	6	6	1.00
Myagdi	2,958	3,652	1.23	178	197	1.11	275	395	1.44
Baglung	18,456	23,247	1.26	98	140	1.43	90	120	1.33
Nawalparasi East	259	292	1.13	99	98	0.99	205	223	1.09
Gandaki Total	87,072	110,151	1.27	2,352	3,123	1.33	1,161	1,702	1.47
Palpa	2,684	3,762	1.40	438	403	0.92	24.0	24.2	1.01
Gulmi	2,927	3,817	1.30	275	513	1.87	426	353	0.83
Arghakhanchi	511	577	1.13	350	450	1.28	375	388	1.03
Nawalparasi west	228	238	1.04	6	7	1.28	5	6	1.23
Rupandehi	46	53	1.14	-	-	-	74	145	1.96
Kapilbastu	-	-	-	18	17		177	330	1.87
Dang	14	15	1.06	57	63	1.11	23	28	1.23
Banke	-	-	-	-	-	-	8	11	1.37
Bardiya	-	-	-	-	-	-	8	12	1.50
Rukum east	641	833	1.30	163	187	1.15	962	967	1.01
Pyuthan	2,205	2,918	1.32	11	14	1.27	736	787	1.07
Rolpa	1,126	1,498	1.33	102	95	0.93	620	625	1.01
Lumbini Total	10,383	13,711	1.32	1,419	1,749	1.23	3,437	3,676	1.07
Dolpa	280	310	1.11	986	858	0.87	334	345	1.03
Mugu	4,264	4,996	1.17	677	637	0.94	994	1,205	1.21
Humla	1,308	1,607	1.23	911	960	1.05	642	811	1.26

Millet-Barley-Buckwheat by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), Yield in Mt/Ha									
Province	Millet			Buckwheat			Barley		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Jumla	3,737	5,191	1.39	243	285	1.17	3,003	4,615	1.54
Kalikot	1,241	1,662	1.34	139	159	1.15	647	772	1.19
Rukum west	466	633	1.36	165	206	1.25	480	702	1.46
Salyan	1,231	1,314	1.07	74	89	1.19	749	1,275	1.70
Jajarkot	1,833	2,387	1.30	35	44	1.25	595	784	1.32
Dailekh	2,760	3,080	1.12	32	32	1.01	185	212	1.15
Surkhet	2,995	3,497	1.17	56	85	1.52	630	1,105	1.75
Karnali Total	20,115	24,677	1.23	3,318	3,355	1.01	8,259	11,827	1.43
Bajura	5,870	5,907	1.01	255	267	1.05	1,470	1,970	1.34
Bajhang	2,761	3,525	1.28	105	143	1.36	2,354	4,102	1.74
Darchula	1,263	1,589	1.26	109	113	1.04	1,087	1,598	1.47
Achham	3,857	4,912	1.27	83	76	0.92	412	455	1.10
Doti	4,570	5,833	1.28	14	14	0.96	240	321	1.34
Baitadi	354	408	1.15	17	20	1.18	671	812	1.21
Dadeldhura	572	647	1.13	34	45	1.32	205	355	1.73
Kailali	356	404	1.13	27	34	1.26	410	469	1.14
Kanchanpur	-	-	-	-	-	-	133	232	1.74
Sudurpaschi Total	19,603	23,226	1.18	644	712	1.10	6,982	10,314	1.48
N e p a l	267,071	339,462	1.27	16,123	19,290	1.20	23,134	32,156	1.39

नगदेवाली

Major Cash Crops by Provinces, Fiscal year 2078/79									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), and Yield in Mt/Ha									
Province	Oilseed			Sugarcane			Potato		
	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield	Area	Production	Yield
Koshi	46,704	53,850	1.15	5,569	322,156	57.85	58,813	1,010,202	17.18
Madhesh	65,149	70,244	1.08	42,696	2,093,884	49.04	27,648	446,390	16.15
Bagmati	29,384	32,014	1.09	55	2,335	46.00	35,159	701,188	19.94
Gandaki	9,666	10,012	1.04	272	12,251	45.01	20,263	340,633	16.81
Lumbini	65,327	71,852	1.10	7,633	371,150	48.62	25,900	412,164	15.91
Karnali	14,343	15,929	1.11	5	34	6.80	13,919	237,598	17.07
Sudurpashchim	30,073	33,443	1.11	6,337	357,824	56.47	16,554	262,655	15.87
Nepal	260,645	287,344	1.10	62,567	3,159,634	50.50	198,256	3,410,829	17.20

Cash Crops by Districts, Fiscal Year 2078/79									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), and Yield in Mt/Ha									
District	Oilseed			Sugarcane			Potato		
	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield
Taplejung	450	542	1.21	-	-	-	3,264	59,485	18.22
Sankhuwasabha	491	439	0.89	83	913	11.00	2,695	39,131	14.52
Solukhumbu	192	128	0.67	-	-	-	5,643	99,755	17.68
Panchthar	949	997	1.05	2	18	9.00	2,510	45,582	18.16
Illam	801	849	1.06	14	42	3.00	5,995	108,629	18.12
Terhathum	507	409	0.81	-	-	-	3,029	51,705	17.07
Dhankuta	688	668	0.97	50	985	19.70	2,120	41,666	19.65

Cash Crops by Districts, Fiscal Year 2078/79									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), and Yield in Mt/Ha									
District	Oilseed			Sugarcane			Potato		
	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield
Bhojpur	351	322	0.92	10	110	11.00	2,773	50,469	18.20
Khotang	1,060	975	0.92	-	-	-	2,913	45,443	15.60
Okhaldhunga	501	316	0.63	4	37	9.25	2,944	43,571	14.80
Udayapur	5,131	4,282	0.83	-	-	-	2,015	31,051	15.41
Jhapa	8,606	10,315	1.20	165	4,455	27.00	13,780	218,413	15.85
Morang	15,202	17,408	1.15	1,830	106,323	58.10	6,042	121,442	20.10
Sunsari	11,777	16,200	1.38	3,411	209,273	58.87	3,090	53,859	17.43
Koshi Total	46,704	53,850	1.15	5,569	322,156	57.85	58,813	1,010,202	17.18
Saptari	6,775	7,248	1.07	201	8,062	40.11	4,213	67,828	16.10
Siraha	8,053	8,170	1.01	3,500	166,250	47.50	3,190	50,473	15.82
Dhanusha	5,132	5,301	1.03	3,600	163,000	45.28	2,631	42,118	16.01
Mahottari	5,645	5,809	1.03	5,600	274,987	49.10	2,650	42,400	16.00
Sarlahi	14,150	16,883	1.19	15,673	795,345	50.75	2,539	39,731	15.65
Rautahat	9,751	10,298	1.06	6,942	343,199	49.44	2,797	48,955	17.50
Bara	6,033	6,160	1.02	4,230	192,000	45.39	6,420	102,720	16.00
Parsa	9,611	10,375	1.08	2,950	151,040	51.20	3,208	52,165	16.26
Madhesh Total	65,149	70,244	1.08	42,696	2,093,884	49.04	27,648	446,390	16.15
Dolakha	349	296	0.85				3,079	55,948	18.17
Sindhupalchok	453	421	0.93				3,415	58,055	17.00
Rasuwa	467	463	0.99				2,595	45,387	17.49
Ramechhap	1,328	1,435	1.08				3,378	49,924	14.78
Sindhuli	5,484	5,134	0.94				2,353	42,166	17.92
Kavre	467	474	1.02				8,909	194,766	21.86
Bhaktapur	531	528	0.99				1,085	26,583	24.50
Lalitpur	2,881	3,071	1.07				1,145	23,816	20.80
Kathmandu	540	605	1.12				2,546	63,650	25.00
Nuwakot	746	854	1.14				4,453	81,263	18.25
Dhading	279	225	0.81	5	230	46.00	1,800	35,100	19.50
Makwanpur	2,039	2,256	1.11				4,935	105,214	21.32
Chitwan	13,825	16,252	1.18	50	2,105	42.10	1,960	33,320	17.00
Bagmati Total	29,384	32,014	1.09	55	2,335	46.00	35,159	701,188	19.94
Manang	5	4	0.80				745	14,975	20.10
Mustang	27	25	0.91				320	5,792	18.10
Gorkha	565	449	0.80				2,550	51,255	20.10
Lamjung	1,207	1,154	0.96				1,975	38,503	19.49
Tanahu	594	619	1.04	20	829	41.04	1,856	29,882	16.10
Kaski	560	424	0.76	7	269	38.43	1,752	24,700	14.10
Parbat	380	358	0.94				1,340	18,790	14.02
Syangja	330	269	0.82				1,945	32,093	16.50
Myagdi	334	342	1.02				1,545	23,793	15.40
Baglung	975	975	1.00	12	468	39.00	3,120	50,700	16.25
Nawalparasi east	4,691	5,394	1.15	233	10,685	45.86	3,115	50,152	16.10
Gandaki Total	9,666	10,012	1.04	272	12,251	45.01	20,263	340,633	16.81
Palpa	1,170	1,199	1.02	32	432	13.50	798	12,050	15.10
Gulmi	734	723	0.98	132	4,884	37.00	835	14,183	16.99
Arghakhanchi	1,522	1,535	1.01	5	235	47.00	791	12,656	16.00

Cash Crops by Districts, Fiscal Year 2078/79									
Area in Hectare(Ha), Production in Metric Tonnes(Mt), and Yield in Mt/Ha									
District	Oilseed			Sugarcane			Potato		
	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield	Area	Prod.	Yield
Nawalparasi west	4,629	4,918	1.06	3,255	153,945	47.30	1,604	22,456	12.95
Rupandehi	7,381	7,554	1.02	370	16,450	44.46	2,345	34,354	14.65
Kapilbastu	3,865	4,509	1.17	3,540	185,880	52.51	2,586	38,810	15.01
Dang	19,628	23,030	1.17	-	-	-	2,475	39,600	16.00
Banke	7,798	8,748	1.12	60	2,340	39.00	3,000	50,700	16.90
Bardiya	16,816	17,753	1.06	220	6,820	31.00	4,255	69,782	16.40
Rukum east	375	391	1.04	5	235	47.00	4,246	70,051	16.50
Pyuthan	998	1,107	1.11	12	420	35.00	1,615	25,275	15.65
Rolpa	414	388	0.94	2	58	29.00	1,350	22,248	16.48
Lumbini Total	65,327	71,852	1.10	7,633	371,150	48.62	25,900	412,164	15.91
Dolpa	12	12	1.04				745	14,230	19.10
Mugu	54	46	0.86				710	12,780	18.00
Humla	117	121	1.03				856	15,669	18.31
Jumla	145	144	0.99				2,300	43,227	18.79
Kalikot	273	262	0.96				1,245	21,451	17.23
Rukum west	522	491	0.94				414	6,405	15.47
Salyan	2,935	3,232	1.10	5	34	6.80	1,780	32,458	18.23
Jajarkot	668	643	0.96				1,630	24,939	15.30
Dailekh	1,160	1,424	1.23				1,989	34,940	17.57
Surkhet	8,458	9,555	1.13				2,250	31,500	14.00
karnali Total	14,343	15,929	1.11	5	34	6.80	13,919	237,598	17.07
Bajura	224	142	0.63	10	170	17.00	1,655	24,991	15.10
Bajhang	154	184	1.20				1,545	22,866	14.80
Darchula	126	104	0.82	52	1,601	30.79	985	10,789	10.95
Achham	620	636	1.03	2	70	45.00	1,012	14,674	14.50
Doti	830	830	1.00	14	565	40.36	1,948	27,856	14.30
Baitadi	162	173	1.07	260	4,160	16.00	1,245	20,480	16.45
Dadeldhura	535	601	1.12				1,440	25,286	17.56
Kailali	18,296	20,399	1.11	234	9,970	42.61	4,859	85,033	17.50
Kanchanpur	9,127	10,370	1.14	5,765	341,288	59.20	1,865	30,679	16.45
Sudurpashchim Total	30,073	33,443	1.11	6,337	357,824	56.47	16,554	262,655	15.87
Nepal	260,645	287,344	1.10	62,567	3,159,634	50.50	198,256	3,410,829	17.20

पशुपालन

Livestock Population by Dstricts ,Fiscal Year 2078/79 (2021/22)							Unit: Number	
District	CATTLE	BUFFALOES	SHEEP	GOAT	PIGS	FOWL	DUCK	
Bhojpur	92,627	53,971	6,141	103,605	45,539	311,277	2,050	
Dhankuta	95,229	18,899	571	193,442	30,776	567,907	3,384	
Ilam	159,110	23,561	132	166,747	29,935	506,024	979	
Jhapa	282,732	78,908	41	335,670	69,730	1,267,916	18,763	
Khotang	87,692	59,562	5,910	140,391	46,018	350,459	3,210	
Morang	445,191	111,403	423	399,215	56,307	1,446,312	57,363	
Okhaldhunga	58,718	49,887	7,509	153,420	60,318	290,419	425	
Panchthar	103,816	41,107	1,224	131,554	43,782	358,060	757	
Sankhuwasabha	97,007	42,334	12,462	169,105	34,379	418,787	590	
Solukhumbu	47,254	42,278	8,375	92,561	23,582	236,189	929	
Sunsari	317,662	167,955	2,773	287,395	57,147	1,054,005	19,720	

Livestock Population by Dstricts ,Fiscal Year 2078/79 (2021/22)							Unit: Number
District	CATTLE	BUFFALOES	SHEEP	GOAT	PIGS	FOWL	DUCK
Taplejung	53,985	17,562	5,199	90,144	26,854	234,587	1,099
Terhathum	66,075	23,227	5,058	128,780	29,862	220,443	2,114
Udayapur	131,687	107,991	764	307,681	53,540	696,908	14,048
Subtotal koshi	2,038,784	838,646	56,582	2,699,709	607,770	7,959,295	125,431
Bara	171,992	175,637	275	310,701	23,042	578,423	12,677
Dhanusha	164,925	73,918	492	254,335	6,477	913,612	48,109
Mahottari	141,646	78,209	624	218,595	14,113	654,939	7,896
Parsa	94,659	59,512	178	129,186	9,690	932,113	8,127
Rautahat	142,255	87,354	-	230,958	9,407	325,768	9,884
Saptari	279,775	202,710	2,319	221,841	24,528	1,136,773	25,839
Sarlahi	234,669	99,797	1,030	258,188	9,760	532,197	10,623
Siraha	108,082	98,790	1,070	145,512	6,314	926,262	12,213
Sub Total Madhesh	1,338,003	875,927	5,988	1,769,317	103,330	6,000,088	135,368
Bhaktapur	29,885	9,203	1,023	44,660	15,934	2,288,224	7,254
Chitwan	103,132	77,896	3,087	256,993	15,454	16,722,623	28,615
Dhading	135,057	96,962	9,512	193,815	17,086	2,213,624	2,099
Dolakha	76,923	56,608	11,133	188,319	8,775	502,341	824
Kathmandu	52,470	39,333	1,190	46,394	34,358	2,664,366	21,334
Kabhrepalanchok	150,554	149,683	3,719	315,688	12,074	2,458,908	4,770
Lalitpur	23,755	59,339	2,400	76,735	10,181	1,404,979	17,394
Makwanpur	110,981	111,084	2,857	305,819	9,888	2,005,828	4,220
Nuwakot	126,771	99,304	14,428	353,859	10,665	806,839	830
Ramechhap	72,027	44,687	2,495	241,402	12,090	294,540	389
Rasuwa	13,828	6,064	26,897	43,507	1,016	98,348	350
Sindhuli	135,966	67,160	465	313,950	11,845	1,083,312	6,562
Sindhupalchok	58,142	64,443	9,808	212,758	8,372	450,521	833
Subtotal bagmati	1,089,492	881,767	89,012	2,593,898	167,740	32,994,453	95,474
Baglung	20,506	80,496	8,786	141,779	11,411	375,288	3,640
Gorkha	60,682	58,950	17,450	309,413	11,892	510,898	2,231
Kaski	41,368	49,705	12,353	177,015	23,961	2,394,101	44,121
Lamjung	18,529	36,401	12,287	139,292	7,123	309,161	48
Manang	1,827	-	2,726	5,858	63	6,853	-
Mustang	5,973	113	4,368	49,839	33	9,774	102
Myagdi	28,883	23,200	25,576	110,601	2,241	203,278	1,450
Nawalparasi east	70,577	59,157	2,177	132,280	24,827	858,172	43,000
Parbat	14,888	29,035	2,805	57,994	7,602	286,317	4,793
Syangja	23,638	95,621	2,157	274,313	24,030	462,934	-
Tanahun	48,809	52,788	669	449,853	56,262	570,640	12,694
Subtotal Gandaki	335,680	485,466	91,355	1,848,238	169,444	5,987,416	112,079
Arghakhanchi	37,526	90,178	1,100	140,835	2,685	475,258	2,286
Banke	211,244	194,484	9,970	328,963	72,314	1,104,334	2,544
Bardiya	116,599	130,955	11,574	216,380	36,609	469,458	2,441
Dang	135,242	145,283	32,530	321,382	88,053	2,894,916	15,723
Gulmi	42,390	48,277	6,099	158,680	10,952	245,804	878
Kapilbastu	156,096	148,732	12,215	280,011	22,676	638,153	6,371
Nawalparasiwest	75,036	64,859	2,939	101,069	37,969	528,715	35,433
Palpa	72,454	92,664	2,652	229,771	26,963	728,411	4,379
Pyuthan	71,531	75,900	13,217	192,053	10,515	312,250	1,116
Rolpa	98,440	55,940	13,451	214,633	34,901	480,545	563
Rukum east	17,037	17,827	21,512	66,012	9,814	124,124	609
Rupandehi	97,446	164,330	4,294	252,660	16,586	1,311,453	28,835

Livestock Population by Dstricts ,Fiscal Year 2078/79 (2021/22)							Unit: Number
District	CATTLE	BUFFALOES	SHEEP	GOAT	PIGS	FOWL	DUCK
Subtotal lumbini	1,131,041	1,229,429	131,555	2,502,449	370,039	9,313,421	101,178
Dailekh	81,383	57,055	15,775	247,394	11,250	155,806	1,250
Dolpa	22,366	3,285	36,256	55,413	101	40,826	95
Humla	16,696	2,815	28,969	76,933	110	14,861	161
Jajarkot	38,911	32,344	24,740	124,573	2,574	146,548	724
Jumla	65,049	3,556	76,583	46,831	303	64,918	5,164
Kalikot	24,697	28,471	33,888	88,697	1,526	60,820	1,565
Mugu	38,093	13,719	39,795	49,988	73	12,093	343
Rukum west	26,532	51,548	26,461	173,077	3,110	389,083	3,608
Salyan	118,447	70,243	14,807	330,644	11,653	412,522	2,946
Surkhet	53,763	39,816	6,003	350,855	11,622	336,096	6,697
Subtotal karnali	485,936	302,852	303,277	1,544,405	42,322	1,633,575	22,553
Achham	43,381	35,928	3,186	117,813	364	84,016	316
Baitadi	122,316	50,930	535	132,341	608	28,418	237
Bajhang	119,752	31,497	26,574	84,998	1,890	47,724	413
Bajura	83,233	22,339	19,763	80,015	1,482	52,711	440
Dadeldhura	88,970	22,006	445	144,694	1,154	63,889	207
Darchula	66,227	30,945	22,966	70,215	510	35,973	225
Doti	107,040	48,927	665	122,529	2,283	123,181	178
Kailali	212,009	161,416	14,635	145,469	22,655	1,483,613	7,587
Kanchanpur	151,332	114,859	4,666	134,614	13,034	995,344	4,258
Sub Total Sudurpaschim	994,259	518,846	93,435	1,032,688	43,979	2,914,868	13,861
Nepal	7,413,197	5,132,931	771,205	13,990,703	1,504,624	66,803,117	605,944

दुध उत्पादन

Milking Population and its Production(Mt) by District , Fiscal Year 2078/79

District	MILKING COWS NO.	MILKING BUFFALOES NO.	COW MILK	BUFFALOES MILK	MILK PRODUCED
Bhojpur	15,006	17,001	8,543	9,751	18,294
Dhankuta	14,951	5,896	10,117	3,957	14,074
Ilam	23,707	7,634	26,483	5,948	32,431
Jhapa	56,405	26,920	62,578	23,743	86,320
Khotang	13,680	16,916	7,716	9,978	17,693
Morang	78,354	36,589	87,290	32,623	119,913
Okhaldhunga	8,396	14,113	4,890	9,452	14,342
Panchthar	15,248	12,168	10,050	8,560	18,611
Sankhuwasabha	15,133	11,515	9,160	7,443	16,603
Solukhumbu	7,372	11,288	4,449	6,897	11,346
Sunsari	54,002	58,136	62,917	54,433	117,350
Taplejung	7,207	5,005	4,025	2,925	6,950
Terhathum	9,218	7,897	6,103	5,420	11,523
Udayapur	20,675	33,261	16,861	24,252	41,113
Subtotal koshi	339,352	264,339	321,181	205,382	526,563
Bara	25,455	54,432	24,445	50,748	75,193
Dhanusha	24,656	23,240	22,476	20,876	43,352
Mahottari	20,893	24,494	18,071	21,873	39,945
Parsa	13,962	19,475	14,443	18,689	33,132
Rautahat	20,698	27,392	15,741	25,674	41,415
Saptari	40,567	64,004	35,271	61,770	97,042

District	MILKING COWS NO.	MILKING BUFFALOES NO.	COW MILK	BUFFALOES MILK	MILK PRODUCED
Sarlahi	34,731	32,079	30,042	29,775	59,817
Siraha	15,077	30,379	11,102	28,507	39,609
Subtotal madhesh	196,040	275,497	171,592	257,912	429,504
Bhaktapur	5,379	3,304	8,678	3,178	11,856
Chitwan	19,853	28,992	31,328	27,944	59,272
Dhading	20,394	30,720	19,438	25,282	44,720
Dolakha	10,936	18,681	8,662	15,849	24,511
Kathmandu	11,150	15,025	18,348	14,873	33,221
Kabhrepalanchok	27,476	57,043	32,906	57,852	90,758
Lalitpur	4,561	23,440	5,478	28,472	33,950
Makwanpur	20,429	36,102	21,223	30,997	52,220
Nuwakot	20,283	29,891	18,898	24,306	43,204
Ramechhap	10,084	14,255	9,592	11,514	21,106
Rasuwa	2,005	1,686	1,187	1,062	2,249
Sindhuli	20,939	21,458	21,021	17,923	38,944
Sindhupalchok	9,303	20,944	7,294	18,899	26,193
Subtotal bagmati	182,792	301,539	204,053	278,151	482,204
Baglung	4,511	27,691	3,320	26,730	30,051
Gorkha	12,440	20,509	8,860	19,887	28,747
Kaski	11,831	20,930	13,312	24,456	37,768
Lamjung	4,901	14,488	3,662	12,856	16,518
Manang	367	-	168	-	168
Mustang	1,075	32	610	16	626
Myagdi	5,199	6,264	3,077	4,584	7,661
Nawalparasi east	18,421	23,367	20,579	24,266	44,845
Parbat	3,581	10,747	2,797	10,425	13,222
Syangja	5,204	32,107	3,819	30,358	34,177
Tanahun	12,300	18,756	10,175	20,373	30,548
Subtotal gandaki	79,830	174,890	70,380	173,951	244,330
Arghakhanchi	5,741	25,791	4,329	23,719	28,048
Banke	34,665	60,679	32,754	53,033	85,787
Bardiya	18,516	45,179	18,487	38,311	56,797
Dang	22,450	46,781	18,089	39,250	57,339
Gulmi	6,910	14,531	4,775	12,290	17,066
Kapilbastu	24,975	43,876	25,436	39,538	64,974
Nawalparasi west	14,107	21,970	14,880	20,652	35,532
Palpa	11,738	28,818	9,527	26,408	35,935
Pyuthan	11,588	22,087	7,112	17,965	25,077
Rolpa	16,735	15,887	10,231	11,360	21,592
Rukum east	2,590	5,244	1,588	4,417	6,006
Rupandehi	21,048	64,089	25,820	55,723	81,543
Subtotal lumbini	191,063	394,932	173,029	342,667	515,696
Dailekh	12,126	18,318	7,451	12,904	20,355
Dolpa	3,333	1,005	1,645	586	2,230
Humla	2,554	852	1,261	493	1,753
Jajarkot	5,914	9,016	2,920	6,326	9,246
Jumla	8,977	1,047	4,676	640	5,315
Kalikot	3,334	8,513	1,724	4,914	6,637
Mugu	5,523	3,827	2,856	2,339	5,194
Rukum west	3,980	14,536	2,764	10,590	13,354
Salyan	19,307	21,846	13,622	17,031	30,653

District	MILKING COWS NO.	MILKING BUFFALOES NO.	COW MILK	BUFFALOES MILK	MILK PRODUCED
Surkhet	8,602	13,617	6,722	11,294	18,016
Subtotal karnali	73,651	92,577	45,639	67,115	112,754
Achham	7,375	9,556	3,908	7,411	11,319
Baitadi	19,448	15,534	11,886	12,054	23,940
Bajhang	13,292	8,963	7,643	6,319	13,962
Bajura	14,399	6,136	7,537	4,349	11,886
Dadeldhura	15,392	6,187	9,476	4,822	14,298
Darchula	10,199	7,936	4,639	5,035	9,674
Doti	17,447	16,390	10,687	13,310	23,997
Kailali	35,617	54,882	34,589	51,472	86,061
Kanchanpur	27,164	37,469	25,573	34,852	60,426
Subtotal sudurpaschim	160,334	163,053	115,938	139,624	255,563
Nepal	1,223,061	1,666,827	1,101,812	1,464,802	2,566,614

Wool Production by Districts, Fiscal Year 2078/79 (2021/22)

District	SHEEPS NO.	SHEEP WOOL PRODUCED in Kg
Bhojpur	6,141	4,191
Dhankuta	571	386
Ilam	132	86
Jhapa	41	16
Khotang	5,910	4,006
Morang	423	189
Okhaldhunga	7,509	5,342
Panchthar	1,224	854
Sankhuwasabha	12,462	8,972
Solukhumbu	8,375	5,839
Sunsari	2,773	1,175
Taplejung	5,199	3,787
Terhathum	5,058	3,809
Udayapur	764	493
Subtotal koshi	56,582	39,147
Bara	275	115
Dhanusha	492	198
Mahottari	624	260
Parsa	178	71
Rautahat	-	-
Saptari	2,319	957
Sarlahi	1,030	446
Siraha	1,070	474
Subtotal madhesh	5,988	2,521
Bhaktapur	1,023	555
Chitwan	3,087	1,717
Dhading	9,512	6,589
Dolakha	11,133	7,534
Kathmandu	1,190	670
Kabhreplanchok	3,719	2,073
Lalitpur	2,400	1,127
Makwanpur	2,857	1,424
Nuwakot	14,428	12,913
Ramechhap	2,495	1,769

District	SHEEPS NO.	SHEEP WOOL PRODUCED in Kg
Rasuwa	26,897	18,695
Sindhuli	465	292
Sindhupalchok	9,808	7,569
Subtotal bagmati	89,012	62,927
Baglung	8,786	6,365
Gorkha	17,450	13,610
Kaski	12,353	7,176
Lamjung	12,287	7,677
Manang	2,726	2,548
Mustang	4,368	3,890
Myagdi	25,576	20,954
Nawalparasi east	2,177	1,054
Parbat	2,805	2,226
Syangja	2,157	1,578
Tanahun	669	459
Subtotal gandaki	91,355	67,536
Arghakhanchi	1,100	846
Banke	9,970	4,849
Bardiya	11,574	5,287
Dang	32,530	13,842
Gulmi	6,099	4,779
Kapilbastu	12,215	5,569
Nawalparasi west	2,939	1,190
Palpa	2,652	1,738
Pyuthan	13,217	8,836
Rolpa	13,451	10,192
Rukum east	21,512	14,229
Rupandehi	4,294	2,034
Subtotal lumbini	131,555	73,389
Dailekh	15,775	11,232
Dolpa	36,256	30,406
Humla	28,969	24,139
Jajarkot	24,740	19,619
Jumla	76,583	68,984
Kalikot	33,888	28,688
Mugu	39,795	35,177
Rukum west	26,461	19,641
Salyan	14,807	10,471
Surkhet	6,003	4,456
Subtotal karnali	303,277	252,811
Achham	3,186	2,429
Baitadi	535	416
Bajhang	26,574	22,837
Bajura	19,763	16,750
Dadeldhura	445	344
Darchula	22,966	17,604
Doti	665	452
Kailali	14,635	6,223
Kanchanpur	4,666	2,025
Subtotal sudurpaschim	93,435	69,080
Nepal total	771,205	567,412

माछा उत्पादन

Fish Production by Water Surface Area and by Districts, Fiscal Year 2078/79

District	Pond's No.	Water Surface Area (Ha.)	Total Fish Production (MT.)	Yield (Kg./Ha.)
Taplejung	30	0	0	1,250
Sankhuwashava	74	2	3	1,500
Sulukhumbu	45	1	1	955
Panchthar	76	7	7	1,021
Ilam	117	16	17	1,108
Terhathum	70	5	5	1,040
Dhankuta	100	3	4	1,400
Bhojpur	45	1	1	1,286
Khotang	60	5	6	1,151
Okhaldhunga	60	1	1	1,063
Udayapur	400	66	261	3,943
Jhapa	2,295	372	1,822	4,895
Morang	4,803	875	4,805	5,491
Sunsari	2,013	574	3,205	5,584
Koshi subtotal	10,188	1,929	10,140	5,258
Saptari	2,740	1,065	5,815	5,460
Siraha	2,223	886	4,317	4,872
Dhanusha	2,852	1,307	7,985	6,109
Mahottari	2,200	985	4,150	4,213
Sarlahi	1,325	598	3,808	6,368
Rautahat	1,243	590	3,465	5,873
Bara	4,481	1,621	11,675	7,202
Parsa	1,862	580	2,955	5,095
Madhesh subtotal	18,926	7,632	44,170	5,787
Dolkha	15	1	2	1,500
Sindhupalchok	48	6	20	3,250
Rasuwa	27	1	1	1,500
Ramechhap	35	2	5	2,250
Sindhuli	314	16	40	2,469
Kavrepalanchok	120	12	29	2,417
Bhaktapur	55	20	41	2,103
Lalitpur	80	13	27	2,054
Kathmandu	115	17	31	1,835
Nuwakot	155	17	40	2,371
Dhading	216	18	68	3,761
Makawanpur	461	57	270	4,737
Chitawan	2,670	573	3,304	5,766
Bagmati subtotal	4,311	752	3,876	5,153
Manang	-	-	-	
Mustan	-	-	-	
Gorkha	215	20	40	2,000

District	Pond's No.	Water Surface Area (Ha.)	Total Fish Production (MT.)	Yield (Kg./Ha.)
Lamjung	174	16	56	3,639
Tanahu	327	33	81	2,455
Kaski	268	36	108	3,000
Parbat	65	8	20	2,667
Shyanja	190	19	64	3,368
Maygdi	48	4	11	2,750
Baglung	51	7	16	2,286
Nawalparasi east	840	188	940	5,000
Gandaki subtotal	2,178	330	1,336	4,050
Palpa	95	13	42	3,231
Gulmi	135	15	34	2,366
Arghakhanchi	55	6	16	2,877
Nawalparasi west	522	225	1,103	4,902
Rupandehi	4,667	1,310	8,310	6,344
Kapilvastu	1,131	537	2,745	5,112
Dang	1,201	237	807	3,405
Banke	1,362	275	1,132	4,112
Bardiya	1,955	425	1,707	4,019
Rukum east	-	-	-	-
Pyuthan	92	7	19	2,667
Rolpa	55	3	7	2,258
Lumbini subtotal	11,270	3,053	15,923	5,216
Dolpa	-	-	-	-
Mugu	-	-	-	-
Jumla	-	-	-	-
Humla	-	-	-	-
Kalikot	-	-	-	-
Rukum west	70	3	9	2,903
Salyan	84	7	13	1,857
Jajarkot	5	1	1	1,000
Dailekh	70	3	3	1,280
Surkhet	61	13	41	3,154
Karnali subtotal	290	26	67	2,544
Bajhura	10	1	2	1,900
Bajhang	-	-	-	-
Darchula	-	-	-	-
Achham	-	-	-	-
Doti	10	2	2	1,000
Baitadi	15	1	-	-
Dadeldhura	20	2	5	2,250
Kailali	1,627	226	960	4,248
Kanchanpur	1,017	184	840	4,565
Sudurpaschim subtotal	2,699	416	1,808	4,351
Nepal	49,862	14,137	77,320	5,469

तरकारी

Fresh Vegetables by Province: Fiscal Year 2078/79			
Province	Area	Production	Yield
	(Ha.)	(Mt.)	(Mt./Ha)
Koshi	51,152	814,689	15.93
Madhesh	83,658	1,216,333	14.54
Bagmati	52,884	761,992	14.41
Gandaki	23,233	296,084	12.74
Lumbini	44,277	597,037	13.48
Karnali	13,450	155,006	11.52
Sudurpschhim	21,184	312,017	14.73
Total	289,839	4,153,157	14.33

तरकारी उत्पादन (मेट)

Commodity	Koshi	Madhesh	Bagmati	Gandaki	Lumbini	Karnali	Sudurpaschim	Nepal Total	Yield Mt./Ha
Cauliflower	123,400	199,745	99,583	28,356	114,760	14,644	30,527	611,015	15.58
Cabbage	132,898	147,066	106,972	30,661	121,736	13,058	35,277	587,668	17.13
Broccoli	5,094	2,408	12,350	4,831	4,214	944	682	30,523	11.45
Tomato	126,354	51,993	114,812	25,873	60,347	13,850	29,474	422,703	18.45
Radish	68,603	50,569	58,287	25,081	49,015	13,159	24,845	289,558	15.93
Broad Leaf Mustard	45,098	23,158	41,874	23,010	17,294	8,332	12,449	171,215	14.69
Carrot	5,530	4,058	15,766	4,827	4,433	1,745	818	37,176	11.39
Turnip	269	772	1,329	253	2,722	429	126	5,900	12.92
Capsicum	1,112	1,091	8,230	826	4,023	1,329	3,391	20,002	10.36
Peas	10,580	27,267	16,714	2,687	11,404	4,680	3,789	77,121	9.15
French Beans	-	4,158	6,159	3,912	5,124	5,714	2,661	27,728	9.21
French Beans -Pole Type	10,665	1,719	15,613	7,097	5,649	1,001	25	41,769	10.51
French Beans - BushType	852	932	3,697	759	5,451	1,034	13	12,738	8.72
French Beans - Sword Type	1,154	1,289	3,825	714	2,798	1,908	13	11,701	8.28
Broad Beans	2,017	6,266	2,043	1,226	750	339	143	12,784	7.60
Asparagus Beans	2,652	17,607	9,171	2,195	11,583	648	5,902	49,757	10.90
Cowpea	3,338	8,278	3,307	5,479	12,367	2,067	671	35,508	9.31
Other (Legumes)	3,518	1,472	2,525	2,875	1,312	2,053	8	13,763	8.66
Asparagus	140	-	830	90	167	4	26	1,258	7.19
Tree tomato	672	-	515	58	85	38	15	1,383	10.01
Chilli Akabare	7,783	-	1,185	731	739	746	41	11,224	6.49
Chilli	24,379	16,437	12,822	3,174	7,518	3,782	7,553	75,664	9.52
Okra	27,276	29,703	14,703	7,637	15,933	3,931	13,077	112,260	11.95

Commodity	Koshi	Madhesh	Bagmati	Gandaki	Lumbini	Karnali	Sudurpashchim	Nepal Total	Yield Mt/Ha
Brinjal	31,497	57,671	8,879	5,833	10,636	5,233	10,190	129,938	14.65
Onion	17,453	92,286	8,902	1,607	16,906	8,080	21,670	166,904	12.65
Cucumber	27,077	36,078	35,693	9,570	21,646	10,771	18,790	159,625	15.48
Pumpkin	20,316	20,756	28,635	9,582	8,745	6,163	14,336	108,533	15.00
Squash	5,398	566	14,206	5,846	5,227	4,204	4,133	39,581	14.30
Bitter Gourd	20,133	60,273	19,156	10,341	10,850	4,560	8,799	134,112	13.79
Pointed Gourd	11,179	31,138	7,755	66	1,183	84	62	51,468	13.34
Sponge Gourd	7,432	43,820	9,480	15,460	6,886	1,774	7,742	92,594	13.50
Ridge Gourd	426	8,830	1,533	64	772	186	6,310	18,123	12.33
Snake Gourd	174	853	7,287	4,524	1,257	2,542	6,616	23,254	13.55
Bottle Gourd	15,756	65,430	8,567	7,351	15,893	3,121	13,484	129,602	16.37
Ash Gourd	439	5,952	517	2,307	98	253	261	9,827	13.76
Balsam Gourd	555	-	396	260	-	758	294	2,262	9.74
Kakari	-	2,651	10	6	121	-	-	2,788	13.86
Kundru	87	152	685	65	294	-	-	1,282	12.03
Chayote	18,072	-	4,520	4,367	660	492	21	28,132	16.65
Watermelon	14,128	27,472	1,154	108	8,148	49	1,491	52,550	21.25
Other (Cucurbits)	3,080	3,122	969	795	1,426	201	139	9,733	11.65
Drumsticks	200	2,334	5	15	274	-	-	2,827	18.16
Lettuce	121	-	339	191	105	60	-	817	8.38
Fennel Leaf	31	16	1,010	167	47	246	25	1,542	9.71
Coriander Leaf	1,965	5,919	3,458	783	3,181	929	1,001	17,236	9.48
Spinach	1,569	4,541	2,352	894	3,567	920	5,230	19,074	10.71
Cress	1,004	1,755	5,311	809	2,294	528	1,558	13,258	9.60
Amaranthus	1,106	6,674	1,066	1,978	650	182	3,101	14,758	10.24
Fenugreek Leaf	428	2,890	552	972	1,588	545	2,568	9,543	8.70
Swisschard	76	-	1,944	983	852	703	425	4,984	8.70
Others (Leafy Veg.)	797	5,131	10,346	1,141	1,152	270	289	19,127	12.00
Colocasia	2,222	7,631	6,053	18,369	9,868	6,052	7,679	57,874	11.96
Yam	1,829	5,766	2,683	7,430	1,462	243	352	19,766	14.94
Elephant Foot Yam	5,445	8,821	1,973	170	402	-	-	16,810	19.10
Other (Tubers)	1,336	1,726	7,264	1,676	499	93	224	12,819	13.20
Others(veg.)	2,794	110,092	6,979	-	923	329	3,701	124,817	16.20
Total	814,689	1,216,333	761,992	296,084	597,037	155,006	312,017	4,153,157	14.33

अनुसूची ३ वैदेशिक व्यापार

प्रमुख कृषिजन्य उत्पादनको आयात				रु अर्बमा
उत्पादन	माछा	दुग्धपदार्थ	मह	तरकारी
2008/09	0.19	1.02	0.01	1.29
2009/10	0.15	0.86	0.02	2.31
2010/11	0.23	0.91	0.01	2.05
2011/12	0.52	1.12	0.02	4.08
2012/13	0.67	0.97	0.05	5.65
2013/14	1.08	1.91	0.04	7.38
2014/15	1.15	2.10	0.06	9.38
2015/16	0.99	1.49	0.11	9.75
2016/17	1.37	2.42	0.10	12.12
2017/18	1.83	2.45	0.15	12.82
2018/19	1.89	1.61	0.13	15.13
2019/20	1.77	2.04	0.14	14.85
2020/21	1.70	1.67	0.29	16.84
2021/22	1.35	1.82	0.30	18.07
2022/23	1.03	2.38	0.15	17.76
उत्पादन	दाल	ताजा फलफुल	कफी	चिया
2008/09	2.83	0.52	0.01	0.04
2009/10	1.40	0.97	0.01	0.04
2010/11	2.32	1.22	0.01	0.04
2011/12	2.55	1.90	0.02	0.05
2012/13	4.07	2.58	0.03	0.06
2013/14	5.76	3.75	0.03	0.06
2014/15	6.55	5.00	0.06	0.09
2015/16	9.53	7.80	0.06	0.07
2016/17	10.53	8.97	0.05	0.09
2017/18	10.62	10.65	0.07	0.12
2018/19	13.54	14.59	0.10	0.12
2019/20	18.21	14.91	0.12	0.08
2020/21	21.66	16.53	0.11	0.15
2021/22	18.47	17.46	0.13	0.08
2022/23	14.11	16.16	0.33	0.13
उत्पादन	मसला	गहुँ	जौ	मकै
2008/09	1.63	0.01	0.00	0.26
2009/10	1.02	0.03	0.00	1.43
2010/11	1.75	0.02	0.01	2.42
2011/12	3.05	0.04	0.00	3.86
2012/13	4.06	1.26	0.00	5.01
2013/14	5.11	3.45	0.00	7.49
2014/15	4.12	2.05	0.01	7.68
2015/16	5.16	5.92	0.01	9.87
2016/17	7.06	5.23	0.01	10.64
2017/18	10.56	2.84	0.01	11.91
2018/19	11.42	5.81	0.01	12.95
2019/20	11.38	7.91	0.01	14.75
2020/21	9.23	11.98	0.01	16.02
2021/22	8.83	6.33	0.02	19.65

प्रमुख कृषिजन्य उत्पादनको आयात				रु अर्बमा
उत्पादन	माछा	दुग्धपदार्थ	मह	तरकारी
2022/23	8.32	2.01	0.03	17.17
उत्पादन	धानचामल	कोदो	तेलहन	चिनी
2008/09	1.85	0.07	3.57	1.23
2009/10	2.64	0.08	2.85	0.81
2010/11	2.41	0.13	5.62	1.41
2011/12	9.29	0.19	6.80	0.57
2012/13	14.34	0.26	7.29	2.08
2013/14	17.25	0.38	7.49	1.92
2014/15	24.83	0.44	7.92	1.45
2015/16	23.01	0.42	10.58	2.74
2016/17	23.87	0.34	10.93	4.55
2017/18	29.41	0.38	10.35	11.65
2018/19	32.60	0.43	14.22	0.93
2019/20	33.65	0.55	18.51	2.46
2020/21	50.79	0.78	19.19	10.19
2021/22	47.57	0.70	31.34	5.52
2022/23	36.66	0.73	23.06	2.71

TOTAL EXPORTS OF SOME MAJOR COMMODITIES					
Billion Rs					
S.N	Commodities	F.Y. (2078/79	F.Y. 2079/80	% Change	% Share
		Value	Value	in value	F.Y. 2079/80
1	Palm oil	41.06	20.51	-50.06	13.05
2	Yarns (Polyester, Cotton and others)	11.03	11.92	8.12	7.59
3	Woolen Carpet	9.57	11.51	20.26	7.32
4	Iron and Steel products	3.88	10.82	179.10	6.89
5	Soyabean oil	48.12	8.48	-82.39	5.39
6	Cardamom	4.81	8.28	71.95	5.27
7	Jute and Jute Products	7.97	7.64	-4.11	4.86
8	Readymade Garments	6.49	7.52	15.87	4.79
9	Juices	6.08	6.64	9.16	4.22
10	Woolen Felt Products	4.94	5.23	5.76	3.33
11	Tea	3.43	3.94	14.64	2.51
12	Dog or cat food	2.91	3.41	17.07	2.17
13	Woolen and Pashmina shawls	2.76	3.19	15.80	2.03
14	Fabrics	3.27	2.36	-27.82	1.50
15	Noodles, pasta and like	1.83	2.30	25.19	1.46
16	Oil-cake of low erucic acid rape or colza seeds	2.59	2.19	-15.50	1.39
17	Plywood	0.35	2.15	509.40	1.37
18	Medicinal Herbs	1.70	1.89	10.93	1.20
19	Rosin and resin acid	1.85	1.65	-10.86	1.05
20	Ginger	0.64	1.22	90.54	0.78
21	Nepalese paper and paper Products	1.82	1.14	-37.44	0.72
22	Footwear	1.13	1.08	-4.68	0.69
23	Broom grass (Amriso)	0.70	1.01	44.14	0.64

TOTAL EXPORTS OF SOME MAJOR COMMODITIES					
Billion Rs					
S.N	Commodities	F.Y. (2078/79	F.Y. 2079/80	% Change	% Share
		Value	Value	in value	F.Y. 2079/80
24	Handicrafts (Painting, Sculpture and statuary)	0.65	0.77	19.04	0.49
25	Essential Oils	0.76	0.74	-3.33	0.47
26	Woolen wovenwear	0.81	0.70	-13.65	0.44
27	Copper and articles thereof	0.49	0.67	37.71	0.43
28	Unwrought lead (excl refined and containi n antimony)	0.46	0.56	21.96	0.36
29	Dentifrices (toothpaste)	0.84	0.55	-35.06	0.35
30	Lentils	0.57	0.50	-12.05	0.32
31	Hides & Skins	0.51	0.46	-10.03	0.29
32	Sunflower Oil	4.51	0.44	-90.21	0.28
33	Stoppers, lids, caps and other closures of plastics	0.38	0.43	11.57	0.27
34	Cotton sacks and bags	0.57	0.40	-30.33	0.25
35	Articles of silver jewellery	0.37	0.22	-41.68	0.14
36	Gold Jewellery	0.53	0.19	-64.58	0.12
37	Brans, sharps and other residues of other cereals	0.58	0.04	-92.49	0.03
38	Others	19.03	24.41	28.31	15.54
Total		200.03	157.14	-21.44	100.00

TOTAL IMPORTS OF SOME MAJOR COMMODITIES					
In Billion Rs					
S.N	Commodities	F.Y. 2078/79	F.Y. 2079/80	% Change	% Share F.Y. 2079/80
1	Petroleum Products	334.11	309.70	-7.30	19.22
2	Iron & Steel and products thereof	185.40	167.29	-9.77	10.38
3	Machinery and parts	144.35	100.98	-30.05	6.27
4	Electronic and Electrical Equipments	68.91	65.17	-5.43	4.04
5	Cereals	74.28	56.63	-23.77	3.51
6	Transport Vehicles and parts thereof	99.43	51.97	-47.73	3.22
7	Pharmaceutical products	71.94	44.64	-37.94	2.77
8	Gold	42.70	43.90	2.80	2.72
9	Fertilizers	21.37	40.70	90.41	2.53
10	Telecommunication Equipment and parts	53.61	36.31	-32.26	2.25
11	Crude soyabean oil	56.18	35.58	-36.67	2.21
12	Articles of apparel and clothing accessories	32.98	25.93	-21.39	1.61
13	Crude palm Oil	39.31	25.92	-34.08	1.61
14	Polythene Granules	29.85	25.42	-14.84	1.58
15	Man-made staple fibres (Synthetic, Polyester etc)	22.57	21.78	-3.50	1.35
16	Chemicals	21.99	19.24	-12.52	1.19
17	Crude sunflower oil	18.11	18.04	-0.35	1.12

TOTAL IMPORTS OF SOME MAJOR COMMODITIES					
In Billion Rs					
S.N	Commodities	F.Y. 2078/79	F.Y. 2079/80	% Change	% Share F.Y. 2079/80
18	Aluminium and articles thereof	14.36	15.01	4.52	0.93
19	Rubber and articles thereof	16.80	13.59	-19.11	0.84
20	Cotton (Yarn and Fabrics)	11.36	10.28	-9.52	0.64
21	Low erucic acid rape or colza seeds	12.39	9.37	-24.38	0.58
22	Copper and articles thereof	9.68	7.56	-21.93	0.47
23	Aircraft and parts thereof	6.16	6.12	-0.64	0.38
24	Zinc and articles thereof	0.36	5.56	1462.74	0.34
25	Wool, fine or coarse animal hair	5.08	4.85	-4.54	0.30
26	Silver	15.95	2.73	-82.88	0.17
27	Others	511.20	447.47	-12.47	27.76
Total		1,920.45	1,611.73	-16.08	100.00

अनुसूची ४ नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति २०८० को वस्तुस्थिति

1	Exisitng					
1.1	Agricultural Sector					
	Products	2075/76	2076/77	2077/78	2078/79	2079/80
1.1.1	Lentils	1,289,524,806	949,121,604	564,513,306	566,555,804	498,122,575
1.1.2	Tea	3,163,097,113	2,718,440,831	3,768,513,230	3,415,895,250	3,906,422,778
1.1.3	Cardamom	4,284,198,521	4,019,214,328	7,022,493,467	4,813,464,559	8,276,850,393
1.1.4	Ginger	512,295,556	435,777,579	448,363,902	641,456,463	1,222,233,427
1.1.5	Jute	5,526,693,527	5,006,709,662	6,297,631,390	7,114,170,516	3,517,376,878
	Total	14,775,809,523	13,129,264,003	18,101,515,295	16,551,542,592	17,421,006,050
1.2	Forest Sectors					
	Products	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs
1.2.1	MAPS	1,439,851,591	1,565,146,241	1,695,037,985	1,701,746,203	1,887,672,303
1.2.2	Rosin and Tepentine	1,702,359,864	998,905,629	1,322,265,092	2,108,948,941	1,916,493,301
1.2.3	Handmade Paper from Lokta	117,595,085	241,272,937	343,299,329	527,205,840	561,823,669
	Total	3,259,806,541	2,805,324,806	3,360,602,405	4,337,900,983	4,365,989,273
1.3	Large Industries					
	Products	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs	Value in Rs
1.3.1	Yarn and Fabrics	12,402,660,243	9,270,592,680	10,204,368,696	13,688,605,078	12,087,261,867
1.3.2	Readmade Garments	2,387,231,244	1,937,903,247	2,660,285,388	3,376,413,860	3,548,305,036
1.3.3	Footwear	899,140,187	740,759,181	694,871,834	924,125,011	741,946,546
1.3.4	Iron steel and products	6,407,322,049	2,928,181,013	2,150,431,576	3,876,757,475	10,820,104,055
	Total	22,096,353,723	14,877,436,122	15,709,957,495	21,865,901,423	27,197,617,504
1.4	Large Industries					
	Products	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23
1.4.1	Pasta	1,122,316,622	1,030,223,179	1,789,813,863	1,766,538,226	1,740,640,089
1.4.2	Woolen products (Including Felts)	3,208,366,132	2,603,896,292	4,576,043,183	5,776,097,212	5,878,463,137
1.4.3	Carpets	7,403,315,622	6,221,315,479	7,402,040,547	9,830,686,051	11,525,963,153
1.4.4	Pashmina	2,910,450,407	2,826,307,139	3,789,276,056	4,412,744,757	5,028,738,556
1.4.5	Jewellery	437,883,835	287,813,011	230,683,445	421,724,143	215,244,298
	Total	15,082,332,618	12,969,555,099	17,787,857,093	22,207,790,390	24,389,049,232
2	Emerging and Potential Products in Future					
2.1	Emerging Products					
2.1.1	Honey	9,525,275	5,688,984	12,626,240	29,539,528	18,491,158
2.1.2	Vegetable	130,262,890	115,787,040	130,619,894	205,533,219	225,850,927
2.1.3	Garlic	1,138,310	7,380,199	104,167	39,240	5,577,621
2.1.4	Fruits and Porcessed	4,582,269,099	3,443,578,464	4,243,469,223	6,093,096,107	6,647,218,566

	Products of Fruits					
2.1.5	Coffee	99,616,154	57,728,133	96,003,328	117,083,545	130,441,047
2.1.6	Pepper	4,052,507	33,818	3,866,601	19,307,398	28,184,281
2.1.7	Cinnamon	112,502,495	111,993,651	257,771,603	230,494,901	262,289,101
2.1.8	Cumin Seeds	2,917,964	1,138,561	-	-	510,363
2.1.9	Saffron	93,000	15,373	-	-	279,000
2.1.10	Turmeric	681,650	29,550	-	5,406,756	6,381,404
2.1.11	Himalayan Spring water	4,552	186,682	2,072,865	5,782,196	1,451,046
2.1.12	Churpi (Dog or cat food)	1,052,876,039	1,228,355,612	1,965,045,893	2,911,939,248	3,409,073,179
2.1.13	PPC Cement	-	-	83,213	1,292,544	358,950,867
2.1.14	Essential Oil	407,999,835	432,912,180	918,861,905	764,657,863	739,232,763
2.1.15	Handicraft	1,554,507,335	988,530,837	1,157,513,875	1,505,242,799	1,759,470,298
2.1.16	Hemp Fiber and Fabrics	3,605,445	12,255,992	14,595,998	18,539,245	12,766,273
Total		7,962,052,550	6,405,615,074	8,802,634,805	11,907,954,591	13,606,167,894
2.2	Potential Products in Future					
2.2.1	Hydrogen Energy					
2.2.2	Precious Stones	159,861	17,463	254,314	5,985	36,076
2.2.3	Stone and stone products from Mines, River and Forest	51,805,367	40,125,103	15,491,343	11,539,799	24,577,127
Total		51,965,228	40,142,567	15,745,657	11,545,784	24,613,202

अनुसूची

वाणिज्य नीति २०७२, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति २०७३, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना तथा निजी क्षेत्रले पहिचान गरेको वस्तुहरु, नीति तथा कार्यक्रममा उल्लेखित वस्तुहरु, नेपालको आयात व्यापार विश्लेषणबाट पहिचान गरिएका वस्तुहरु तथा प्रदेशस्तरमा गरिएका अन्तरक्रियाका सुझावहरुलाई दृष्टिगत गरी निकासी सम्भाव्य वस्तुहरुको विकास गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।

- (क) वाणिज्य नीति २०७२ मा उल्लेख भएका र लुम्बिनी प्रदेश बाट निकासी सम्भावना भएका वस्तुहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

अदुवा/सुठो

अलैंची

कफी

चिया

औषधि, औषधिजन्य जडिबुटी तथा सारयुक्त तेल

चिनी

तरकारी, तरकारीको बीउ

कपडा

फलफूल

मह

सिमेन्ट

हाते कागज र सोको उत्पादन

तयारी चाउचाउ

पर्यटन

स्वास्थ्य सेवा

शिक्षा

- (ख) नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिमा उल्लेखित वस्तु तथा सेवाहरुमा उल्लेख भई यस प्रदेशबाट निकासी गर्न सकिने वस्तु र सेवाहरु:

अदुवा, अलैंची

चिया

औषधीय तथा सारयुक्त तेलजन्य वस्तुहरु

All Fabrics, Textile, Yarn and Rope

जुता चप्पल

पर्यटन

(ग) प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण आयोजनामा उल्लेख भएका कृषिजन्य वस्तुहरु मकै र मकैको विऊ, माछा, तरकारी, धान, सुन्ताजात, अदुवा, बेसार, अलैंची, स्याउ, केरा, जैतुन, गहुँ पनि निकासी सम्भाना भएका, आयातप्रतिस्थापन गर्न सकिने र अन्तरप्रदेश व्यापार हुन सक्ने सम्भावित वस्तुहरुहरु रहेका छन् ।

(घ) निर्यातमा अनुदान प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ अनुसार यस प्रदेशमा शत प्रतिशत कच्चा पदार्थमा आधारित औद्योगिक उत्पादनको कूल निर्यात मूल्यमा ५% नगद अनुदान प्राप्त गर्ने वस्तुहरुको विवरण

- कफी
- चिया
- हस्तकला तथा काष्ठकलाका वस्तुहरु
- हाते काजग
- जडिबुटी
- अल्लोबाट उत्पादित सामानहरु
- बेसार
- तरकारी
- मह
- अलैंची
- अदुवा

यस प्रदेशमा उत्पादन हुने उत्पादनको कूल निर्यात मूल्यमा ३% नगद अनुदान प्राप्त गर्ने वस्तुहरुको विवरण

- कपडा
- औषधी
- पोलिष्टर यार्न/फाईबर भिष्कोर्ष यार्न/एक्रेलिक यार्न/कटन यार्न

(ङ) प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रम २०७६/७७ मा प्राथमिकतामा राखेका कृषिजन्य उत्पादनहरु

- पहाडी जिल्ला- ट्राउट र असला माछा
- तराईका जिल्ला- आँप, मेवा, अनार, केरा
- पहाडी र हिमाली जिल्ला - सुन्तला र स्याउ
- नगदे बाली - लसुन, प्याज र मुसुरो

(च) अध्ययनका सिलसिलामा निजी क्षेत्रसँग विभिन्न चरणमा भएका अन्तरक्रियमा देहायका वस्तुहरु आयात प्रतिस्थापन तथा अन्तरप्रदेश व्यापार गर्न सकिने जानकारी प्राप्त भएको थियो :

(१) **कृषिजन्य वस्तु :**

दलहन : मुसुरो, केराउ, चना, रहर, मास, भटमास, गहत, सिमी, बोडी

तेलहन : तोरी, सस्यु, रायो सूर्यमुखी, भटमास, तिल, बदाम, आलस, भुसेतिल

नगदेबाली : उखु, चिनी

मसलाबाली : लसुन, बेसार, खुर्सानी, धनियाँ, अलैंची

- फलफूल : केरा, आप, सुन्तला
- तरकारी : आलु, प्याज, बन्दा, काउली, ब्रोकाउली, गोलभेडा, गाजर, सलगम, भेडेखुर्सानी, केराउ, घ्यू सिमी, बोडी, कुरिलो, मूला, काक्रो, फर्सी, भेण्टा, भिण्डी, तितेकलेरा, घिरौला, चिचिण्डो, लौका, काकरी, स्कुस, सहजन, तरुल, पिडालु तथा हरियो सागसब्जीहरु
- (२) **पशुपक्षीजन्य** : दुध, दही, घ्यू, मासु (खसी/बोका, कुखुरा र अष्ट्रिज)
- (३) **वनजन्य** : रिठ्ठा, भोर्ला, दालचिनी/तेजपात, पावन बोक्रा/काउलो, सिलाजित, सतुवा, मजिठो, सिल्टीमुर, धसिङ्गरे, चुत्रो, ओखर, तितेपाती, बोभो, काउलो, अमला, अल्लो, सिस्नु, कत्था, खोटो, तारपिन तेल तथा रोजिन र रेजिन एसिड
- (४) **हस्तकलाजन्य**: ढाका, अल्लोबाट निर्मित वस्तुहरु, करुवा, काठ एवं वेतबाँसबाट निर्मित वस्तु, साबुन
- (५) **औद्योगिकजन्य**: सिमेण्ट, छड, मैदा, चिनी, कुखुराको दाना, प्लाष्टिकजन्य उत्पादन, कागज, प्याईउड, फोम, फुटवयर, मदिरा, जुस, विस्कुट, चाउचाउ, सेन्टेथिक धागो, औषधी, कपडा आदि
- (६) **खानी तथा खनिजजन्य**: चुनढुङ्गा, कोईला, रोडाढुङ्गा, बालुवा, रोडा, ढुङ्गा, गिट्टी, ईट्टा
- (७) **सेवाजन्य** : पर्यटन, शिक्षा र स्वास्थ्य
- (च) अध्ययनका सिलसिलामा निजी क्षेत्रसँग विभिन्न चरणमा भएका अन्तरक्रियमा देहायका वस्तुहरु निर्यात सम्भाव्य वस्तुको रूपमा रहेको जानकारी गराएका थिए ।
- रोजिन र रेजिन
 - कत्था
 - सारयुक्त तेल
 - पोलिष्टर धागो
 - पि.पि.ओभन फेब्रिक
 - पिना र धुटो
 - चाउचाउ
 - कपडा
 - जडिबुटी -टिमुर, चुत्रो, पाखनवेद, सिस्नु,, धुपी, दालचिनी/तेजपात, डालेचुक आदि
 - मुसुरो
 - कफी
 - अदुवा, बेसार

ऐतिहासिक र धार्मिक स्थल: लुम्बिनी, तिलौराकोट, जितगढी, देवदह, कुदान, निलिहवा, गोटीहवा, शिवगढी, तानसेन दरवार, रानीमहल, रामपिथेकस क्षेत्र, अर्घाकोट दरवार, मसिकोट दरवार, थवाङ, ओखरकोट, कोइलावास, सिद्धबाबा, त्रिवेणीधाम, रामग्राम, रुरु क्षेत्र, स्वर्गद्वारी, ठाकुरद्वार, केदोरेश्वर धाम

रमणीय स्थल: मणिमुकुन्दसेन पार्क, श्रीनगर, सुनछहरा भरना, दाङ देउखरी उपत्यका

जङ्गल सफारी: बाँके र बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज

साहशिक पदमार्ग: पुथा हिमाल (७२४६ मि.), दोगारी हिमाल (६५३६ मि.), सिस्ने हिमाल (५९९९ मि.)

-शिक्षा (मेडिकल कलेज)-स्वास्थ्य (आँखा)